

TÁRSADALOM ÉS KÖZIGAZGATÁS.

ÍRTA

DR. ILLYEFALVI VITÉZ GÉZA

EGYETEMI MAGÁNTANÁR, SÁROSPATAKI JOGAKADÉMIAI TANÁR.

KÜLÖNLÉNYOMAT A M. T. UD AKADÉMIA „ATHENAEUM” CZ. FOLYÓIRATÁBÓL.

BUDAPEST

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA

1907.

Társadalom és közigazgatás.

A társadalom, mint emberek életrendi közössége csak az emberi életviszonyok sajátos természete és jelentkezési módja szerint vizsgálható és határozható meg. A társadalom annak daczára, hogy általános rendeltetése, közös keletkezési oka és célja van, mindenütt és mindenkor előforduló, tehát' egyetemes jellegű, nélkülözhetetlen s így természetes és szükségképpen emberi életmód, mindig speciális, önálló, zárt, kizárólagos és egységes életfolyamat, elkülönült összesség s az emberi életviszonyok természetén épülve fel, ezen életviszonyok különbözősége, eltérő természete, változásai szerint és irányában kialakuló, folyton változó, alkalmazkodó, az emberi élet nyomában és irányában fellépő. Ez az oka s így magyarázata éppen az emberek társadalmakra széttagozódásának, elkülönült összeségekbe csoportosulásának. Az emberi életviszonyok különbözősége, sajátlagos-sága, hely és idő szerint való változása és tagozódása speciális alakulatokra és tagozódásra vezet. Közös ismertető jelét, egyetemes jellegét a társadalmaknak csak az a külső tény adja és adhatja meg, a hogyan az ember általában élni szokott, mert a társadalom az emberi életmód sajátosságán alapulva, ezen életmód általános természete és jellege adhatja csak meg a társadalmak külső, közös jellegét és természetét. Az emberek bizonyos területen közösen és közös rend szerint élve, minden társadalom külsőleg bizonyos földterületen közös rend szerint, tehát meghatározott szervezetben együtt élő embercsoport. Állandó természetű tényezők ezek közül a földterület s az embercsoport, melyek az ember fizikai lételevel, a térbeliséggel és egymásmellettséggel állanak összefüggésben, folyton változó, a különállást és speciális jelleget megadó tényező pèdig a szervezet, az életrend, a mely mindig

a speciális életviszonyokhoz alkalmazkodik s így speciális alakulást eredményez. Közös vonása ugyan a társadalmaknak az, hogy szervezett összességek, de a szervezet maga mindig és mindenütt más és más, mert mások azok az életviszonyok, a melyek az embereket zárt csoportokba való tömörülésre kényszerítik. A hány társadalom, annyiféle annak szervezete, miért is a társadalmaknak valami közös típusát, meghatározását adni hiú kísérlet s az ily irányzattal adott minden meghatározás vagy csak bizonyos társadalom meghatározása vagy egyáltalán egyiknek sem, tehát nem a társadalom meghatározása. Innen van, hogy a hány elmélet, a hány író, annyiféle meghatározás s majd mindeniken meglátszik, visszatükröződik annak a társadalomnak speciális jellege, sajátlagos helyzete és képe, a melyben az illető író élt vagy a melynek viszonyait meghatározásainál alapul vette. Némely elmélet, hogy közös meghatározást, egységes és bensőleg jellemző fogalmat adhasson, vagy a társadalmaknak egyes, önkényesen, hajlam és felfogás szerint kizárólagosaknak állított tényezőit teszi meg a társadalom jellegzetes ismervéül, közös alapjául és rendeltetéseül, vagy nem is emberi, társadalmi, hanem más lényekkel közös vagy közösnek állított tulajdonságokat vesz alapul ok és cél gyanánt vagy pedig általában a szerves életnek, esetleg a pusztá léteinek általános ismertető jeleit, tényezőit állítja oda a társadalom keletkezését és fennállását eszközölő tényezők és alap gyanánt s ez által a társadalomnak nem jellemző, nem általánosan érvényes tényezőinek vagy éppen nem is társadalmi tényezők meghatározását adja, többnyire egyszerű összehasonlítás, más tényekkel, fogalmi meghatározásokkal való összevetés s így összevetésztés, egyes, sokszor nem is lényeges vonások, nem specifikáló, karakterizáló vonatkozások általánosítása, absolut értékre emelése. A közös fő hiba pedig onnan van, hogy minden áron valami érthetőbbel, megfoghatóbbal akarván megvilágítani, illuβtrajni a társadalom mibenállását, elfelejtik azt, – hogy itt a természeti egymásután és kiválasztás tekintetében is legmagasabb rendű, különleges természeti képességekkel felruházott lényeknek speciális, faji életmódjáról, tehát legalább is fokozati különbségekről, legbonyolultabb összetételű élő lényeknek szövevényes, más előkétől eltérő életviszonyairól van szó és semmi áron nem akarnak abba belenyugodni, hogy itt csakugyan más, természettani értelemben is más, különös életfeltételekkel, sajátlagos életviszonyok közt

élő, más élőktől különböző terítettségekkel, embereknek természeti berendezés és gondoskodás folytán is másféle életmódjával állunk szemben. Hiába keresünk és találunk más lényekkel hasonló vonásokat, életfeltételeket az emberek társadalmában (a mi mind igen becses felfedezés lehet egyes tudományok s az emberi haladás szempontjából) s hiába akarjuk közös, azonos vonatkozások s csak ezek alapján megállapítani a társadalom természetét és fogalmát, azt ez által meg nem állapítottuk, egyszerűen azért nem, mert maga a természet nem úgy, nem olyanak alkotta és határozta meg az embert és életmódját, mint a többi, összehasonlítási alapul vett lényekét. S abból, hogy az ember pusztán mint természeti létező is de facto más, eltérő természetű a többi szintén természeti létezőktől, még egyáltalában nem következik a természettani alapon való vizsgálódás, a természettani irány helytelensége vagy értéktelensége, sőt éppen az embernek s életmódjának ez a természeti különállása adhatja meg speciális vagy specializálódott természeti törvények kutatásának, megállapíthatásának alapját s nyithat új teret, új utat a természettani kutatásoknak. Az bizonyos, hogy a társadalom életében jelen vannak, tényezőkként hatnak a tisztán természeti, biológiai, fiziológiai jelenségek, mint erőforrások, de ezek is mindig az emberen keresztül, az emberrel kapcsolatban, tehát az emberi természettel és életviszonyokkal kapcsolatban, azok által és azok szerint módosítva. Másrészt azonban az is bizonyos, hogy ezen tisztán természettani úton megállapítható hatásokon kívül más, nem ily úton jelentkező és vizsgálható hatások is érvényesülnek az emberek társaságos életviszonyaiban; az ember természetében egyéb, különös módon jelentkező képesítések, erőforrások is vannak, a melyek éppen úgy tényezői az emberi életnek, mint a biológiai vagy fiziológiai természetű képesítések és viszonyok.

De nem is természettani, biológiai törvényeknek keresése a társadalom vizsgálata, hanem az, hogy abban, a biológiai kutatás tárgyát képező szervezetben élő embernek, milyen az életmódja s ebben milyen törvények érvényesülnek, irányadók s milyen szabályszerűségek állapíthatók meg; azt keressük, hogy az ilyen organismusok közt, a milyenek az emberek, milyen az életmód, milyen kapcsolatok, viszonylatok támadnak s azok hogyan, milyen formában elégítetnek ki. Nem az a kérdés, hogy mi az ember szervezeti, természettani tekintetben, hanem hogy milyenek élet-

viszonyai, milyen természetű életmódja s az mily formában, feltételek mellett, mily határok közt s mily törvényszerűségek szerint folyik le. Erre a kérdésre akar s kell választ adni a társadalmi tudományoknak, tehát azok nem a physiologiai ént, hanem a társaságos módon élő lényt s az együttélés mint emberi életmód alakulását és annak szabályait kell, hogy vizsgálják, annál is inkább, minthogy tapasztalat, tehát természeti megismerés szerint is nem olyan értelemben vett törvények érvényesülnek itt, mint a természeti jelenségeknél, melyek a szigorú okozatiságon épülve fel bizonyos jelenségek közt mutatkozó szükségszerű, más módon nem jelentkező viszonylatot tárnak fel. Már pedig a társadalmi életben még a legmateriálisabb viszonylatokban sem érvényesülnek ily szoros, szigorú természeti törvények, a változhatlan okozatiság azokban sem mutatkozik, pedig, ha csak ily törvények szerint alakulnának, annak kellene mutatkoznia. Minden társadalmi viszonylatban a természeti törvény jelenlétének, érvényesülésének észlelése, megállapítása mellett más hatások, okok jelenlétét is észrevehetjük, tehát azok de facto jelen vannak, objective léteznek, le nem tagadhatók s mint tényleg meglévő s tényleg ható erők számításba, tekintetbe veendőek. Ezek a szellemi nyilvánulások, melyek tekintet nélkül mineműségükre, lényegükre, tényleg ható, belőlünk kisugárzó s nem a szigorú természetani értelemben vett törvények szerint jelentkező, tehát legalább is jelentkezési módjuk, természetük tekintetében más minemű tényezők. Hiszen ezek sem valami természetellenes vagy természetfeletti tényezők, hanem nagyon is természetesek, a földi életben érvényesülő, bennünk tényleg meglévő, énünkhöz, mívoltunkhoz tapadó és bár a külső körülmények irányában kiképződő, de nem azok módjára jelentkező, nem azok természetét követő, hanem felvetődési módjukat tekintve önállóan jelentkező erőhatások, s miért vennők tekintetbe csupán azokat az erőket, a melyek a természettan által felderített módon, a szigorú okozatiság szerint hatnak s azokat miért hagynók el, a melyek bár más módon jelentkező, de tényleg meglévő, mert jelentkezésükben észrevehető s éppen úgy, mint amazok, természetes, mert az emberi természetben meglévő, ahhoz tapadó tényezők? Hisz az ember is a természetben van, a szerint él, egész természetét, kielégítendő s egész természetét bele vive él és élhet csak társadalmi életet! Miért fosztjuk meg életmódja vizsgálatánál azoktól a speciális képességektől, a melyek éppen úgy életképessége érdekében

valók, mint nyilvánvalóan testi tulajdonságai és képzései, mikor azokkal is éppen úgy a természet látta el életfeltételek gyanánt, mint emezekkel? Tudományosabb-e az által a vizsgálódás, ha a pusztán subjectív meggyőződés tárgyát képező monisztikus világnézet külső, objectivnek látszó okokkal támogathatása érdekében, tehát pusztán a belső és egyéni meggyőződés helyességének bebizonyítása (?) céljából (mert minden ilyen felfogás indító oka tulajdonképpen ez) önkényesen figyelembe nem vesszünk olyan körülményeket, tényezőket, a melyek tényleg hatnak, nyilvánulnak? A tökéletesebb vizsgálat a teljesebb vizsgálat, már pedig a társadalmi élet tünetjeinek a szellemi tulajdonságok figyelembe vételével való vizsgálata teljesebb körű vizsgálat s ezt annál nyugodtabban meg is tehetjük, minthogy az ily tényezők figyelembe vételével folytatott vizsgálat egyáltalában nem jelenti a dualistikus világnézet diadalát, ez a kérdés nem is tartozik ide, minthogy a szellemi tényezők figyelembe vétele s a szellemi nyilvánulások jelentkezésének a természeti törvényektől eltérő módon jelentkező természetének elismerése még egyáltalán nem jelenti azoknak a természeti világtól való elkülönítését, függetlenítését, alapjukul külön substantia elismerését, azért hihet mindenki a lelki képességek mineműségéről bármit, lehet monisztikus vagy dualistikus világnézlete, mert itt nem az a kérdés, hogy van-e lélek mint külön substantia vagy nincs, hanem pusztán az, hogy tényleg vannak-e olyan (szellemi) jelentkezések, melyek felvetődési módja és hatása elütő természetű a természet-tani észlelés körébe eső jelentkezésektől, annál is inkább, minthogy az anyagot sem ismerjük lényegében, csak jelentkezéseiben s nem tudhatjuk bizonyosan, hogy vajjon nincs-e az anyagnak olyan nyilvánulása, a mely mindig mint szellemi hatás jelentkezik és észlelhető?! Azért hiheti, a ki akarja, hogy a szellemi nyilvánulás nem más, mint az anyagnak más módon, más összetételben megnyilatkozása, s feltehető, hogy az egyiknél az anyag természet-tani módon, a másiknál szellemi hatások képében jelentkezett, tehát csak a jelentkezési mód tekintetében tér el az *anyagi és szellemi hatás* egymástól. De ebben a tekintetben azután tényleg eltérnek, közös szempont szerint a kettő nem magyarázható s minthogy mindkettő, mint eltérő módon ugyan, de tényleg jelentkező tényező az észrevétel szempontjából tényleg van, eltérő természetüknek megfelelő módon es szempontok szerint vizsgálándó

az emberi életjelentkezéseknek e kettős köre s mindegyik a maga természete szerint s nem egy és ugyanazon törvények alá szorítva veendő tekintetbe s mindkettő a vizsgálatnál nemcsak tekintetbe veendő, de a maga, sajátos természete szerint veendő tekintetbe.¹ A társadalom fogalmát levezetni, mibenlétét, természetét, milyenségét körülírni csak az ember természetéből, annak alapján lehet. Mielőtt ezt tennők, vessünk rövid pillantást néhány fontosabb, jobban elterjedt elméletre, különösen az ú. n. organikus elméletek csoportjába összefoglalható újabb irányzatokra, hogy vájjon azok megadják-e, megadhatják-e a társadalom valódi, helyes képét, arról reá ismerhetünk-e a társadalomra, annak' természetére, életviszonyaira?

A kezdetleges, tautologikus vagy czélzatos, főleg vallási szempontból adott elméletektől eltekintve, mely utóbbiak a társadalomban egyszerűen Isten akaratának, az isteni világrendnek megnyilatkozását, megtestesülését látják, holott egy ázalagban, egy fűszálban éppen úgy isteni akarat és világrend nyilatkozhatik

¹ Minthogy a materialistikus irányzatok főtétele, alapja és czélja a monistikus, atheistikus világnézet, e helyütt erre nézve röviden csak azt jegyzem meg, hogy nemcsak a társadalmi elméletek, de általában a philosophiai elméletek szempontjából is Isten létele vagy nem létele egyáltalában nincs okozati összefüggésben a monistikus vagy dualistikus felfogással, egyik a másikból szükségképen nem következik, minthogy pusztán anyagi természetű jelentkezések mellett is elgondolható az Isten létele, mert elképzelhető, fogalmilag lehetséges az, hogy az Isten a természeti világ, a létei számára csakis anyagi jelentkezésű erőket és hatásokat teremtett, a mint viszont az is feltehető, hogy úgy az anyagi, mint szellemi nyilvánulások, jelentkezések egyformán eredetiek, kezdetől fogva meglévők, nem teremtés eredményei s a mindenségben, a természetben mint a kétféle képesítés ősidőtől, isteni erő akarata nélkül megvolt. Tehát nem abból, hogy anyagi és szellemi erőket és jelentkezéseket, mint két külön körét az életviszonyoknak fogadunk el, nem következik szükségképen Isten létele, sem fordítva abból, hogy csakis egyféle (anyagi) természetű köre van az életnyilvánulásoknak, nem következik az Isten nem létele. Isten létele vagy nem létele tisztán subjectiv meggyőződés, a hit dolga, azaz a tudomány éppen úgy független a vallástól, a vallásos meggyőződéstől., mint a vallás a tudománytól s ha Isten van, az mint természet felett álló, tehát legmagasabb, végső erő, mint abszolút, mindent magában egyesítő és magából kisugárzó létesítő erő úgy sem magyarázható meg soha a jelenségeknek, mint eredményeknek bármily nagy csoportjával. Ez adja meg éppen a hitnek és tudománynak örök rendeltetését, abszolút értékét s teljes függetlenségét.

meg, mint a társadalomban, tehát fogalmat egyáltalán azok nem adnak, itt csak néhány tudományosabb vagy tudományos igényű fellépő, újabb elmélettel foglalkozunk. Ezen elméletek két nagy csoportba oszthatók. Az egyik csoport az államot és társadalmat egynek véve a kettőt együtt, elválaszthatlan közösségben határozza meg. A másik csoport éppen ellenkezőleg szembe helyezi a társadalmat az állammal s némelyik e csoportba tartozó elmélet annyira megy, hogy az államot megszüntetendő, káros és felesleges, az ember fejlődésével és rendeltetésével ellentétben álló hatalmi szervezetnek, kizbákmányoló rosznak tekinti s azt vallja, hogy a fejlődés okvetlenül az állami keretek megszűnéséhez fog vezetni. Ez utóbbi felfogással alább részletesebben foglalkozva itt csak annyit jegyzünk meg, hogy ez a felfogás a fejlődés irányának és természetének félreértéséből s az abszolút monarchiák, a zsarnoki uralmat fentartott és fentartó államok egyedüli alapul vétele miatt származott s éppen úgy egyoldalú, speciális körülmények alapul vétele volt keletkezésük oka, mint pld. a Malthus elméletének s ki akarják a fürdő vízzel együtt önteni a gyermeket.¹

Nincs sok mondani és czáfolni való azon elméletre nézve, a mely szerint a társadalom a történet orgánuma, az ismereteknek, az emberi tudatnak, a szellemi erők fenmaradásának szerve, mert ez a meghatározás nem mond semmit, egyszerű üres szólam, tartalom nélküli mondat.

A természetjogi iskola Hobbes, Pufendorf, Rousseau a polgári társaságot az egyes egyénekből származtatja szerződés (contractus societatis) útján. Az egyes előbb volt, mint az állam, minden emberi kötelék egyéni tények eredménye. A társulások, societasok vagy természetes egyesülések (naturales, mint a család) vagy akarati elhatározáson felépülők, szándékoltak (voluntaria), mint maga az állam is, a mely az alávetési vagy egyesülési szerződésből áll elő. Már ez az irány is különbséget lát a közakarat és minden egyesnek akarata közt s szembe helyezi az állam és társadalom akarátát. A XVIII. század második felétől mindinkább előtérbe lép az irodalomban az állam és társadalom megkülönböztetése, mely szerint a társadalom a maga számos érdekköreivel előbb megvan, mint az állam. Az állam, midőn

¹ Az egyes irányzatok rövid ismertetésénél főleg Balogh Arthur: A társadalom című jeles munkáját vettem segítségül.

megalakul, már a gazdasági, vérségi és szellemi erők által tagozott társadalom, a societas sine imperio fölé emelkedik imperiumával. Ez a felfogás egyenesen úgy tünteti fel az államot, mint valami későbbi s külön alakulatot, a mely egy már meglevő alakulat fölé emelkedik, mintha az az impérium valami felülről jövő, társadalmon kívüli erőhatalom lenne, a mely kívülről szervezi s magának aláveti a társadalmat, megkülönböztetve a szervezett erő híján levő társadalmat s az államot, mint pusztán szervező erőt, vagyis a társadalmat megfosztja önszervezkedési képességétől és hatalmától, addig az államot tartalmától fosztja meg s üres, elvont fogalommá teszi. A kettőt egymással szembe helyezi s nem egy és ugyanazon életösszesség egységes, egymástól elválaszthatatlan, de kettős: alaki és tartalmi szempontból vett megnyilatkozásának tekinti.

Tisztán gazdasági vagy a gazdasági étellel összefüggő erők érvényesülését látják a társadalomban a socialista és communista írók s az egész társadalmi kérdést, kialakulást a vagyontalanoknak a birtoktalanok elleni küzdelmében látják s abból, hogy a politikai forradalmak csak politikai és jogi egyenlőséget teremtek meg, míg a vagyoni egyenlőtlenséget meghagyták, arra következtetnek, hogy az állami rend ellen keletkezett forradalmak nem lévén képesek visszaállítani az embereknek természetes egyenlőségét, társadalmi forradalomra van szükség s a társadalmi viszonyokat kell gyökeresen átalakítani, hogy javulás állhasson be, vagyis hogy az állam rendjének és alkotásának megváltoztatása nem egy a társadalmi rend és állapot megváltoztatásával, a társadalom különálló, független valami az államtól. A nagy francia forradalom szabadnak nyilvánítván az egyént, azt az életfeltételek alapja híján, vagyon nélkül, a vagyonosoktól anyagi függőségben, alávetettségben hagyta, tehát társadalmi forradalomra, a társadalom anyagi rendjének átalakulására van szükség, a mely a gazdagság előjogait, előnyeit megszüntesse. Az állam csak arra jó, hogy a birtokos osztály előjogait fentartsa a birtoktalanokkal szemben (Proudhon).

A socialista és communista írók, kik közt azonban úgy az alapelvek, mint a kivitelre szolgáló eszközök és célok tekintetében szintén nagy eltérések, ellentétek vannak s majd a teljes egyéni szabadságot és jólétet (individualismus), majd éppen ellenkezőleg az állami omnipotentiát, beavatkozást, ismét némelyek a

teljes vagyoni egyenlőséget, mások a vagyonnak érdemszerinti megosztását hirdetik, valamennyien abban tévednek, hogy úgy az állami, mint társadalmi életnek csak gazdasági oldalát veszik alapul s azt kizárólagos társadalomképző és alkotó erő gyanánt tekintik, holott az ember összes tulajdonságai szerint társas életre utalt lény s *társadalmába összes emberi tulajdonságait, életviszonyait beviszi tényezőül*. Nemcsak gazdasági okokon és erőkn épül fel a társadalom, sőt éppen, ha az embereknek egyéb tulajdonságai nem volnának társaságosak, nem kényszerítenek őket együttélésre, ezen egyéb életviszonyoknak társadalmi jellege nélkül maguk a gazdasági vonatkozású viszonyok egymagukban nem is lehetnének társaságosak, nem lehetnének társadalmi tényezők. A gazdasági viszonyok utalvák leginkább és szorulnak legjobban egy már fennálló társadalmi közösségre és állami rendre, mert ennek híján gazdasági tevékenység nem is lehetne s nem fejlődhetett volna ki s a természet ajándékai nem szerepelhetnének javak gyanánt s a táplálékszerzés nem volna gazdasági tevékenység, hanem pusztán állati szükségletkielégítés. É mellett a gazdasági javak megszerzése és birtoka nem kizárólagos célja és feladata az emberi életműködéseknek, a vagyon nem csupán cél, hanem eszköz is más célok elérésére, a vagyontól függetlenül érzett szükségletek kielégítésére.

Elteltekintve attól, hogy maga a pusztán léte, az emberek természetes különbözősége teszi lehetetlenné a vagyoni egyenlőséget, az hát állandó társadalmi elv és tényező gyanánt már ez okból sem szolgálhat, másik nagy tévedése ez elméleteknek az, hogy elismerik a forradalmak szükséges voltát s azt, hogy ezek is szükségszerű következményei, fejlődési állomásai voltak ugyan az emberiségnek, de nem fejezték még be az emberi fejlődés egész menetét, nem teremtették meg a gazdasági szabadságot és függetlenséget, tehát gazdasági forradalomra van még az emberiségnek szüksége. Figyelembe véve azt, hogy minden forradalom, akármilyen célja és eredménye volt is, a gazdasági rend terén is hozott be gazdasági változásokat, legalább is az uralkodó osztályok s a gazdasági alanyok személyi eleme tekintetében s az elért politikai és jogi változások gazdasági hatásokat, változásokat is eredményeztek s a jogi és állami rendtől a gazdasági élet el nem választható, élesen el nem különíthető, bizonyos, hogy tisztán gazdasági jellegű forradalom az állami

rend és társadalmi állapotok megváltoztatása nélkül nem is képzelhető, azokat egymástól izolálni nem lehet, sőt a mai gazdasági rendet és állapotokat éppen a legújabb forradalmak, az egyén teljes jogi és politikai szabadsága és a szabad verseny idézték elő, a földbirtokon nyugvó, feudális társadalmakkal szemben az ingó vagyon uralmán felépülő modern társadalmak gazdasági helyzete és egyenlőtlensége éppen az ingó vagyonnak liberalismusán, gyors átalakulási, összehalmozódási és átmeneti képességén sarokallik, vagyis a természetes fejlődés és haladás, a szabadság, szabad mozgás érvényesülése hozzák létre a gazdasági bajokat, a melyből kibontakozni a visszaesés, visszafejlődés veszedelme nélkül csakis az összeség erejével, socialpolitikai reformok útján, állami úton lehet. Az állam pedig nem szüntethetvén meg az emberek közötti természetes ellentéteket és különbségeket, a vagyoni egyenlőség vagy csak az aránylagos, érdem szerinti egyenlőség elvét sem lesz képes sohasem megvalósítani. A gazdasági téren mutatkozó bajokból éppen úgy nem következik az államhatalom omnipotentiájának szükségessége, mint viszont a társadalomnak az államtól elválasztása, az állam megszüntetése és az Individualismus érvényesülése, hanem következik egyszerűen az állami és társadalmi életnek gazdasági téren is tökéletesedése. Teljes egyenlőséget azonban az állam sohasem teremthet, mert a természetes emberi különbségeket s azokat a természetes tényezőket, a melyek a vagyonmegosztás aránytalanságát okozzák, meg nem szüntetheti.

Hegelnél a társadalom fogalma s annak az államtól megkülönböztetése homályos; ő ugyanis a társadalmat az egyén és az állam között közvetítő kapcsolatnak tekinti s az szerinte nem más, mint a saját külön céljaik elérésére törekvő családok összesége. De hát ott hol van a társadalom, a hol az állam csak egy közös családfő alatt élő családtagok összesége? Viszont az is előfordul, hogy ugyanazon család tagjai különböző társadalmakhoz és államokhoz tartoznak. De a társadalom nemcsak családok, hanem magánosoknak is összesége s nem csupán családi, hanem más kapcsolatból is áll.

Herbart a társadalom és egyszerű emberi egyesületek, társaságok fogalmát összecseréli s az államot több társadalom (tulajdonképpen társaság) összefoglalatának tekinti, melyben minden más kapcsolatnak fel kell olvadnia; holott az emberi társas-

körök összefoglalata maga a társadalom, az állam pedig ezen társadalom, a maga hatalmi szervezettségében. E mellett Herbart a társadalomban csak akarati megegyezéseket, egyesüléseket lát s nem az összes emberi életviszonyoknak szövevényes és természetes kapcsolatát.

Stahl szerint az állam a községeknek, rendeknek és szövetkezeteknek összességéből áll, a melyek, mint az állam kiegészítő tagjai, az állam céljainak szolgálatában állanak, a helyett, hogy az állam, mint hatalmi szervezet, szolgálna a társadalmi célok megvalósítására. Stahl meghatározása már csak azért sem adhatja meg a társadalom és állam fogalmát, minthogy egy-egy község társadalma is lehet és volt is önálló állam, viszont némely népösszeség, pld. a nomád, vándor népek rendszerint nem is laknak községekben, a községi kapcsolat, szervezet azoknál többnyire hiányzik.

Közelebb jár az igazsághoz Lieber^ a ki megkülönböztetve az időleges egyesüléseket a tartós kapcsolatoktól, a társadalmat olyan egyének összességének, tartós kapcsolatának tekinti, a kiket állandó és azonos viszonyok fűznek egybe. Csakhogy a társadalomban nem minden kapcsolat s nem mindenkinek hozzátartozása önkéntes, hanem sok esetben kényszerű; e mellett időleges egyesülések társadalmon kívül nincsenek, tehát azok külön kategóriát, mely a társadalomtól külön váltan, mint önálló típusa az emberi egyesületeknek, fennállhatna, nem képeznek.

Tisztán egy specialis társadalomgazdasági elv, a munkamegosztás alapján construálja meg a társadalom fogalmát Eisenhart. Szerinte az állam többféle ösközöségből áll, melyben a négy rend: az iparosok, tanítók, hivatalnokok rendje s a társadalmi tagság az egyes ember személyes képességeinek felel meg s maga az állam is egy nagy emberhez hasonlít. A polgári társadalom az embereknek az ipar különböző ágazatai körül való csoportosulásából képződik ki. Eltekintve attól, hogy egyetlen életelv alapján a társadalom fogalmát megconstruálni nem lehet, nem helyes a meghatározás azért sem, mert nem minden társadalomban vannak és voltak meg ugyanazon ösközöségek s az eltérő külső (főleg éghajlati, számbeli) és belső különbségek az egyes embercsoportok közt más és más társulások, érdekkörök alakulására vezettek és Sem az állam, sem a társadalom nem a felsorolt négy rend kapcsolatából áll csupán, végül a társadalmi

tagságot a többi három csoporttól, mint önálló társulási alakzatot, megkülönböztetni nem lehet, minthogy az egy általános, összefoglaló fogalom s a többi három rendet, de az összes más csoportosulásokat sem lehet a társadalmi tagság fogalmi körén kívül helyezve meghatározni.

Szintén a gazdasági erőknek, mint tényezőknek szán legfőbb szerepet a társadalom megalakulásánál Stein Lőrincz. Minden más életviszony csupán eredménye, következménye a gazdasági viszonyoknak, bár a társadalom fogalmi meghatározásába tényezőkként beleviszi a jog és család fogalmát is. A társadalomnak az a rendeltetése, hogy az emberiség számára a javaknak lehető legnagyobb mértékét megszerezze s elossza az egyesek közt. Az emberi közösség az eszmeileg egyenlők, a társadalom a tényleg egyenlőtlenek kapcsolata, az állam pedig bizonyos embercsoportnak öntudatos és öntevékeny egysége.

A társadalomban helyesen az ellentétes egyéni érdekek aránylagos kielégülhetésének tényezőjét, eszközölőjét látja s az egyéni érdek és életképesség szükségszerű folyamányának tekinti a társadalmi állapotot, de már ott, a hol ezen ellentétes érdekek szükségképpen közös képviselőjéről, az állami szervezetről szól, azt, illetve az államot valami önzetlen, felettünk álló, rajtunk kívül eső s nem bennünk és általunk élő külön hatalomnak tünteti fel, mely úgy erkölcsi, mint anyagi tekintetben a valódi összérdek képviselője és megvalósítója. De ha minden állam, qua állam, azaz fogalmilag már okvetlen ilyen, a tiszta összérdek képviselője volna vagy lett volna és nem az erőttöbbslet birtokában levő társadalmi osztályok és érdekek kény szerhatalmi szervezete, akkor forradalmak, alkotmányválságok sosem lettek volna, pedig voltak és lesznek, mert akkor mindenkinek érdeke a lehető legjobban s legaránylagosabban lett volna kielégítve s minden állam, mint eszményi szervezet, az egyenlők, mert egyenlő mértékben kielégítettek állandó szervezete volna, a mely csupán reformok útján fejlődnék. Már pedig pusztán a számbeli szaporodás által megsokasodó és változó érdekek miatt sem lehet egy-egy állam a valódi összérdek, a tökéletes s egyenlő kielégítés megvalósítója és képviselője. Az államban az uralkodó, erőttöbbsletet képviselő osztályok szerepelnek természetesen döntőleg az érdekek kielégítési módjának meghatározásánál. Nem helyes megfigyelését bizonyítja a tényeknek Stein azon állítása, hogy az

államhatalom mindenütt oda törekszik, hogy a társadalmi érdekek uralmát megtörje s annak helyébe az összeség érdekeit állítsa, mert ellenkezőleg a feltörekvő társadalmi érdekek igyekeznek megtörni az állam ad hoc hatalmát s annak helyébe a maguk érdekeit kielégítő államhatalmat állítani s főtörekvésük éppen az, hogy az államhatalom erejével az ő érdekeik is lehető legjobban kielégíttessenek és a mint Stein maga is kiemeli, minden társadalmi rend és osztály arra törekszik, hogy a társadalom tényleges tagosulata jogivá változzék s érdekeik a jogszabályok által is biztosíttassanak, vagyis az állami szervezet és a társadalom állapota elválaszthatatlan közösségben, kapcsolatban áll egymással. Ez a törvény és nem a Stein által felállított adja meg a nemzetek egész történetét. A szerves életfolyamatok megváltozása és az erők egyensúlyának megzavarása nélkül nem változhatnak meg azoknak külső, alaki rendje és az erők eredője sem. Az sem áll, hogy a társadalom tagozódása tisztán a birtok menysége szerint történik, s ez ad súlyt, tekintélyt és hatalmat mások felett, mert bár a birtoknak nagy jelentősége van a társadalmi osztályok kialakulásánál s a társadalmi befolyás tekintetében, de egyrészt a birtok mellett más alapjai is vannak a tagozódásnak, a társadalmi körök alakulásának és a tekintély és befolyás nagyságának, pld. bizonyos (katonai, papi, hivatalnoki) foglalkozások, azután a születés, szellemi és testi erő, ügyesség stb. másrészt a birtoknak ezen fontossága korok és helyek szerint más és más s mint egy egy társadalom jellegzetes tulajdonsága, tehát *megkülönböztető* sajátossága játszik főszerepet s jöhet elsősorban tekintetbe a birtok természete szerinti eltérésekkel. A birtok, de itt is főleg az ingó vagyon tekintélye főleg az ú. n. bourgeois társadalmakban játszik szerepet s megindítója, kelelkeztetője bizonyos irányzatoknak és elméleteknek, a melyek a socialismusban csúcsosodnak ki. De e mellett vannak még nagy számmal más, katonai, aristokratikus, demokratikus, agricol. papi jellegű társadalmak, alapjai bizonyos állami alakulatoknak, szervezeteknek. De Stein maga is elismeri és kijelenti, hogy az emberek közti különbségek három alapformában szerveződnek: ezek a vérségi kapcsolaton nyugvó nemzetségi, a szellemi munkán alapuló, rendi és a szabad munkán sarkalló szabad (állampolgári) társadalmi szervezet. Tehát nem általában az állami életnek s a társadalmi tagozódásnak, de csak bizonyos társadalmak: az újabb, modern vagy kultúrtársadal-

mak tagozódásának alapja, főtényezője a birtok eloszlása, vagyis az néni általában a társadalmi élet mindenkori alaptényezője, de a társadalmi kifejlődés, kialakulás menetének bizonyos állomása, stádiuma. Azonban még a legmodernebb, az igazi bourgeois társadalmakban sem egyedüli és kizárólagos megosztó, társadalmi tagozódást, különbségeket előidéző erő, mert már a többi kötelekek, tényezők is érvényesülnek bármiféle társadalom tagozatánál s nem csupán az egyenlő gazdasági helyzet ad egyenlő társadalmi állást, ha főképen ez ad is, de akkor is csak bizonyos társadalmakban. Már az inkább igaz, hogy a nagy vagyon a függetlenséget jobban biztosítva jobban képesít bizonyos társadalmi functiók végzésére, köztevékenység folytatására, de ezt is csak bizonyos helyen, időben és mértékben, főként akkor, ha a köztevékenység nobile officiumot képez s az osztály társadalmakban, de már nem például a kasztrendszer mellett, rendi korszakban. Különben is a kultúrállamokban megvan a lehetőség arra, hogy egyesek egyik társadalmi osztályból a másikba juthassanak és így a szabad mozgás a jogszabályok segítségével nagyban mérsékli a bourgeois társadalmakban is az egyes osztályok merevségét és kizárólagosságát.

Helyes és igaz Steinnek azon meghatározása, hogy az alkotmány nem más, mint a mindenkori társadalmi szerkezeteknek állami kifejezése, a valóságos állam mindig az államhatalomnak s az uralkodó társadalmi osztályok érdekeinek kapcsolata sa valóságos jogot mindig a társadalom alkotja; de az már nem Jill, mert egyetlen tényező érvényesülését engedi csak meg, hogy az államhatalom eloszlása és az abban való részesedés pusztán a javaknak az egyesek közti eloszlása szerint történik. Viszont, ha igaz az, a mit az alkotmány, állam és jogról mond, akkor bizonyos, hogy sem az állam nem lehet mindig, általában az összerdek önzetlen, tiszta képviselője, sem pedig az állam fogalma a szokásos meghatározások szerint, egyes belső ismérvek alapján elvontan meg nem határozható, mert ilyen államot a valóságban egyet sem fogunk találni. Az állam mindig speciális, önálló alakulat, sajátlagos foglalatja sajátlagos viszonyok közt élő emberek összességének. Úgy az állam, mint társadalom fogalmát csak egymásra tekintettel s nem belső tényezőik és összetételük szerint^ hanem egyedül csak általános külső alkatrészeik, közös ismertető jeleik szerint adhatjuk meg. Minthogy az ember a natura társa-

dalmi lény, életviszonyai olyanok, a melyek őt társas életre utalják, társadalomba helyezik, sem a jog, sem az állam és társadalom vizsgálatánál nem indulhatunk ki a személyiség tiszta fogalmából, hanem csak a valóságos, vagyis a társadalmi emberből s annak életviszonyaiból. A társadalmi tudományok pozitívítása éppen ebben áll s nem a bölcséleti vagy természettani levezetésekben, a melyek mindketten az egyes emberrel, mint külön szellemi vagy anyagi valósággal foglalkoznak s foglalkozhatnak és nem a társadalmi lényvel, sem annak társadalmi életével. Itt nem biológiai vagy pszichológiai önálló jelentkezésekről vagy jelenségekről van szó, hanem e kettő együttes hatása alatt élő s élni akaró társas lénynek életmódjáról, a mely mindig speciális, különös helyzeteket, viszonyokat teremtő s különös helyzetek és viszonyok alatt és szerint alakuló életfolyamat.

Már világosabb kifejezésre jut Gneist Rudolf elméletében a társadalomnak az állammal való belső egysége, elválaszthatlan összefüggése s az a tény, hogy a társadalomban uralkodó osztályok, a melyekbe minden állampolgár születés által jut, az állami hatalmat a maguk hatalmába kerítik, illetve a speciális viszonyai szerint tagozódó társadalmat, a maguk érdekei szerint szervezik, teszik azt szervezett hatalomm, állammá és minden alkotmányon felismerhető a társadalom alkata, melyből keletkezett, mert az állam társadalmon kívül léttel nem bír, a mi az emberi élet, természet kettős tényezőjének a rendnek és szabadságnak eredménye szükségszerű, okozati következménye Gneist elméletének főfogatkozása ugyanaz, a mi minden elméleté, t. i. az, hogy minden elmélet, annak a kornak, társadalomnak hatása alatt keletkezik, melyben megalkotója él a mi miatt, ha az állam és társadalom belső tényezői, speciális viszonyai vagy azok egy részének alapján történik az állam elvont fogalmának meghatározása, mindig olyan meghatározást nyerünk, a melyik a valóságban egy államra nézve sem áll. még arra sem, a melynek viszonyai alapján történt a meghatározás, minthogy fogalmat belső tartalma szerint az összes tényezők befoglalása nélkül praecise adni nem lehet, ily meghatározás pedig az államra nézve végtelen számú szálakból való. bonyolódott összetétele miatt lehetetlen. Gneist is a társadalom rendjét s annak alapján az állam fogalmát a gazdasági viszonyokból, a nem birtokosoknak a birtokosoktól függő helyzetéből vezeti le s a társadalmi rendet tisztán

a gazdasági rendből származtatja, azaz az emberi életviszonyoknak csak egyik, bár nagy fontosságú csoportjából.

Szintén a társadalmi tudományok az államtudománytól, illetve a társadalmi életnek az állami élettől való természetes elválasztását, különállását hirdeti Mohi Robert kiváló munkáiban. O a magán és állami élet közé közvetítőül állítja a társadalmi életet, melynek tartalmát a nemzeti életben belül elhelyezkedő különböző kisebb körök, mint bárminő érdekközösségből előálló természetes kötelek képezik. Ez így magában igaz és tény, csak hogy viszont úgy a magán, mint társadalmi életviszonyok Mohi meghatározása szerint is állami élet körében helyeződnek el, tehát attól nem függetleníthetők, elválaszthatatlanok, azzal együtt járók, együttességben, létközösségben állók, mint a folyam a maga partjai közt, azon belül elhelyezkedő, végbemenő s ha a folyam megdagadva túl is lépi partjait vagy elhagyja medrét, csak újabb mederben folyhatik tovább, csak partokkal és partok közt maradhat folyamnak s maradhatnak a vízcseppek a folyam részei, alkatelemei és csak partok közt maradván, egyesülhet a folyam más folyamokkal, éppen úgy csak állami keretekbe elhelyeződve lehetnek az egyes társasörök az államnál is tágabbkörű népösszegeknek, alakulatoknak 'részesei.

Nagyon szépek és igazak Mohlnak azon levezetései, a melyekben a társadalom természetét és alakulását az egyesek önzéséből kiindulva, leírja s az embert úgy állítja oda, mint a ki már más emberek egyesüléseibe beleszületik, állást foglalva a Hobbes-Rousseau-féle természeti, de éppen nem természetes, sőt természetellenes állapotaién s úgy tüntetve fel az emberi kapcsolatokat (család, törzs társadalom) mint az eredeti és természetes emberi önzés természetes és szükségképeni mérséklőit, korlátozóit s az altruizmus természetes és létszükségképeni melegségeit. De már eltér a való élettől Mohi akkor, mikor ezeknek a társadalmi köröknek kategóriáit, csoportjait kimerítően akarja meghatározni, a mi lehetetlen s a mikor az államot mint az emberek közti viszonylatok, alakulások láncolatának egyik tagját tünteti fel, holott az állam nem ily külön láncolati tag, hanem oly létszerv, a mely nélkül az egész láncolat, az összes kapcsolatok fenn nem maradhatnának, létre sem jöhetnének, a mely nyomon kíséri az emberi társulást s elválaszthatatlan szervezete minden emberi egyesülésnek, azok akármily szűk körére

terjedjenek is ki az emberi kapcsolatoknak, képezzen zárt egészet akár pusztán egy család-, egy község, egy törzs vagy egy culturtársadalom. Az állam maga a láncz, mint önálló egész, az összefüggő lánczolat az összes lánczszemekkel. Az egyes társadalmak közti ellentétek, már pusztán természeti okokból is (éghajlat, tengerparti vagy szárazföldi fekvés, termékenység stb.), oly nagyok, hogy a világállam keletkezése éppen úgy lehetetlen, mint a Hobbes-Rousseau-féle természeti állapot. Az államok jellege és alkotmánya olyan s a szerint különböző, a mint egyik vagy másik érdek nyomul előtérbe s lesz a kialakulás, berendezkedés főtényezője s a mint ezen érdekek szerint alakuló osztályok, körök jutnak uralomra. A világállam alapját képezhető ily általános érdekek s ily irányú csoportosulások lehetetlenek, uralkodó társadalom csak állami alakulatra vezethet, csak államot alkothat.

Az a megkülönböztetés állam és társadalom közt szintén csak látszólagos és subjectiv, hogy az állam a nemzeti egységnek megvalósítója, míg a külön érdekeket szolgáló érdekköröknek mindig valami részleges életcél az alapja, továbbá, hogy míg az állami intézmények az államhatalomtól származnak, addig a külön érdekkörök az államhatalomtól függetlenül állanak elő az embereknek egymásközti természetes viszonyaiból. Látszólagos és subjectiv, mert a társadalom ezen érdekköröknek nem pusztán egymásmellettsége, halmazata, melyre összefoglaló erőként reáborul az államhatalom, mint valami felülről jövő külső erő, hanem a társadalom ezen érdekköröknek összefüggő, egymással kapcsolatos olyan köre, a mely önszervezkedésre, állami életre képes, a melynél tehát az államhatalom, mint szervezet, mint ennek a társadalomnak hatalmi szervezete jelentkezik, a melyen belül ezen külön érdekkörök, mint az egészszel szervesen összefüggő, kényszerű magatartásra utalt érdekkörök érvényesülnek s állam és nemzeti egység idem per idem, tautológia, tehát nem meghatározás, minthogy a nemzeti egység éppen az államhatalom által áll elő, az államhatalomban nyer kifejezést tényleg a nemzeti egység, a kettő egy, azaz egymásnak nem magyarázója, hanem csak kétféle viszony szerint való megjelölése; állam befelé, mint hatalom, nemzet kifelé, más nemzetekkel szemben. Továbbá az állam éppen úgy természetes kapcsolata az embereknek, mint a társadalmi érdekkörök s nem is más, mint bizonyos, érdek-

köröknek s ezek kapcsolatának hatalmi berendezettsége, szervezkedése, a mely az érdekkörökkel közös forrásból, az emberi természetből áll elő. Az egyes érdekkörök, mint bizonyos embereknek speciális közös érdekeit képviselő kapcsolatok külön vizsgálhatók, de a társadalom csak az állammal közösségekben, vagyis az külön kutatás, vizsgálás tárgyát képezheti ugyan, hogy mily érdekek uralkodók bizonyos társadalmakban s azok mily speciális csoportosulásaira az embereknek vezetnek, de maga a társadalom az államtól különváltan nem vizsgálható, minthogy az nem laza halmazállapota érdekköröknek, hanem oly összefüggő egésze, a mely állammá alakulhat és alakult. Vizsgálhatók a társadalmak a jog, az erkölcs, a czélszerűség szempontjából, a nemzetiség nyelv, családok, birtokviszonyok, azonos foglalkozások, vallási nézetek, mindmegannyi társulási alapok, érdekkörök vagyis a szerint, hogy mily emberi érdekek szerint történik az emberek bizonyos körének bizonyos jegecesedési pont körül elhelyeződése, de maga ez a jegecesedés, mint elmaradhatatlan, nélkülözhetetlen, természetes folyamat, tehát maga az összesség, a társadalom annak mily irányban való tényleges kialakulásától, hatalmi berendezkedésétől, az államtól elkülönülten nem vizsgálható, minthogy ez a jegecesedés mindig hatalmi elhelyeződésre, állami alakulatra vezet. A kristályosodás aequale állam alakulás. A társadalom a maga egészében nem az egyén és állam közt álló alakulat, hanem már maga az embereknek különböző érdekek és viszonyok szerint való társulása, a melyet a maguk összességében társadalomnak nevezünk, nem egyéb, mint állammá való tömörülés. Ugyanakkor s ugyanazért társadalmi az emberi életmód, a mikor s a miért állami. Ha az emberi társulásoknak bizonyos zárt körét, összességét, mint összefüggő egészet nézem, társadalom „ha mint hatalmi egységet, erő összességét tekintem” állam.

Tisztás az osztályharcz elméleti kifejezésének, tehát subjectiv egyoldalú felfogásnak s bizonyos tényezők önkényes, tetszés szerinti kiválasztásának és általánosításának eredménye a socialista és communista írók tanítása, éppen úgy, mint ennek egyik főelágatörténelmi materialismusé, a mely Marx és Engels nevéhez fűződve azt tanítja, hogy a társadalom s az egész emberi fejlődés alapja a gazdaság s az egész történelem a gazdasági viszonyokon nyugvó osztályok harcának, az elnyomottak, kizsákmá-

nyoltak s a kizsákmányoló osztályok küzdelmének történelme, az állam pedig a társadalom gazdasági állapotának, viszonyainak külső formája. A társadalmi élet törvényszerűségét a gazdasági élet törvényei szabják meg s minden más jelenség, így különösen az eszmei jelenségek csak másodlagosak, reflexei a mindenkori gazdasági viszonyoknak. A történet adja a tényeket, a gazdaság megmagyarázza azok okait. Ez a harc a mai társadalmakban főleg abban csúcsosodik ki, hogy némely társadalmi csoportok más csoportok túlmunkájának hasznát magukhoz ragadják, a tőke a munka kisajátításából keletkezik. A tőkeképzésen, mint termelési módon alapuló társadalomban a kizsákmányolók t. i. a tőkésék és ingatlan tulajdonosok és birtokosok, viszont a kizsákmányoltak, a bérmunkások alkotják a főosztályokat; az értelmiséghez tartozók, a szabad hivatást űzők nem képeznek társadalmi osztályt, minthogy az ő munkájuk nem gazdasági munka. Főleg az ipari rend fejleszt ki társadalmi rendet s a politikai hatalom ennek a kifolyása s a társadalom mindinkább két táborra szakad: a bourgeois és proletár táborra. Ezek az emelkedő osztályok, szemben a két süllyedő osztállyal, a feudális nemesség és a kispolgárság (kézművesek és parasztok) osztályával. Az erejének tudatára és teljességére emelkedett osztályban meg kell lenni a solidaritásnak, a nemzeti köteléknek és a politikai szervezetségnek, hogy uralkodhasson. Ezek a képességek ma a tőkés bourgeois osztályban vannak meg, a proletariátusnak tehát arra kell törekednie, hogy uralkodó osztállyá váljon, el kell vennie minden tőkét a bourgeois-tól, a demokratikus állam kezében összpontosítva az összes termelési eszközöket. Ekkor megszűnnek a társadalmi ellentétek s a hatalom elveszti politikai jellegét, mely eddig egy osztályszervezet hatalma volt egy más osztály elnyomására. Az új rendnek tehát, megszűntetvén az osztályokat, nem lesz osztályuralmi jellege. Az állam, minthogy nem lesz társadalmi osztály, melynek hatalmát szervezze, magától megszűnik, elsovad, mihelyt a munkásosztály uralomra jut s az osztályellentétek megszűnnek. (Engels, Marx.)

A gazdasági tényezőknek főfontosságát, társadalomképző erejét és alapvető jelentőségét az adja meg, hogy a gazdasági jelenség kizárólag emberi, a többi társadalmi tüneményeknél sokkal egyszerűbb s időrendben mindegyiket megelőzi. (Loria)

A mint a történeti materializmus tanításának ezen rövid foglatából is nyilvánvaló, abban csupán egy társadalmi osztály

felfogása és törekvése nyer tudományos kifejezést, tehát feltétlenül egyoldalú, nem átfogó, az ember összes életviszonyait figyelembe vevő elmélet, a melyen maguk a felállítók is sokat enyhítettek, változtattak s a mely maga is sok, egymással ellentétes irányzatokra különült el. Lehetetlen és elképzelhetetlen, hogy a társadalmi ellentétek s ezzel az osztályok megszűnjenek, «mikor az emberi természet és fejlődés éppen ezeken az ellentéteken sarkallik és épült fel. Phalanster-rendszer, a mely ennek a felfogásnak, ez osztály nélküli társadalomnak szükségszerű követelménye, csak kis körben, kevés számú emberösszességre nézve lehetséges, de ez maga sem állhat fenn bizonyos kényszer, hatalom és rend, azaz állam nélkül, sőt éppen a külön érdekek s azok kielégítésére irányuló önkormányzati tevékenység híján megsokszorozódnak, erősebbnek kell lenni a központi hatalomnak, a mely így egyrészt nagyobb erejét kötné le a társadalomnak, másrészt már magában véve osztályt teremtené, a vezetők, irányítók, kényszerítők osztályát a dolgozókkal, közös munkát végzőkkel szemben. Ha igaz az, hogy eddig is a gazdasági helyzet különbsége idézte elő, teremtette meg az alá- és fölé rendeltségi, függőségi viszonyt, az osztály nélkülinek állított társadalomban, mely tisztán gazdasági tevékenységen, a munkán épülne fel, szükségszerűleg még nagyobbak kellene lenni a függőségi viszonyoknak, mert a gazdasági munka az eredmény egysége és sikere érdekében a munka egyes mozzanatainak összefüggő láncolatát, tagozatát igényli, a mi már magában véve tagozódást, ellentéteket, alá- és fölé rendeltségi viszonyt jelent.

De nagy ellentétek mutatkoznak a jövő képének megrajzolásánál is az egyes írók és irányzatok közt. Az egyik szerint a jövő állama teljesen meg fog szűnni, magától elhal, ha a társadalom a termelést a termelők szabad és egyenlő társulása alapján újjászervezi (Engels), a másik szerint a jövő társadalmá elvesz minden tőkét a bourgeois elemtől s az állam kezében összpontosítja az összes termelési eszközöket, csak hogy ez az állam, a munkásosztály uralomra jutásával megszűnven a társadalmi osztályok és osztályellentétek, nem lesz többé politikai hatalom, a mi mindig az osztályellentét hivatalos kifejezése. Ez az igazi utópia, állam politikai hatalom' és osztályellentét nélkül! *Contradictio in adjecto!*

Az sem igaz, hogy a társadalmi élet többi tényezői csak

reflexei a gazdasági életnek. Éppen olyan joggal lehetne állítani, hogy az összes többi tényező, tehát a gazdasági is, az erkölcsnek, hitnek, jogérzetnek, közös származásnak, együtt-lakásnak vagy személyes főlénynek másodlagos tüneténe, reflexe. A gazdasági viszonyok éppen úgy eredményei a szellemi erőnek és képességeknek, mint a hogy emezek módosulnak, irányítatnak a gazdasági viszonyok szerint, sőt a természet adományai gazdasági dolgokká, javakká éppen a szellemi reáhatások által válnak a gazdálkodó alany, az ember kezében, vagyis gazdasági élet nem is volna az ember és emberi tulajdonságai nélkül, sőt ott volt mindig nagy a gazdasági élet fellendülése, a hol a szellem és erkölcs ereje nagy volt. A hatalmi vágy, a szellemi szükségletek kielégítése (szórakozás, játék, táncz, zene stb.) éppen úgy közvetlen és önálló érdekei az embereknek s azok kielégítésére éppen úgy szolgálnak a javak, mint a hogy a gazdálkodás önczélú képez. Az is bizonyos, hogy az uralkodó társadalmi osztályok hatalmukba igyekeznek keríteni s hatalmukba is kerítik az öszszesség erejét, az államhatalmat s az állam tényleg a legnagyobb erő; az uralkodó osztályok felfogása és érdekei irányában alakul ki, de ez a kialakulás éppen az erők eredőjének természetek szerint s annak következtében, hogy erőösszesítés eredménye, a többi osztályok érdekeinek bizonyos kielégítését is jelenti. Az uralkodó osztály a többi osztályt összes létfeltételeitől, életképességétől meg nem foszthatja, éppen a saját fenmaradhatása érdekében, állam, ha osztályállam is, nem pusztán kizsákmányolási szervezet, hanem az öszszérdek megvalósítója, általános fentartó és gondozó erőhatalom is. Az osztályok közt még a legmerekvebb kasztrendszer mellett sincs meg az a merev, áthidalhatatlan ellentét, a melyet a történeti materialism us feltüntet, már csak annál fogva sem, mert egyik osztály a másikra mindig reá van utalva, abból él, tehát annak kielégítésére, védelmére közreműködni ő maga is kénytelen, továbbá a legmerekvebb kasztrendszer mellett is meg van a lehetőség személyes kiválóság vagy fejedelmi kegy alapján az egyik osztályból a másikba feljuthatásra. A hatalmi túlsúly, melyben benne van a gyengébbek ereje is, nem jelenti s nem jelentheti a gyengébbek teljes kizsákmányolását.

A személyes tulajdonságok és különbségek egyébként magukban is mindig bizonyos ellentéteket, másrészt tömörülé-

seket vonnak maguk után: s ezek a különbségek, egyéni sajátosságok a jövő társadalom életéből sem küszöbölhetők ki, sőt inkább az ú. n. munkástársadalmakban meg fog növekedni az egyéni kiválóság, képesség jelentősége, a mi okvetlenül társadalmi ellentéteket és csoportosulásokat fog előidézni: a munkástársadalmakban is meg lesznek s hatni fognak az összes emberi tulajdonságok és viszonylatok, milyenek az önzés, egyesekhez való nagyobb ragaszkodás, vonzalom és ellenszenv, helybenlakás, szomszédság, egyforma vallási, jogi, erkölcsi nézetek stb., a mik akkor is ellentéteket, szorosabb tömörüléseket s elkülönzéseket fognak eredményezni s akkor is bizonyos körök, rétegek igyekezni fognak másokat kizsákmányolni s az államhatalmat az összeség nevében hatalmukba keríteni s kihasználni. A történet tanúsága éppen azt mutatja, hogy nem kisebb az egyik társadalmi osztály kizsákmányolási törekvése ma, a kultúrállamokban, mint bármily kasztszerű, rendi társadalomban volt, a mit legjobban bizonyít az, hogy a történeti materializmus hirdetői éppen a modern állami és társadalmi élet terméke, a bourgeois ellen dühöngenek legjobban, a mi egyenesen azt mutatja, hogy az egyéni képességek egyenlősége híjján a vagyonnak az egyesekre gyakorolt különböző hatása mellett a fejlődés, a nagyobb egyéni szabadság nagyobb ellentéteket s küzdelmet von maga után a társadalmi tagok és körök közt s hogy ennek folytán mind nagyobb szükség van az állam jogkijelentő és fentartó, kiegyenlítő, gondozó és segítő, védelmező, igazgató tevékenységére. Sőt vagyonsbeli egyenlőség mellett az egyéni különbségek, ellentétek, eltérő vágyak és törekvések s a különböző mértékű igények egyenlő kielégíthetése még nagyobb bajokat, kielégítetlenséget s ezzel elégedetlenséget okoznának és a kizsákmányolási törekvés az erősek részéről még nagyobb intenzitással lépne föl. Állami szervezet nélkül nem lehetett volna és nem lesz soha fejlődés, haladás, a mi magában is hangosan bizonyítja, hogy az eddigi államok sem voltak pusztán kizsákmányoló hatalmak, hanem egyes uralkodó társadalmi osztályok érdekeinek nagyobb kielégítése mellett az általános érdek kielégítői, az egész nép fejlődésének és jólétének emelői is voltak, mert ha nem azok lettek volna, az emberiség mai magaslatáig el nem juthatott, s egyes osztályok fel nem emelkedhettek volna. Az állam akkor, mikor bizonyos társadalmi osztályok uralmi eszköze gyanánt mutat-

kozva, lehetővé tette a többi osztályok fenmaradását, kifejlődését, törekvéseik elérését, maga kellett, hogy eszközt, fegyvert szolgáltatson kezébe az elnyomott osztályoknak a felemelkedetésre, tehát kellett, hogy azok fejlődési feltételt is biztosítsa, ennél fogva hogy azok erejének, hatalmának is kifejezője, foglalatosa lett légyen s hogy tehát azok lételének is fen tartója, életszerve volt és lesz.

A történeti materialismus ezek szerint éppen úgy egyoldalú elmélet, subjectiv nézetek, felfogások visszatükröződése, mint más elméletek általában, mihelyt tartalmilag, az ú n. lényeges ismérvek alapján construálják az állam, és társadalom fogalmát. Egymástól eltérő, éppen különbségeiben egvényiesülő, természetes alakulatoknak közös és pontos meghatározását tartalmilag megadni nem lehet, mert éppen a különleges életmód, a sajátlagos specialis viszonyok irányában való kialakulás oka és alapja az államok keletkezésének, az emberiség állami csoportokra való tagozódásának. Az azonosság, az egyforma életmód egyazon keretnek kialakulására vezet, a külön szervezkedés a külön viszonyok, a különbségek alapján és okából, tehát természet szerűleg történik. Az igaz, hogy minden államban megvannak bizonyos állandó tényezők s az emberi természet közös, állandó tulajdonságainak megfelelőleg bizonyos egyformaság, hasonlóság van az államok között, de. egy-egy állam megalakulása nem ezen közösség, egyformaság, hanem éppen a különös viszonyok, sajátosságok és érdekek irányában, azok folytán történik, tehát a közös vonások alapján való meghatározás nem a társadalom és állam fogalmának, hanem általában az emberi természet és faji jelleg, valamint azok feltételeinek összefoglaló meghatározása, vagyis ily módon nem az állam keletkezésének, létezésének okát és módját, hanem éppen ellenkezőleg az állami létre nem kényszerítő közös feltételeit az emberi életnek határozzák meg. Nem azért élnek az emberek szükségképpen és természet szerűleg államokban, zárt társadalmak szerint alakult külön csoportokban, mert közös tulajdonságaik s együttélésüknek közös alapjai és feltételei vannak, tehát nem a közös vonatkozások miatt, mert ezek éppen egy nagy közösségben való éleést követelnének, hanem ellenkezőleg az állami élet, a csoportokra oszlás és szerveződés forrása, oka azok a különbségek, sajátos viszonyok, a melyek az elkülönülést igénylik és létrehozzák s a melyek az

illető embercsoportnak nélkülözhetetlen, specialis életkörülményei és létfeltételei. Ezeket a különbségeket, sajátosságokat pedig részletesen felsorolni, egységes fogalomba beilleszteni absolute lehetetlen, tehát világos, hogy az állani fogalmát adni az életviszonyok, a társadalom belső tényezői szerint hiú kísérlet s mindig subjectiv meghatározásokra, olyan egyes, bármily fontos tényezők önkényes kiválasztása alapján eszközölt fogalomconstruálásra vezet, a melyek a különböző államokban különböző fontosságúak, különböző erővel hatnak, mert a specialis viszonyok hatása alatt különböző irányban módosultak s eltérő értékkel, jelentőséggel bírnak. Innen van, hogy pl. az Anglia specialis viszonyaiból kiinduló, azokon felépült elmélet az ókori vagy középkori államra, de még egy másik mai modern államra se illik reá teljesen. Hogy lehet a 29 millió ü Km. kiterjedésű és 400 milló alattvalót számláló Angolbirodalom s a 9080 D Km. nagyságú s 228 ezer főnyi lakosságú Montenegro, két egyformán állami közösség fogalmát a közös vonatkozások, tartalmi tényezők alapján megadni úgy, hogy az azok alapján megállapított szabályok, törvények m nd a kettőre egyformán s egyenlő mértékben érvényesek, fennállóak legyenek?!

Nyilvánvaló ezekből, hogy a történeti materialismus tanítása bármily sok igazat mond is az emberi élet viszonyairól, fontos tényezőiről és törvényeiről, ezek alapján az állam és társadalom fogalmát általános érvénnyel meghatározni nem képes, mert eltekintve attól, hogy általában magának az emberi életnek többi, szintén jelentős mozzanatait, tényezőit és ezek törvényeit, számításba sem veszi, az emberi életnek nem is mindig és mindenütt azonos és egyenlő értékű tényezőit és törvényeit határozza meg csupán s nem pedig a társadalom és állam fogalmát, annak rávivő okát és alapját. Legfeljebb azt mondja meg, hogy mily viszonyok határozók, döntők az emberi életviszonyokra és azok formálódására, de nem azt, hogy miként és mily alakulatokban lehetnek ezen viszonyok tényezői az emberi életnek, hogyan élnek tényleg az emberek ezen viszonyok hatása alatt tér- és időbeli egymasmellettiségben, vagyis, hogy az emberi élet ezen tényezők hatása mellett miért társadalmi és állami élet? S ennek oka nem is található fel ezen közös viszonyokban, hanem éppen ellenkezőleg az eltérésekben, és különbségekben, az egymástól eltérő vagy hely és időszerint

módosuló életviszonyokban rejlik a külön szerveződés, a társadalmi és állami élet létrejöttének oka. Nem azért élnek az emberek társadalmi és állami kapcsolatokban, tagozatban, mert életviszonyaik közösek, azonos tényezők hatása alatt állók, hanem ellenkezőleg eltérő életviszonyaik s azonos életviszonyaiknak hely- és időszerint történő módosulásai miatt. A kialakulás, az állami kiképződés nem a legnagyobb hasonlóság, hanem a legnagyobb eltérés irányában történik. Ez a természetes oka és természetes magyarázata annak, hogy államok keletkeznek, megszűnnek, összeolvadnak és részekre szakadnak, a szerint, a mint bizonyos szempontok és viszonyok szétválasztó vagy beolvastató erőkként hatnak. Lehet, hogy különböző nyelvű, vallású, származású, eltérő természeti viszonyok közt, különböző éghajlat alatt élő embercsoportok egy állami keretbe tartoznak (Anglia, Oroszország), viszont hogy ugyanazon nyelvű, közös származású, vallású, ugyanazon éghajlat alatt élő csoportok több államot alkotnak (ókori görög államok, a latin népek, középkori olasz államok, németek stb.) s azok ismét újabb érdekek, nézetek támadásával, vagy bizonyos eszmék uralomra jutásával egyesülnek (Olaszország, Németbirodalom a vérségi kötelék és nemzetiségi eszme alapján), fordítva ugyanazon eszmék törekvések, kötelékek államok szétesésére, új államok keletkezésére vezetnek (Egyesült-Államok, balkán államok) azaz nem az egyforma tényezők, hanem a különbségek, mint széthúzó erők alakítják az államokat. S ezek nem *mindig és nem pusztán gazdaságiak*.

Mielőtt a társadalom és állam fogalmának meghatározására áttérnénk, még egy kérdést szándékozunk tisztázni. Nevezetesen annak a ma csaknem általánosan elfogadott felfogásnak helyességét akarjuk megvizsgálni, mely a társadalmat és államot organizmusnak vagy superorganismusnak állítja.

Ezen felfogásnak legújabb, modern iránya a sociologia neve alatt ismeretes. A sociologia legnevezetesebb képviselői s megállapítói Comte Ágoston és Spencer Herbert. Mindketten a társadalom tudományát, mint a többi tudományokon felépülő és azok zárkövét képező tudományt szociális physikának tekintik, természettani alapon tárgyalják, azzal a lényeges eltéréssel, hogy míg Comte szerint a physikai, organikus és társadalmi tudományok különböző törvények uralma alatt állanak ugyan, de valamennyien ugyanazon, a természettani módszer szerint tárgya-

landók, addig Spencer egyenesen ugyanazon törvények uralmát vitatja a természeti világ és társadalom felett egyaránt. Mindketten azt állítják, hogy a sociológiának az emberi természetet, tulajdonságokat kell alapjául venni, ezért annak a biológiára kell támaszkodni s a sociologia nem más, mint a biológiának magasabb fokozata. A positiv tudománynak az észlelhetőn, a tényeken kell alapulni. Comte szerint a társadalomnak az egyesével szemben önálló létele van, az egyén valósággal nem is létezik, csak a társadalom és így a sociológiának csak ezzel kell foglalkoznia. A társadalom, melynek legkisebb sejtje a család, az ember eredeti társas hajlamán felépülő egyesülete az embereknek, mely természeti alapon fejlődésképes s a munkamegosztás, a működések és szervek differentialódása folytán mind fejlettebb, magasabbrendű lesz. A társadalom részei közt állandó, természetes kölcsönhatás, függőség, egybevágó összeműködés, összhang van, azaz organismus (organisme social), tehát ha helyes képet akarunk nyerni a társadalmi élet és változások lényegéről, azokat az állati organismus analog változásaival kell összehasonlítani, amelyek ugyanolyan statikai és dinamikai feltételeknek vannak alávetve, azzal a különbséggel, hogy a társadalmi változások terjedelmesebbek és összetettebbek, mert sokfélébbek. A társadalmi élet alaptörvénye, éppen úgy, mint a többi organismusoknál, a fejlődés, melynek természetes tényezői a természetes szükségletek, hajlamok, szenvedélyeken kívül a környezet (éghajlat, fekvés, talajviszonyok) és a társadalmi verseny. De az ezen tényezőkön felépülő haladás irányát az értelem szabja meg, minek folytán az ész befolyása az emberi cselekvésekre mindinkább nő, az emberi sajátságok az állatiakkal szemben mindjobban elkülönülnek, kifejlődnek, az emberben az állat mindinkább háttérbe szorul, de soha ki nem vész. Mindennek az oka biológiai, anatómiai, t. i. az agyvelő fejlődése, fölénybe jutása a többi szervek felett. Ez az emberi ész uralmát növeli, de biológiai természetű ok lévén, a kapcsolatot az állatvilággal állandóan fentartja s az ember állati természetét (ösztöneit) kiveszni nem engedi. A haladás tehát az értelmi fejlődés irányában történik s ennek eszköze a társadalom tagjainak halandósága, a mi által új elemek, új értelmi erőforrások kerülnek a társadalomba. A szellemi haladás három fokon megy keresztül, a teológiai, metafizikáin s a positiv (tudományos) fokon, ennek a

fejlődésnek megfelel a társadalmi fejlődés három foka, a társadalom három típusa: a katonai, a törvényes és az ipari. Eljön az idő, a mikor a tudomány fog uralkodni kizárólag a társadalmak sorsa felett. A jövő társadalmát két hatalom fogja kormányozni: egy szellemi, a pozitív bölcselek testülete és egy világi, a kapitalisták testülete azzal a feladattal, hogy a bölcselek által kiderített törvényeket a termelésre alkalmazza.

A modern tudományos vizsgálódás sarkpontja Spencer fejlődési törvénye, az evolutio. Spencer, mint említettük, a szerves élet és a társadalmi élet fejlődését azonos törvények uralma alá helyezi. Több ily szellemű munkáján kívül fő munkája: A syntheticus philosophia rendszere, a mely az alapelveken kívül a biológia, psychologia, sociologia és erkölcsan alapelveit foglalja magában s ezzel, az összes tudományoknak összefoglaló rendszerét építi fel. A sociologia feladata a család és más szerkezetek felépülését, tényezőit s egymásközi kapcsolatát, kölcsönös függőségét a maguk teljességében leírni s az egész nagy halmazatot úgy áttekinteni, hogy minden egyes csoport jellemét a fejlődés minden fokozatán a saját maga előzményeinek s a többi résznek hatása alatt meghatározhassuk. Spencer a tudományos monismus álláspontján áll s a lelki élet jelenségei szerinte tisztán az anyag kifolyásai s annak törvényeit követik. Az összes, szervetlen, szerves és társadalmi, tehát a lelki élet felett is azonos alaptörvények uralkodnak. A fejlődés főtörvénye az egyneműségből a különeműségbe való természetes átmenet, a mely az energia megmaradásának törvényéből következik s kiegészül a mindenütt található bomlással. Minden dolog eredetileg szétszóró állapotban volt, a melyből később egységesült (koncentrálódott) állapotba ment át, vagyis az általános fejlődés ebből a két ellentétes processusból (szétszóródás és koncentrálódás) áll. A folytonos változás az uralkodó, az egész természetben az anyagnak és mozgásnak folytonos újra eloszlása megy végbe. Az újra eloszlás fejlődés vagy felbomlás a szerint, a mint az anyag egységesül (integrálódik) s a mozgás szétszóródik, viszont a bomlásnál az anyag szétkülönül (disintegrálódik) s a mozgás felémészetik, elnyeletik (absorbaltatik). Mindkét processus felett azután az erő megmaradásának elve uralkodik anyag és mozgás alakjában. Ez az erő, a lényeg, a dolgokban állandó, mely mennyiségében nem változik, csak alakjában s előidézi a fejlődés

és bomlás alakjában az összes változásokat s a létei összes részletes jellemvonásait, felülmúlja az emberi tudást, valami megismerhetetlen hatalom, a melyet térben és időben határtalannak, örökkévalónak, azaz kezdet- és végnélkülinek kell felfogni. Ezt az egységes törvényét, az evolútiót szigorú következetességgel keresztülvitt logikai egymásutánban végérvényesen így formulázza: A fejlődés anyagnak egységesülése és mozgásnak ezzel járó szétszóródása, melynek folyamán az anyag viszonylag határozatlan és össze nem függő egyneműségéből viszonylag határozott és összefüggő különeműségbe megy át. A visszatartott mozgás ugyanilyen átalakuláson megy keresztül. Végig vezetve ezt az egységes törvényét az egész mindenségen, a fejlődésnek három fajtát különbözteti meg: a szervetlen, a szerves és a superorganikus fejlődést. Ez utóbbi alatt mindazon folyamatokat és termékeket összefoglalva érti, a melyek sok egyén coorditiált tevékenységét tételezik fel. Ennek kezdetleges alakjai néhány magasabb rendű gerinczesnél (vetési varjú, hód, emberalakú majmok) is megvannak, de ezekkel a kezdetleges alakzatokkal nem foglalkozik, hanem csak az emberi társadalmakkal, mint a sociologia tulajdonképpeni anyagával.

A társadalmat Spencer önálló egésznek tekinti, melyet a szervezeten és szervezeti halmazatokkal egyaránt össze lehet vetni, minthogy azonban a társadalom részei élnek, czélszerűbb a szerves halmazatokkal, az organismusokkal analógnak venni. A társadalom részei közt fennálló állandó viszonylatok analógok az élő test részei közt fennálló állandó viszonylatokkal. Mindketten kis halmazatból, csekély egyesületekből észrevétlenül nőnek meg tömegükben (integrálódás), kezdetben egyszerűek, csaknem szervezetenélküliek és szervezetük növekedésével mind jobban bonyolódottakká válnak. Az életműködések differentiálódása folytán a részek közt olyan kölcsönös függés, összetartozás fejlődik ki, hogy mindegyik rész élete és működhetése a többi rész munkája által lesz feltételezetté. A kölcsönösen függő részek kombinait tevékenységei teszik ki az egész életét. Az egész élete a részek folytonos kicserélődése, az anyagcsere útján megy végbe, tehát az egész élete úgy az élő testben, mint a társadalomban hosszabb a részekénél, viszont a halmazatok élete elpusztulhat az összes részek elpusztulása nélkül. A társadalmi élet tényezői külső és belső, elsődleges és másodlagos tényezők. Külső ténye-

zők a klíma, a talaj, a flóra és a fauna, belsők az egyes ember fizikai, indulatbeli és szellemi tulajdonságai; másodlagosak maga a társadalmi fejlődés által előidézett tényezők (az erdőirtások, alagsövezések által előállított klimatikus és talajbeli s az elfoglalt terület flórájában és faunájában előállott változások). Ennek a társadalomnak főjellemonása az organismusokhoz hasonlóan a fejlődés. A parányi tömegekből keletkező élő testek és a társadalmak ezen parányi alakjukban egynemű halmazatok, a melyek a növekedéssel párhuzamosan mindinkább külön-neműekké válnak, a szerkezet (structura) gyarapodik, a szervek kifejlődnek. A mint az állati szervezetek fejlődése végbemegy a sejtek szaporodása s külön feladatokat végző rétegekre elkülönülése útján, úgy megy végbe a társadalmi szervezetek fejlődése is. A támadó, védő, (külső), a tápláló, (belső) és a szétosztó (közép) rétegek kifejlődése feltalálható a társadalomban is a harcosok (külső), a rabszolgák (belső) és a kereskedők (közép) szervezetében. Ezek kifejlődése ugyanazon egymásutánban történik, mint az állati testben. Az urak (harcosok) és szolgák osztálya fejlődik ki előbb s azután a szétosztó szervezet, a fejlődést, haladást, az átvitelt eszközölő osztály, a kereskedők osztálya, a mely éppen úgy, mint az állatnál, az egymástól függő részek (külső és belső rendszer, urak és szolgák) közötti átvitel mindinkább növekvő szükségessége folytán fejlődik ki. A harcos osztály (urak) hatalma és politikai szereplése is természet-tani alapon megmagyarázható. Amint a testen a külső sejt-rétegből nemcsak a védőrendszer, a bőr áll elő, hanem az egész mozgást szabályozó, vezető ideg és izomrendszer is, éppen úgy a társadalmak között lefolyt folytonos háborúk kormányzati szerkezeteket hoznak létre s mindazon javulásokat okozzák ezekben a szerkezetekben, a melyek az együttes cselekvések hatékonyságát fokozzák más társadalmakkal szemben. A kormányzó katonai hatalom szervezete tehát a harcos osztálynak a külső réteg szerepével azonos szerepléséből áll elő. A háború különben úgy az összeműködésnek, a politikai egységesülésnek, mint a politikai főnökségnek, a kormányzó hatalomnak alapja. Az öntudatos szervezkedés, az összeműködés nélkülözhetetlen feltétele akkor áll elő, mikor egy primitív csoport más csoportokkal szemben védi magát. A kiválóbb harcos, kezdetben csupán a harc alatt, a többiekre befolyást gyakorol, tekintélyre tesz szert s e tekin-

télye kombinait cselekvést kíván meg a többiektől. Ez a tekintély és hatalom egyes családokban a rokonságnak a férfi ágon számított rendszere, a vagyon és tehetségek átöröklése és az ősöknek természetfeletti hatalommal való felruházása által mindinkább örökletes és állandó lesz.

Az elsődleges politikai különbözőség az elsődleges családi különbözőséből származik, az osztálykülönböződést pedig a militarizmus okozza. A harcos osztály fegyveres erejénél fogva uralkodó osztály, annak tulajdonában van a föld, eleinte közös, később egyéni birtok gyanánt. Ezen társadalmi helyzetbeli egyenlőtlenségekben egyenlőtlenségek állván elő az életeszközök (ruházat, lakás, táplálék) tekintetében, ebből fizikai különbségek, az eltérő életmód és szokások folytán pedig szellemi különbségek származnak.

A védelem szükségszerűségében és természetében rejlik tehát az állami élet csirája, kezdete, melyben az egyesek akarata kezdetben az egyesült csoport akarata, később a csoportból magából kifejlesztett szabályozó tényező akarata által korlátolva lesz. Az egyszerű összetételű halmazatok, csoportok mind erősettebbekké válnak, a társadalmi egyesüléssel ugyanazon erőnek alávetve az egységek közötti elvalaszthatóság, az összetétel lazasága csökken, az egységek mozgékonyasága megszoríttatik. követeve a fejlődés általános törvényét.

A társadalomnak két főtypusa van: a harcos és gazdasági típus, az elsőben az összeműködés kényszerű, kikényszerített, a másodikban önkéntes. A harcias társadalom szerkezete egy központosított szabályozó despotikus rendszer alatt áll, nagyobb halmazatnál al- és alalközpontokkal csökkenő fokozatban a hasznos és nem hasznos részeket át; a polgár és katona egyaránt a kényszerszabályozás rendszere alatt áll, mely nemcsak korlátoz, de irányít is. Ezen típus, mely a politikai egyesülésnek alapja és kezdete s a magasabb kifejlődésnek megindítója, később mind nagyobb megmerevedésre, a fejlődés megakadására vezet a társadalom alkatelemeinek nagy összefüggése, alárendeltsége s erős irányíttatása következtében, mely a képességek kifejlődését csökkenti. Ellenkezőleg áll a dolog a gazdasági típusnál, melyben az önkéntes összeműködés, a nagyobb egyéni kifejlődés, viszonylagos formálhatóság jellemző. A gazdasági típus jellegének megfelelően a nemzetiségi korlátok lerontására s közös nagyobb szervezet

létrehozására törekszik. A fejlődés tehát abban az irányban halad, hogy a harcos typusról a gazdaságira történik az átmenet, mert a szerkezet formája mindig a tevékenység természetéhez, módjához alkalmazkodik. Ha hát egy gazdasági társadalom gyakori nemzetközi összetükközések folytán a régi, harcos tevékenységre tér vissza, visszasüllyed harcos típusába is.

Spencer a fejlődés főtényezőjét az individuális szabadság növekedésében látja az állami kényszerszabályozással szemben. A kormányzati túltevékenység szerinte abból a téves nézetből származik, hogy minden társadalmi baj közérővel orvosolható, pedig ez oly bonyolult halmazatnál, mint a társadalom, lehetetlen s a sok törvény és szabály csak kellemetlen hatásokat idéz elő. Az állam nem segíthet mindenkin s nem is érdemi meg mindenki a segítséget, mert önmaga az oka szenvedéseinek, S csak a Darwin-féle természetes kiválasztást, a fejlődést akadályozzuk azzal, ha a természetileg életképteleneket mesterségesen élni segítjük és az ilyenek számát ezáltal szaporítjuk. A társadalomban, a mely szintén természeti törvények szerint fejlődik, viselje mindenki működésének és természetének összes előnyös és hátrányos következményeit. A szegénységélyezés természetellenes s a folytonos állami gyámolítás az állami socialismusra vezet, a mely nem egyéb modern rabszolgaságnál. Az állam kizárólagos feladata és szerepe csak a polgárok szabadságának és vagyonának védelme lehet s nem az előnyök bármily mesterséges elosztása, mert különben az igazságot sérti meg, pedig éppen ennek fentartása kizárólagos rendeltetése. Az állami szabályozás tehát csak negatív lehet és sohse pozitív magasabb rendű, gazdasági társadalomban s a magántevékenység az állami működések korlátozásával mindjobban bővül s az állami kényszer-szabályozás helyét a polgárok önkéntes összeműködése foglalja el, melyben az altruistikus érzés fog diadalmaskodni az egoismus felett. De Spencer az altruismust nem oly értelemben veszi, mint az ethika s nem állítja szembe mereven az önzéssel, sőt szerinte azzal összhangban, összefüggésben van. Az önzés megelőzi az altruismust s a fejlődés egyik rugója éppen az önzés volt. Az az önzés, mondja Spencer, mely életerős testben eleven szellemet tart fenn, előmozdítja az utódok boldogságát, életképességét is és az az egyén, ki saját életét gondolja, hangulata által örömet okoz környezetének s másoknak is jobban segítségére lehet, míg

a túlhajtott önzetlenség önzést szül másokban s a kapzsiságot növeli. A normális önzés hiánya az élet gyengítését vagy elvesztését okozhatja, minélfogva az ilyen egyén képtelen lesz altruistikus cselekvésekre, míg ellenben az általános boldogság a saját boldogságunk előmozdítása által előmozdítható, mert egyik ember jóléte és egészsége mások jólétére és egészségére is kihat. Mint-hogy azonban mindenki jóléte és egészsége mindenkire kihatással van, mindenkinek érdeke mások jólétének, egészségének megfelelő figyelembe vétele, előmozdítása, hogy mások is figyelembe vegyék és előmozdítsák az ő érdekeit. Ez a helyesen értelmezett társadalmi altruizmus értelme és jelentősége, e szerint önzés és altruizmus nem ellentétesek s egyaránt a társadalom fejlesztői, erősítői. A kettőnek szerencsésen ki kell egyelődnie egymással, mert úgy a tiszta önzés, mint a tiszta altruizmus végzetes lehet a társadalomra, míg a helyesen felfogott altruizmus a társadalom boldogságát mozdítja elő, a jövő társadalmában mind nagyobb szerepe lesz a valóságos mindennapi szükségletté válik a mások boldogságáról való gondoskodás, a rokonszenv mind jobban kifejlődik s az önérdek átalakul társadalmi érdeké. „Az ember egykor úgy fog születni, hogy ösztönszerű hajlama lesz a társadalom javára közreműködni, a társadalmi evolúcióban minden egyes polgár érdeke kibékül a polgárok összességének érdekével s a kettő teljesen egybeolvad.”

Spencernek most ismertetett elmélete, mely egész iskolát teremtett túlzó, szokás szerint a mestert túllícitálni akaró követőkkel, egyike a legátfogóbb, legösszefoglalóbb, de éppen mert professus grandia turget, a legtöbb hibával: szélsőséggel, ellenmondással megtűzdelte elméleteknek. Ellenérveink főtömegét általában az ú. n. organikus elméletek bírálatára tartva fenn, közvetlenül a Spencer-féle elméletre vonatkozólag csak a következőket emeljük ki.

Spencer, midőn a társadalom structuráját, természetét, keletkezését és fejlődését egységes törvény alakjában akarja adni, éppen nem a társadalom, hanem a dolog természete szerint az egyén, az ember természetét, egyéni tulajdonságait, biológiai, tehát individuális vonatkozásait írja csak le. Nem azt írja le és magyarázza meg, a mit akar, hanem legfeljebb csak annak szét-szórta, önmagukban vett részeit s azokat sem életmódjuk természeti törvényei és viszonyai, hanem csak testi szervezetük szerint.

Sociológiája tisztán a természettanilag megismerhetőre támaszkodván, azt állítja, hogy vizsgálódásainknál a megismerhetetlent, a mely túlhaladja tudásunkat, figyelmen kívül kell hagyni. Pedig a tudományok végső és örök célja éppen a megismerhetetlen keresése, ez volt és lesz az összefoglaló, rendszerező emberi gondolkodásnak, a philosophiának mindig feladata, minthogy a dolgok lényege, oka és törvénye éppen a megismerhetetlenben van, az egységes törvény felállítása tehát a lényeg ismerete nélkül és figyelmen kívül hagyásával leginkább éppen a természettani összefoglalás szempontjából lehetetlen, annál is inkább, minthogy a megismerhetetlen köre és határa az ismeretek gyarapodásával maga is változik, másrészt a természettudomány sem ismeri még mindazt a jelentkezését a megismerhetetlennek, a mi tényleg megismerhető, mert észlelhető, érzékeink alá eső. Még kevésbé lehetett teljesen összefoglaló s egységes törvényen felépíthető a tudomány Spencer korában, a mikor még azok a természettudományi felfedezések nem állottak rendelkezésre, a melyek a legújabb kutatások eredményeiként a dolgok lényegéhez, az anyag és tulajdonságai megismeréséhez közelebb vitték a tudományt, a megismerhetetlen határát kijebb tolva, sok jelenség okát, lefolyási módját megmagyarázták, a természettudományokat magukat jórészt új alapokra fektették, több alaptörvénynek tartott tételt megczáfoltak (ultra atom, ionelmélet, a radioactiv sugarak, villamosság, helyűm elmélet stb.). Éppen ez okból teljes synthesis, egységes, összefoglaló természettudományos rendszer az összes dolgok magyarázatául ma még nem adható, összefoglaló, egy szempontból vizsgálódó rendszer csak subjectiv, philosophiai lehet.

Éppen a Spencer-féle evolutio-elméletből kiteszöleg általános törvények, pláne egységes törvény alá helyezése az emberi életjelenségeknek csak akkor volna lehetséges, ha az emberiség egyetemes, egységes életmódot folytatna, életrendje egységes, ugyanazon keretben folyana le. Minthogy azonban az ember tényleg társadalmak, államok szerint csoportosulva élt és él, azaz természete szerint csoportokba széttagolva maradt fenn, már maga ezen társadalmi és állami tagozódás világosan azt mutatja, hogy nem általános, hanem specialis vagy legalább is az általános törvényeket módosító, erősen befolyásoló specialis viszonyok s azok felett uralkodó törvények hatása alatt élnek az embercsoportok, alakulnak a társadalmi körök, a melyek mindig specialis

jellegűek. De ha elfogadhatnánk is azt, hogy ez a társadalmi tagozódás is általános természeti törvények következtében állott elő, akkor is ellent mondana e törvények általános jellegének s természettani alapon megmagyarázhatatlan volna az a tény, hogy egyes emberek tényleg társadalomellenesen viselkednek, mert akkor a szigorú s mindig ugyanazon hatásokat, eredményeket létesítő általános természeti törvények alól nem lehetne kivétel, az egyes társadalmakba való természettani beilleszkedése az egyeseknek szükségszerű, kényszerű, megváltozhatatlan volna, minthogy a természeti törvények alól nincs kivétel, azok szigorú egyformasággal és következetességgel hatnak.

Biológiai alapon csak az egyén s nem a halmazat, a sokaság élete érthető meg, minthogy a halmazat biológiai egységet nem képez. Biológiai szempontból az embernek nem kell természettani szükségesség folyományaként társaságban élnie, pedig tényleg abban él azon viszonyok következtében éppen, a melyek nem ezen általános természeti törvények sorába tartoznak. A társadalom főjellemonása éppen az individualitás, specialitás, a mi az általános törvények kizárólagos uralmát egyenesen kizárja. A legprimitívebb társadalmakban sem egy s nem mindegyikben ugyanazon ok megindítója, rugója és fentartója a társulásnak, hanem azokban is többféle és eltérő tényezők szerepelnek egyesülési okok gyanánt (közös védelem, zsákmány, vagyonszerzés és megtartás, hódítás, nemi ösztön, fajfentartás stb.), a melyek mind természetes, meglevő, eredeti tényezők a nélkül, hogy pusztán az ember biológiai természetéből megmagyarázhatók volnának, mert egyik említett tényező sem visz biológiai szempontból okvetlen társulásra, pedig a társulás ezen tényezők alapján tényleg megvan, tehát csak az emberrel, hajlamával és életmódjával kapcsolatban társadalmi tényezők. Éppen az okok sokfélesége, különbözősége s hely és idő szerint különböző jelentőségük adja magyarázatát a társadalmi tagozódásnak, annak, hogy az emberi társaskörök, a társadalmak élete mindig speciális és individuális és így egyetlen vagy egynehány általános természeti törvényen fel nem építhető a társadalom structurája s keletkezése meg nem magyarázható.

Az sem áll, hogy a társadalom a természeti kiválasztás lerakódó helye s a természettilag életképeseknek van természetes joguk a fenmaradásra. Ez a tétel az emberre s társadalmára már azon egyszerű s világos okból sem alkalmazható,

minthogy az ember életképessége nem olyan alapokon határozódik, mint az állatoknál, a legerősebb, természettani értelemben legéletképesebb ember életképességét is társadalmi élete és helyzete adja meg s ugyanez a társadalmi élet és helyzet főtenyezője a gyengébbek életképességének is, azaz életképesnek az éppen úgy nem mondható az emberek közt, a ki természetlanilag bármily életképes, mint a hogy életképtelennek nem mondható a különben gyenge ember. Az életképesség fogalma és feltételei egészen mások a társadalomban, mint a természetben s foka is folyton változik, a társadalom fokozatának, fejlettségének megfelelően. A társadalom nemcsak a gyengék védelme, de a legerősebbeké is, sőt főleg ezeké, mert ezek életképességét fokozza legjobban s nem azokét, a kik különben is gyengék, az erősek védelmére szorultak, tehát azoktól jobban függenek, mint viszont, a nagyobb függőség az életképtelenségnek lévén egyik symptómája. Maga az élettartam, az életképesség elsőrendű tényezője sem áll tisztán természeti törvények hatása alatt, nem általános és állandó, mint az állatoknál, hanem hely és idő szerint változó s a társadalom állapotától függő első sorban. Ma az emberek pusztán élettartamuk meghosszabodása folytán, a mi társadalmi eredmény, életképesebbek, mint pld. 500 évvel ezelőtt s életképesebbek ugyanezen okból Európában, mint pld. Afrikában. Az emberek életképessége, ereje a természettel szemben, élettartamuk és egészségük nem pusztán természeti adomány, nem tisztán physiologiai természetű, hanem sokkal inkább társadalmi képződmény. Már erre való tekintettel is maguk a legközvetlenebb, legáltalánosabb természeti viszonyok (életképesség, egészség stb.) sem tisztán természeti törvények uralma alatt állók, sőt inkább fordítva áll a dolog, a legegyszerűbb, legközvetlenebb természeti tényezők és törvények maguk is módosulnak, változást szenvednek a társadalmi élet hatása alatt, mint a hogy Spencer maga is elismeri, hogy a külső elsődleges tényezők maguk is változnak a társadalmi fejlődés hatása alatt, pld. a fauna és flora talajjavítások, erdőirtások által megváltozik. Ő ezeket másodlagos tényezőknek nevezi, holott nem mások, mint az elsődlegesnek jelzett tényezők módosulásai, változásai a társadalmi élet és fejlődés következtében, vagyis maga a társadalom a tényezője még a természeti viszonyok mineműségének, állapotának is.

Ha a gazdasági élet jelenségei kezdettől fogva tényzői a

társadalmi életnek s azok vörös fonálként áthúzódnak az emberiség egész élet- és fejlődéstörténetén, hogyan lehetnek az imént felsorolt tényezők másodlagosak, holott a gazdálkodó alany, a legprimitívebb állapotban is átalakító, módosító befolyást gyakorolt éppen ezen elmélet szerint a természetre s a természeti viszonyok azonnal, az emberiség megjelenésétől kezdve ilyen másodlagos állapotban gyakoroltak befolyást a társadalmak mikénti alakulására, illetve a természeti tényezők az emberre nézve csakis ily értelemben, csak ily helyzetben lehettek társadalmi tényezők.

A környezet azonnal átváltozott, átalakított a gazdálkodó alany kezében és közelében, mihelyt az gazdálkodni kezdett, azaz mihelyt megjelent a földön, minthogy a gazdálkodás nem más, mint a természet erőinek és adományainak tervszerű felhasználása a gazdálkodó alany érdekében, annak intenciói szerint, tehát nem eredeti alakjukban, hanem az emberi célokra alkalmassá tett, átalakított formában.

Erős ellenmondás van Spencer azon tételében is, hogy a harcros typus, mely a politikai egyesüléseknek alapja és kezdete, volt ugyan megindítója a magasabb kifejlődésnek, de míg egyrészt a harcros typus később mind nagyobb megmerevedésre, a fejlődés megakadására vezet, addig másrészt belőle fejlődik ki a magasabb rendű, az önkéntes összeműködésen felépülő s az egyén nagyobb kifejlődését lehetővé tevő gazdasági typus. A fejlődés az egységes és egyetemes törvények hatása alatt csak állandó és fokozatos lehetett s ez kizárja a harcros typus megmerevedését s a további fejlődésnek ez által okozott megakadását. Vagy tényleg a harcros typusból fejlődött ki a gazdasági, mint magasabb rendű typus, s ez esetben a katonai typus meg nem merevedhetett, hanem folytonosan s fokozatosan fejlődnie s ez által a magasabb rendűre átmenetelt előkészítene, biztosítania kellett, vagy pedig az később tényleg megmerevedve megakasztotta a további fejlődést, de akkor nem lehetett előzője, kifejlesztője a gazdasági typusnak s ez utóbbi nem állhatott elő belőle, nem lehetett átmenetel amabból, hanem önálló, eredeti alakulatnak kellett lennie.

De a társadalmi tudományok vizsgálatának tárgya nem is közvetlenül az ember, qua természeti egység, hanem az emberek összeműködése, együttélése, életmódja s ezen együttélés, életmód mikénti alakulása emberi életviszonyok és tulajdonságok

hatása alatt, a mely tulajdonságok közt ott szerepelnek, mint szintén adott, természetes tényezők szellemi képességei, tulajdonságai is, az akarat, mint emberi alkalmazkodási képesség, a célkitűzés, öntudatos cselekvés, a melyek egyáltalán nem követik a természeti okozatiság törvényét,¹ sőt inkább azzal sokszor ellentétesek, azoknak ellenére, legyőzésére, átalakítására irányulok, ily célzattal felvetődök s nem a természeti fejlődés és egymásután egyik mozzanatát, fokozatát képezik, hanem közvetlenül a személyiséggel összefüggők, önállóan s abszolút értékben és erővel hatni törekvők, közvetlenek, eredetiek, előzetes természeti láncolat nélkül keletkezők és lefolyók, pillanatnyi és közvetlen felvetődést és jelentkezést, zárt folyamatot mutatók. Vannak érzelmek, eszmék, gondolatok, a melyek a testi állapotra és természeti viszonyokra tekintet nélkül keletkeznek, sem tér, sem időbeli tagozódásnak, állapotoknak változásait nem követik, általánosak, mindig és mindenütt felvetődök, már pedig ha pusztán természeti törvények uralma alatt állának, tér és idő szerint változóknak, meglevőknek vagy hiányzóknak kellene lenniök. Még csak egy szempontot! Ha tisztán biológiai alapon volna megconstruálható a társadalom, ha azon tisztán biológiai törvények uralkodnának, akkor megmagyarázhatatlan és természetellenes volna az a fejlődés, a melyen a társadalom keresztülmént s érthetetlen volna az az óriási különbség, a mely a történeti idők előtti társadalmakat a mai modern társadalmaktól elválasztják, minthogy a legkezdetlegesebb s a mai ember közt nincs olyan nagy különbség biológiai tekintetben, mint társadalmak közt, de nincs oly nagy különbség egy civilizált európai s egy tűzföldi vagy fákön élő bushman közt sem testileg, mint társadalmi életük tekintetében. Ez egyenesen azt mutatja, hogy a biológiai viszonyok sokkal conservatívabek, a természeti kialakulás, az evolutio sokkal lassúbb, semhogy kizárólag azok alapján meg lehetne érteni és magyarázni azt a fejlődési fokot, a melyet az emberiség egy része elért s azokat az óriási ugrásokat, a melyeket az emberi nem időközönként a kialakulás, a haladás irányában tett. Kell lenni a természeti tényezők mellett s gyakran azok ellenére oly tényezőknek is, a melyek nem ily conservatívek, lassú kialakulást megengedek, gyors változásokra képesítők, gyors-

¹ V. ö. Balogh: i. m. 130. 1.

san s nem a természeti fejlődés rendjében felvetődök, tehát attól függetlenek, külön neműek. Ezek a szellemi képesítettségek, a melyeknek természete gyors felvetődést tesz lehetővé s így az gyors hatást előidézeni képes s a specializálódást, individuális életet megteremteni alkalmas, szóval társadalmi életre és kifejlődésre képesít, az individuális fejlődést lehetővé teszi.

Comte és Spencer sociologiai tanításaival összefüggésben vizsgáljuk meg a társadalmi elméleteknek befejezéséül a ma annyira elterjedt organicus elméletek helyességét, szükségszerűségét és igazolhatóságát.

A társadalmat az organismussal összevető elméletek nem újak, nyomai már az ókorban felfalálhatók Aristotelesnél, Platónál, a középkoron át napjainkig leszármazók, azonban igazi virágzásukat az újabb időben a tudományok fellendülésének korában élik s szigorú tudományos rendszerbe főleg a természettudományok útmutatása mellett napjainkban foglaltattak, de egyáltalán nem egységesek, határozottak, megállapodottak, hanem számos eltérést, módosítást szenvedők, sőt egy és ugyanazon írónál is többféle egymással ellentétes felfogást feltüntetők, tehát egyáltalán nem olyan pozitívek, bizonyosak, mint felállítóik hirdetik. Főérdemük, hogy az emberi gondolkodást fegyelmezték, a lényegesre, a meglévőre, észlelhetőre irányították, tehát a tudományok fellendülését, helyes irányba terelődését elősegítették összefoglaló s szigorú okozatiságot megállapítani törekvő rendszerükkel s a mai, szerteágazó, ezerféle viszony és eszme szerint szétforgácsolt társadalomban és tudományban valami megfogható, egységes irányzatot akarnak biztosítani, végül hogy a természettani gondolkozást sociologia neve alatt a társadalmi élet vizsgálatába beveve, a megsokasodott számú s így nehezebb viszonyok közt élő, összetettebb társadalmak tagjainak figyelmét és érdeklődését életviszonyaik, környezetük és körülményeik iránt felkeltették s így realisabb alapot adtak a társadalmi élet vizsgálatának s helyes berendezésének, fejlesztésének. De ezen irányzatnak sem sikerült valami egészen pozitív, egységes és állandó törvényt találni és felállítani, mely minden társadalomra áll, minden életviszony felett uralkodik, az is éppen úgy subjectív s a viszonyok hatása alatt keletkezett elmélet, mind minden elmélet, amit leghangosabban ezen elméleteknek szerte ágazása, sokfélesége bizonyít.

Az organicus elméletek két főcsoportba sorozhatók. Az egyik csak illusztrációként használja az organismus egyes életnyilvánulásait, sajátosságait a társadalmi élet egyes nyilvánulásainak könnyebb megérthetésére, a másik csoport ellenben máiteljes azonosságot lát és hirdeti a társadalmi élet és szervezet s az organismus élete és szervezete közt, de maguk az egyes írók sem követik határozottan egyik vagy másik irányt, hanem egyes munkáikban hol egyiket, hol másikat, sok engedményt téve eredetileg felállított állításaik tekintetében.

Az organicus elméletek közös ismérve az, hogy a társadalmi életet tisztán természeti productumnak tekintve s ennél fogva tisztán természettani alapon tárgyalva az organismus és a társadalom élete közt mutatkozó néhány közös vonást, hasonlóságot: a kettőnek közös, azonos alapon és szempontok szerint való vizsgálatát tartják szükségesnek s egyedül célravezetőnek. A legfontosabb s az egész tárgyalás főindokát és alapját adó analógia a társadalomnak az organismusokban is feltalálható az a jellemvonása, hogy kis egyesületekből nőnek meg s szerveztik növekedésükkel mind bonyolódottabbá lesz és a kölcsönösen *függő*, egymással solidaris alkatrészek oly halmazatot alkotnak, melyben az organismusokéval egyenlő alapelv található fel, t. i. hogy a kölcsönösen függő alkatrészek kombinált tevékenységei alkotják az egész életét. A társadalom is mutatja a testi élet jelenségeit, a növekvést, oszlást, szaporodást, munkamegosztást, differenciálódást stb. s azt, hogy részei változása dacára is fennmarad.

Ez az, a miben főleg hasonlít a társadalom az organismushoz. De egyrészt ezek az egyformaságok, hasonlóságok is csak látszólagosak, ezek a vonatkozások sem olyan természetűek a társadalomban, mint az állatban, másrészt az organismusnak még számos más lényeges kelléke, sajátossága is van, a melyek a társadalomban nincsenek meg, a melyek híján hát a társadalom nem is lehet organismusnak tekinthető.

Csak látszólagos a hasonlóság mindenekelőtt azért, mert a társadalmak nem egyformán kis egyesületekből nőnek meg nagyobbakká, kisebb-nagyobb embercsoport lehet egy-egy társadalom legelső alakzata azon kötelek különbsége, különböző nagyságú csoportot összefoglalni képes ereje szerint, a melyek létrehozzák és összetartják a különböző embercsoportokat, míg

az organismusok kezdetleges, alapképlete mindig ugyanakkora s ugyanolyan összetételű. Viszont egy-egy társadalom keletkezhetik nemcsak kis egyesületekből növekedés, hanem ellenkezőleg nagyobb embercsoportnak a széthúzó erők hatása alatt végbemenő több társadalomra szétesése útján, úgy hogy egyik-másik különvált rész éppen a különválás útján lesz fejlődésképeesebbé, magasabb rangúvá. Ez az organismusnál elő nem fordulhat. A részek kölcsönös függése sem egyforma természetű a társadalmakban és az organismusokban, mert míg az organismusokban ez a függés a minden tekintetben ugyanazon közös célra szolgáló egybevágó működés eredménye, addig a társadalomban a részek érdekében való s nem mindenben egybevágó működés következménye, hanem jórészt ellentétek kiegyenlítődése, széthúzó erők egyensúlya, a mely csak addig áll fenn, míg ezen széthúzó erők túlsúlyra nem vergődnek, a nélkül hogy a részekre széthullás az összeség, a halmazat pusztulását jelentené, míg az organismusoknál a széthullás minden esetben azt jelenti. A kölcsönös függés továbbá az organismusoknál kizárólag az egész érdekében van, abszolút, teljes és változhatatlan rend, míg a társadalomban a függőség tisztán a részek *bizonyos életviszonyainak* egymástól való feltételezettségét jelenti, a részek érdekében való, változó, nem teljes s nem abszolút rend, nem élettan[^] hanem pusztán életmódbeli függőség. Vannak függőségi viszonyok a társadalomban, a melyek nem az összeség érdekében valók, arra kihatással nincsenek, míg az organismusban minden ily viszony az egésznek részszerű viszonya, reá kiható, tőle elválaszthatatlan viszony.

De ha az azonosoknak vagy hasonlóknak feltüntetett sajátosságok tekintetében is megvannak az egyformaságot kizáró eltérések, még fontosabbak e kérdés eldöntésénél azok a cardinális különbségek, a melyek a két összeség közt fenforognak. Vannak az organismusnak olyan ismertető jelei, lényeges vonásai még az összehasonlítási alapul felhozott, felvett sajátosságokon kívül, a melyek a társadalomban hiányoznak s viszont van több olyan jellemző vonása az emberi közösségnek, a melyek egy organismusnál sem fordulnak elő, mert az organismus természeté, fogalma azokat *egyenesen* kizárja.

Ezen eltérő sajátosságok, különbségek közül többeket és pedig igen lényegeseket maga Spencer is felemlít, tehát jól látta,

hogy ezen lényeges organismus-sajátosságok híján a társadalom organismusnak nem vehető, nem is véve tekintetbe azt, hogysem ő, sem más az organismus alaplényegét meg nem határozhatja, ez magának az élet titkának megfejtése volna s csak egyes ismertető jelei szerint írható körül az organismus mibenléte s ha még ezen külső ismertető jelek sincsenek meg a társadalomban, hogy lehet azt organismusnak állítani vagy annak alapján természetét meghatározni?!

Három főkülönbséget említ Spencer:

1. Hogy a társadalomnak nincs határozott külső egysége, teste, az érzékileg úgy nem szemlélhető, mint az organismus. A társadalom testéül sem a földterület, sem az egyesek testének összesége, sem a kettő együtt biológiai értelemben nem vehető, mert test alatt az összes alkatrészeknek physikai egységét, zárt és összefüggő egészét értjük. A földterület egymagában azért nem lehet a társadalom teste, mert az nem alkotja az egész társadalmat, már pedig az organismus teste maga az egész Organismus összes érzékelhető alkatelemeivel. A társadalmi tagok érzékelhető részei a társadalomnak, tehát nélkülük pusztán a földterület a társadalom teste nem lehet. De a földterület magában nem is organismus, az organicus egész semmiféle ismertető-jelével nem bír, minthogy organismus alatt éppen a földön és a földből élő, attól fogalmilag elkülönült önálló, zárt egységet értünk. A társadalmi tagok sem magukban, sem a földterülettel együttességben szintén nem tekinthetők a társadalom teste gyanánt, minthogy sem egymás közt, sem a földterülettel semmiféle organicus-egységben, physiologiai közösségben nem állanak, sem közös vérkeringésük, sem közös véredény és szövetrendszerük, sem közös alakjuk nincs. Az organismus továbbá a saját testéből ki nem léphet, létalkatát el nem hagyhatja, míg a társadalom a maga alkatát önkényesen megváltoztathatja, területét elhagyhatja, az elhagyott területen más életközösség, más társadalom keletkezhetik, a kivándorló embercsoport pedig másutt, más területen ugyanazon tagokkal és szervezetben folytathatja társadalmi s állami életét. (Pld. a magyar állam Dentu Mogerában, Lebediában, Magyarországon.) Sőt egy és ugyanazon földterületen egyszerre és egymásután több állam keletkezhetik elhódítás, függetlenül útján (Magyarország a törökhódítás és az erdélyi fejedelemség idején). Egy ugyanazon teste pedig két

vagy több organismusnak nem lehet. Egyik állam a másikat meghódíthatja, bekebelezheti s ezáltal a maga szervezetébe illesztheti, sőt államok egymással békés úton is egyesülhetnek, közös állammá tömörülhetnek. Két vagy több organismus egymással nem egyesülhet, közös szervezetet fel nem vehet a sejt állapotán kívül, de ez nem magának a két organismusnak egyesülése, hanem sejteiknek egy harmadik organismussá való alap-egyesülése.

2. Az organismus részei le vannak kötve, míg a társadalom részei helyüket tetszés szerint változtathatják, vagyis elhelyeződésük változatlan biológiai rendszert nem mutat fel.

3. A társadalomnak minden egyes tagja érzéssel és öntudattal van felruházva, míg az állati testben csak egy szövet képes érzésre s a részeknek nincs külön-külön, csak közös, a halmazat egy kis részében concentrált öntudata, viszont a társadalomnak ilyen egységes öntudata nincs, az a részekben van szétszórva. A társadalmi közös nézetek, felfogások, érzetek nem eredményeznek olyan összetettséget, a mely valamely én öntudát adná. A társadalmakban azok tagjaiban van köztudat, közérzet, az összetartozandóság érzete és tudata, de ez az egyes emberek köztudata, közérzése, az ő tudatuknak, öntudatuknak ilyen természetű, irányú megnyilatkozásai s nem valamely rajtuk kívül vagy felettük álló, rajtuk, belőlük felépült én tudatának kifolyásai.

De lássuk ezen a Spencer által is felismert különbségeken kívül fenforgó többi eltéréseket!

4. Az organismus elpusztulásával részei is elpusztulnak, összefüggésük, kapcsolatuk megszűnik, sejtei tovább nem élhetnek, sem más testbe alkatelemekként közvetlenül be nem léphetnek. Az állam elpusztulásával sem az egyesek, sem egyes kapcsolataik el nem pusztulnak, tovább élnek, újra szervezkedhetnek, új egészszé egyesülhetnek vagy más, már meglévő szervezetbe beléphetnek. Egy- és ugyanazon embercsoport, egyazon halmazat más alkotót vehet fel; az organismus erre képtelen, ez természetével ellenkezik.

5. Sejt önmagában, élő testen, organismuson kívül a természetben szabadon elő nem fordul, az ember társadalmi szervezeten kívül is élhet, egyik államból kiléphet, a nélkül, hogy egy másikba belépne és ez által létfeltételeitől és életképességétől menten megfoszthatná. Egy hontalan egyén szervezeten kívül,

a nélkül, hogy annak tagja volna, élhet annak a szervezetnek. államnak körében, annak területén, táplálkozhatik. vagyont gyűjthet, munkálkodhatik, családot alapíthat stb. (Az ismét más, nem élettani kérdés, hogy az egyes államnak törvényei hogyan rendelkeznek a honpolgárság kötelező megszerzéséről, elvesztéséről s hogy társadalmon kívül tartósan senki meg nem maradhat, illetve hogy időleges kívülmaradhatása éppen másoknak társadalmi élete által van biztosítva.

6. organismusok organismusa sehol nincs a természetben, de nem is lehet, az ellenkezik az organismus fogalmával, természetével. Az organismus a legvégző, legteljesebb, befejezett, határolt, zárt életegység, individuum, mely ezen jellegénél fogva további szerves kapcsolatokra, egyesülésekre képtelen. A társadalom alkatrészei, az emberek is ily életegységek, organismusok lévén, sem egymással, sem más életegységekkel szervesen nem egyesülhetnek, egy életegységgé össze nem kapcsolódhatnak közös és egységes életműködésre, egységes szervezettel. Az emberek organicus egységüket, önállóságukat, zártságukat az egyesüléssel el nem veszítik, létszervesen nem egyesülnek, egyesülésük másokkal látható, összefüggő zárt egészet nem eredményez, az a szemléleti én jellegét, állapotát fel nem ölti, lételük fel nem olvad az egészben, mint organicus életegységben. De meg az emberek biológiai tekintetben egyforma lények, egyenlő szervezetű organismusuk lévén, ha magasabb egységekbe organicusan egyesülhetnének is, ezen organismusoknak, az egyesülés azonos életelv, egyazon természeti törvény alapján történvén, egyenlőknek, nagyságra, milyenségre, szervezetre azonosoknak kellene lenniök, ha pusztán biológiai alapon történnék az egyesülés.

7. A társadalomnak, bármily magasrendű, bármilyen összetett és tagozott legyen is, nincsenek biológiai értelemben vett életszervei, orgánumai, határozott s változhatatlan rendeltetéssel, állandó alkattal. Az államban ugyanazon tagok egyszer mint katonák, máskor mint adófizetők, választók, esküdtek, családfők, egyleti tagok, foglalkozást űzők stb. szerepelhetnek s különböző minőségükben s tevékenységükkel működhetnek közre az összes érdekében s alkothatják meg a közfunkciókat végző intézményeket, a mi az organismusoknál elő nem fordul. Ha az organismusról a testről valamely orgánum leválik, az organismus vagy

elpusztul vagy csonka lesz és pedig minél magasabb rendű az organismus, annál jobban érzi egyes szervének elvesztését, míg ellenben ugyanazon társadalom egyes orgánumai, intézményei eltűrülhetők, megsemmisíthetők vagy megváltoztathatók, a nélkül, hogy a szervezet ezt megérezné vagy csonkának volna e miatt tekinthető, sőt a szervezetrátoztatás, egyes szervek megszűntetése, újakkal felcserélése vagy módosítása reformok vagy forradalom alakjában éppen az összeség újjászűletését, haladását, fejlődését jelentheti. Bizonyos alkotmányjogi felfogás szempontjából vagy valamely tökéletesebb államformával való összehasonlításban egy-egy társadalmat vagy államot mondhatunk tökéletlennek, valamely alkotmányt hibásnak, hézagosnak, de míg egy társadalom önálló alkattal bír, azaz míg souverain állam, egyik vagy másik, más államban meglevő szerv hiánya nem teszi azt csonka szervezetté, csonka állammá.

8. Oszlás útján a legalacsonyabb rendű organismusok szaporodnak, különülnek el két vagy több önálló egységgé. De ha a társadalom organismus volna, minthogy már meglevő organismusok (emberek) organismusa lehetne csupán, alacsonyabb rendű nem lehetne alkatelemeinél, az embereknél, a kik ilyen szaporodásra, oszlásra nem képesek, tehát társadalmi organismusoknak is oszlásra képtelennek kellene a natura lenni, holott egy-egy társadalom oszlásra tényleg képes, egy és ugyanazon államból szétदारabolás útján két vagy több állam állhat elő.

9. organismus az, a mi születik és meghal. E két jellemvonás híján nincs organicus élet, nincs organismus. A társadalom s szervezett hatalma, az állam ily értelemben sem nem születik, sem meg nem hal, létele nem az életnek e kettős határa, mozzanata közt határozódik. Létrejövele nem egy már élő organismusból történő származás a szűlőhöz egészen hasonló, azzal közös jelleggel bíró egyed létrehozása mellett és halála nem az összeségbe, az egyetemesbe való feloszlás, hanem vagy átalakulás vagy más szervezetbe való belépés, abba való felvétel. Népek, nemzetek eltűntek ugyan az élet szinpadáról, de nem természeti halál, hanem lassú kiveszés, az önállóság elvesztése s más államokba történt beolvadás következtében jellegük, nyelvük elvesztése útján, feloszolva más népek életébe.

10. Egy-egy állati organismus kifejlődése a faji jelleg megerősödésével, mind nagyobb kidomborodásával jár együtt,

a társadalmi fejlődés ellenkezőleg mind nagyobb elkülönülésre, specializálódásra vezet, az emberi egyéni sajátosságoknak az állatoktól s más emberektől mind nagyobb s több oldalú elkülönülését vonja maga után, úgy hogy magának az emberiségnek körén belül annak egyes csoportjai külön típusokká, fajokká, egymástól eltérő életmódot követőkkel válnak, a mellett, hogy mind számosabb életviszony köti össze mind nagyobb terjedelemben a különböző társadalmak tagjait.

11. A társadalomban végbemenő változások nem a részekben, a társadalmi tagokban végbemenő biológiai elváltozásoknak természeti következményei, pedig ha organismus volna, ezen változásoknak ilyeneknek s ily módon előállóknak és végbemenőknek kellene lenni. Az organismusokban végbemenő változások mind biológiaiak, a társadalomban felmerülő változások tisztán az emberi életviszonyok változásai s nem az emberek biológiai elváltozásai folytán s azokkal kapcsolatosan mennek végbe. Egyforma szervezetű, testi állapotú embereknek különböző életviszonyai, életkörülményei s ezeknek megfelelő különböző berendezésű társadalmi lehetnek és vannak.

12. Ha a társadalom az embereknek belső (biológiai) s nem külső (életrendi) egysége volna, akkor ugyanazon természetű organismusoknak, – tisztán biológiai törvények szerint felépülő összeségként lévén – a társadalmaknak hasonló nagyságúaknak, mert egyenlő belső okokon konstruáltaknak kellene lenniök s a mi nagyságbeli különbségek előfordulnának is, azoknak pusztán a tagok biológiai eltérésein, változásain alapulóknak, tehát csekélyeknek kellene lenniök. Viszont oly társadalmaknak, a melyeknek tagjai testileg gyengébbek, erőtlenebbek, kisebb hatalommal és fejlődési képességgel kellene bírnaiök, mint a hatalmas erejű emberek közösségeinek, minthogy biológiai alapon a testi képességek az egyén minden életnyilvánulásának, tehát a társadalmi képesítéseknek is kizárólagos tényezői. Valóságban pedig úgy áll a dolog, hogy biológiai alapon egyáltalán meg nem magyarázható óriási különbségek vannak és voltak nagyságra nézve az egyes társadalmak közt s gyengébb tagokból álló szervezetek sokszor hatalmasabbak és fejlettebbek az erőteljes emberek egyesületeinél. Ez is azt bizonyítja, hogy nem pusztán biológiai törvények uralma alatt áll az emberi társadalom, hogy az nem organismus, hanem más tényezői is vannak az emberi élet-

nek, nem csupán biológiaiak s összeségük különleges természetű és eredetű halmazatot s nem egyszerű organismust alkot.

13. Végül az organismusban minden rész egy célra törekszik, egy immanens tervet valósít meg (Virchow¹), a társadalomban éppen a részeknek vannak céljai, külön törekvései s azok jobb vagy egyedül ily módon elérhetése folytán, kielégülésük módja és természete szerint alkotnak közcélokot. Nem maguk az egyesek, de céljaik, érdekeik állanak összefüggésben, dependentiában azoknak ily módon kielégülhetése folytán. Az egyesek maguk a társadalmi tagok az éntudatos és céltudatos létezők s az ő öntudatuk természete, tartalma szerint képződik, alakul ki a köztudat s tüzetnek ki a közcélok.

A társadalom a felhozott lényegbeli különbségekre tekintettel tehát eredményesen, haszonnal az organismussal azonos szerkezetnek nem tekinthető, mert annak lényeges sajátosságait, szemlélhető vonásait nem mutatja s biológiai értelemben vett szervezete, sem szervei nincsenek. De az illusztráció céljából való összehasonlítás sem ad magyarázatot, nem enged mélyebb bepillantást a társadalom lényegébe, természetébe. Az összehasonlításnak ott van értelme, a hol a hasonlat szembezőkő, nyilvánvaló s a hol az összehasonlítási alapul vett viszony teljesen határozott, ismert és az összehasonlítandó valamennyi sajátosságát visszatükrözi, vagyis ha az, a mihez hasonlítunk, határozottabb, közelebb fekvő, érthetőbb és magasabb rendű, több annál, a mit vele összehasonlítani és annak segítségével megvilágítani, illusztrálni akarunk. Azonban az organismus sem nem ily határozott, teljesen ismert valami, fogalma lényegében, teljes mivoltában a természettudomány mai állapotában praecise meg sem határozható, mert meghatározása a nagy ismeretlen, az élet titkának megismerésével volna egy értékű, sem pedig az összes sajátosságokat, a mik a társadalmi életet jellemzik, még megközelítő vonatkozásban sem mutatja, kevesebb, szűkebb-körű, kisebb tartalmú a megmagyarázandónál, még ha tisztán természettani értelemben vett természeti alakulatnak tekintjük is a társadalmat, minthogy maga az ember is természeti egymásután szerint a legmagasabb rendű, tehát más lényeknél több sajátos, elkülönző vonást feltáró életegység, a mely ezen elkülönző

sajátosságait természeti szükségességképpen igyekszik kifejezésre hozni, érvényesíteni, életmódját ezen természeti sajátosságaihoz alkalmazni. Ennek következtében társadalmá már tisztán ez okból is több olyan sajátos vonást tüntet fel, a mi a többi élőnél hiányzik, ha hát ezzel a kevesebbel akarjuk megmagyarázni, érthetővé tenni a többet, mindig marad okvetlenül valami plus, a mi magyarázatlanul, összehasonlíthatatlanul marad, a biológiai magyarázatban valóságos Procrustes ágyat kapunk, a melybe csak úgy lehet beleerőszakolni az embert, mint természeténél fogva társas valóságot, ha vagy a lábát vágjuk el, a melyen jár és mozog vagy fejét vesszük, hogy ne öntudatos, gondolkodó lény-nyel legyen dolgunk, de hisz fej nélkül meg nem is organismus, nem is biológiai test.

Látva egyesek a nagy nehézségeket, a melyekkel szembe találkoznak, ha az emberi társadalmat ily alsóbb rendő életviszonyok ágyába akarják beleerőszakolni, hogy mégis organismusnak mondhassák a társadalmat, ezt a szót egy szócskával megtoldják, superorganismusnak mondják s azt hiszik, hogy most már mindent világossá tettek s praecis meghatározást adtak. Pedig, ha az organismussal kevesebbet mondtak a valóságnál, a superorganismussal meg éppen semmit se mondtak, minthogy superorganismus egyáltalán nincs, azt az organismus fogalma teljesen kizárja s nem egyéb, mint tartalom nélküli pusztá szóösszetétel, természetani célzattal a legközönségesebb metaphisikai, természetellenes fogalom; superorganismus nincs s nem is lehet a természetben, ott csak organismus van. A mint az organismuson innen, úgy túl sincs rajta a természetben semmiféle szerves egység. De tegyük fel, hogy superorganismus a társadalom s hogy elképzelhető, lehetséges az élet a természet körében superorganicus valóság, akkor kell, hogy alkotórészei is superorganicus természetiek legyenek, superorganismusnak csak superorganicus alkatelemei lehetnek, már pedig az emberek valóságos organismusok a szó biológiai, tehát egyetlen valódi értelmében. De pusztá szellemi egység, közösség sem lehet a társadalom, mert szellemi egység a földön, láthatólag és érzékelhetőleg csak testtel, anyaggal összeköttetésben lehet, éntudat és életegység, a melynek anyagi, érzékelhető erőnyilvánulásai vannak, organismuson, élő testen kívül nincs, már pedig a társadalmi élet nyilvánulásai anyagi hatá-

sokat, változásokat előidéző erőnyilvánulások daczára, hogy a társadalom nem organismus, nem biológiai életegység.

Mi hát akkor a társadalom, mert valaminek kell lennie, minthogy társadalom és állam tényleg van, tényleg van Magyarország és magyar társadalom, van Anglia s annak van társadalma? Az nem más, mint az emberek természetes életmódja, az a mód, a hogyan az emberek szoktak, mert kénytelek élni. De a mód még nem jelenti a „van”-t, tehát a társadalom az embereknek bizonyos területen közös életszabályok által meghatározott módon együtt élő tömege, az állam pedig ezen tömeg által fentartott és követett emberi hatalom, a mely az együtt-élőkre vonatkozólag szervezve van, azaz uralom. Más szóval a társadalom a közös uralom alatt együtt élő embercsoport összessége, az állam ezen embercsoport szervezett hatalma. Ott hiába keresünk más meghatározást, hiábavaló az összehasonlítás, a hol összehasonlítási alap nincs, mert speciális viszonyokról, tényekről van szó, a társadalom pedig tisztán és természetani értelemben specialitás, az ember speciális életmódja, melyhez hasonló, avval összehasonlítható más életmód nincs, mert az emberrel életmód tekintetében összehasonlítható más lények nincsenek s a társadalom csak az emberre vonatkozólag, az emberi természet szempontjából érthető és magyarázható meg csupán. Itt még illustratio szempontjából, heureistikus okokból sincs szükség összehasonlításokra, mert a kevesebb és a másnemű nem illusztrálhat s nem magyarázhat magasabb rendűt s más neműt. Bármily magas rendű vagy bármily társaságosan élő állat életmódjából még meg nem értem, azzal meg nem határozom s meg nem magyarázom az emberek életrendjét, életmódját, mert az emberi élet *csak abban a részében s azért társadalmi, a melyben s a miért már nem állati vagyis abban a plusban, a mely őt az állattól, életét az állati élettől elkülöníti*, sajátos életmódot folytató, mert sajátos életfeltételekkel és tulajdonságokkal bíró természeti létezővé teszi. Az összehasonlítással csak rontom a felfogás, megértés tisztaságát, határozottságát s egyzersmind ha arról például, mint organismusról beszélek, össze-zavarom s rontom az organismus fogalmát is. Nem kell azért a társadalomnak organismusnak lenni s nem kell azt az organismussal összehasonlítanom s azzal magyaráznom, mert a társadalom az embereknek természetes, természeti kapcsolata,

minthogy természetes és természeti kapcsolatok nemcsak organikusak lehetnek s nemcsak organismust eredményeznek, hanem vannak másfajta s más összefüggést, más viszonyt létesítő kapcsolatok, együttességek is, így magában a természetben is. vannak dinamikai, mechanikai, statikai, topographiai, pusztán tér vagy időbeli kapcsolatok és összefüggések. Pl. az égitestek viszonya egymáshoz, a területi egymásmellettség vagy időbeli együttesség vagy egymásután, lehet a kőnek, állatnak, növénynek közös helyzete, pl. a tenger alatt a víznyomás szempontjából vagy kőnek, fának, vízcseppnek közös iránya a hegyoldalon helyzeti erélyüket tekintve, lehet közös sorsa az aczélnek, ecrasitnak, vasnak a kilőtt ágyúgolyóban, szóval egyes dolgok közt közösség, együttesség lehet nemcsak az organismus közössége szerint s azért az mind természeti együttesség, természetes kapcsolat és közösség. A dolgok maguk is különböző viszonyokban, helyzetekben, függőségben, egymástól feltétel ezettségben állhatnak egymással a nélkül, hogy organikus egységet, biológiai halmazatot alkotnának. A csak árnyékban életképes növény az árnyéket adó fa életével ' közösségben, függő viszonyban áll, a nélkül, hogy azzal biológiai egységben volna, Általában mindennek a természetben, a mi csak létezik, meg van a maga rendeltetése, szerepe, helye, tehát más létezőknek feltételét, együttességét képezi, másoktól függ, feltételezett s viszont azok is tőle. A kölcsönös függés láncolata a természet.

Az ember is függ más létezőktől, a környezettől, az organikus és anorganikus lényektől, saját testi szervezetétől., de függ egymástól, más emberek magatartásától, életviszonyaitól. Mindezen tényezők hatása alatt, függőségi viszonyok szerint alakul ki, változik, fejlődik társadalmi élete, a melynek ennél fogva tényezője minden, a mi rajta kívül s rajta belül van, minthogy állati természete s általában minden életviszonya is benne foglalatik emberi természetében. Hogy pedig az emberben szellemi hatásokra és nyilvánulásokra való belső képesség is van, az megint éppen olyan tény, éppen olyan meglevő, hatásokat és függőségi, kapcsolatos viszonyokat létesítő, mint egyéb tulajdonsága, képesség, életkörének minden más tényezője.

Ezektől a szellemi erőforrásoktól és tényekből megfosztani tehát egyet jelent öt saját természetétől, speciális természeti képességétől megfosztani, öt *saját természetien kívül*, más

lény természetébe és életviszonyai közé helyezni. Csak természetes tehát, ha a történeti materializmus, a természettani alapon nyugvó sociologia törvényeivel a társadalmi élet természete, miben léte, sajátossága meg nem magyarázható, ha meghatározása hézagos, hiányos, nem teljes képet nyújtó, mint minden olyan elméleté, a mely az embert saját természetétől és képességeitől megfosztva, más élot és életet ír le s nem az embert és annak életmódját, öt más életviszonyok s nem meglevő, tényleges speciális életviszonyai közé illesztve be. Delphinum imponit silvis. Egyszer már végre tisztába kell jönnie a társadalmi tudománynak azzal, hogy idegen isteneknek ne áldozzon, maradjon meg a maga tárgyias vizsgálódásai körében s ne szegődjék se a theologia, se a metaphysika, sem pedig a természettudományok szolgálatába, feláldozva a maga önállóságát. Legyen végre igazán positiv, ne illusztráljon, se ne hasonlítgasson, csak azért, mert a haladó természettudomány sok olyant fedezett fel, sok oly viszonyra vetett világosságot, a mi eddig rejtve volt az emberi szellem előtt, ne kapjon lázasan minden újabb természeti felfedezésen, hogy azt kizárólagos alapul vegye a maga törvényének meghatározásánál, a mikor maga a természettudomány se veszi azt ilyen általános bázisul a saját vizsgálódási körébe tartozó jelenségek magyarázatánál. Legyen a társadalmi tudomány társadalmi életviszonyok kutatója s ne akarjon lenni azért, hogy a theologiai, metaphysikai álláspontot lerombolja, annak tévedéseit kimutassa, pusztá természet-tudománnyá, tehát éppen olyan egyoldalúvá, mint azok a tudományágak, a melyeket tüzzel, vassal ki akar szorítani a társadalmi vizsgálódások köréből. Olyan eljárás ez, mintha egy templomból kidobva a Vénusz-szobrot, mint az emberi tudással ellenkező hit képviselőjét, a húsból és vérből való „természet remekét” állítjuk helyébe a francia forradalom módjára szép hölgy képében. A társadalmi tudomány, ha csak önállóságáról le nem akar mondani, éppen úgy nem helyezkedhetik az emberi szellem egyik irányú megnyilatkozásának kielégítésére szolgáló theologia, általános philosophia stb. álláspontjára, mint a hogy a természettudományok sorába nem illeszthető, mikor azok is csak az emberi tudás és vizsgálódás egyik, bár legtágabb és lepositivebb körével foglalkoznak. A természettudomány éppen úgy a társadalmi lény, az ember tudománya s társas természete-

tének terméke, eredménye, mint a tudománynak többi ágai. A társadalmi tudományok köre s rendszere adva van külső megjelölésével, vagyis ez azon ága a tudománynak, a mely az emberek társas életviszonyaival foglalkozik, azoknak törvényeit, szabályait s természetét vizsgálja. Tárgyát tehát minden olyan életviszony és körülmény képezi, a mi csak emberi életviszony s arra behatással van. Ezek közt a viszonyok közt természet-szerűleg vannak természettani törvények szerint fellépő, lefolyó és hatályosuló viszonyok is, de pusztán ezeket tenni meg az egész társadalmi élet tényezőiül nem más, mint a rész meghatározása az egész helyett. Hát még ha ezek a viszonyok a természettani viszonylatoknak is csak önkényesen kikapott egyes csoportjait képezik, pl. a biológiai, dinamikai, energetikai törvényeknek és viszonyoknak önkényesen kiragadott csoportját.

De a társadalmi élet lényegében nem is a természet szerint való élés, hanem sokszor éppen a természet törvényei ellenére való érvényesülés, szembehelyezkedés a természettel, a természeti viszonyokat, állapotokat átalakító életmód. S ez kezdetől, az emberiség megjelenésétől, a társadalom keletkezésétől fogva így volt, így kellett lennie, az emberi élet mindig küzdelem volt a természettel, társulásának célja éppen életképességének fokozása volt a természet legyőzése útján. Az emberi nem fentartója nem a külső természet, hanem a saját természete s ennek megfelelő életmódja, társas élete volt. Az ember nemcsak a természetre, de még jobban társas életre, társadalomra van utalva, életképességét nem biológiai összetétele, de társas természete adta és adja meg s szervezete is ezen társas természetének szolgálatára van rendelve, a szerint van megalkotva, azaz a természet akaratából társas lény, (beszélő képesség, egyenes járás, kezek stb.), mert életképesítő tulajdonságai társas élet nélkül ki nem fejlődhetek volna, hanem éppen társas természetete fejlesztette ki azokat. E szerint a társadalom keletkezésének oka, alapja s ezzel célja az embereknek nem az állatokéval közös életkörülményeiben és tulajdonságaiban, nem az állati szervezettel egyező szervezeti sajátosságaiban, hanem sajátos életviszonyai természetében van adva s abban minden tulajdonsága, tehát a többi élőkkel közös életkörülményei is feltalálhatók, benne foglaltatnak.

Tehát a társadalom az ember egész természetének s összes (belső és külső) életkörülményeinek terméke, az a mód, a hogyan

szokott és kénytelen élni ezen természete és életkörülményeinek hatása alatt. Természetszerűleg, tehát ösztönszerűleg él társas - életet, melyet a fejlődés folyamán növekvő belátása mindjobban megerősít. Társulásának közvetlen speciális célja; és oka életkörülményeinek megfelelőleg sokféle. Az emberi társakörök száma és természete ennek folytán különböző s számuk, köruk az emberiség szaporodásával s ezzel összefüggő haladásával folyton nő, egymásközi kapcsolatuk, feltételezettségük, függőségük erősödik, az együttélés mind nagyobb csoportját öleli fel az embereknek s bizonyos kapcsolatos egészet képez. Ezen emberi érdekköröknek, életrendi kapcsolatoknak azon köre, a mely önálló berendezkedésre, külön szerveződésre alkalmas és képes, adja a társadalom anyagát. Minthogy pedig az ember egész természetét viszi bele életmódjába összes életviszonyával együtt s ezen életviszonyok nemcsak egyezők, hanem ellentétesek is, az együttélés módja nemcsak önkéntes hozzájárulás, ösztönszerű magaviselet, hanem kényszerállapot, az összeség részéről megkövetelt magatartás is. A társadalom e szerint nemcsak egyesülés, hanem hatalmi berendezkedés, uralmi szervezet is s nem más, mint az emberi társasköröknek olyan összesége, a mely önálló berendezkedésre és hatalmi szervezkedésre képes. A társadalom ezen hatalmi szervezetében, uralmi alkatában mint meghatározott életrend, kényszerállapot alkotja az államot, azaz a társadalom, mint azonos szervezetben élő embercsoport, az állam mint hatalmi szervezet, szervezett hatalom jelentkezik. A társadalom és állam ebből láthatólag nem az embereknek mint élő valóságoknak, organismusoknak belső, természeti egysége, biológiai kapcsolata, halmazata, nem az ember áll természettani összefüggésben másokkal, sőt éppen minden olyan emberi vonás, vonatkozás, a mely tisztán testi vagy szellemi énjének nem életviszonyszerű külső megnyilatkozása, ki is van zárva a közösségből, testi vagy szellemi állapot csak annyiban és akkor tartozik a társasélet körébe, a mikor s a mennyiben mások testi vagy szellemi állapotára kihatással van, vagy fordítva, mások testi vagy szellemi állapotának hatása alatt áll. Az ember nem mint biológiai egység, vagy szellemi valóság, hanem mint társas természetű lény áll másokkal közösségben, nem önmagában, hanem életviszonyai szerint tagja a társadalomnak, az emberek mint természeti valóságok csak hordozói azon életviszonyoknak, a melyek társaságosak,

egymással kapcsolatosak, egymástól függők, feltételezettek, nem az emberek alkotnak egy természeti egészet, hanem életviszonyaik egy természetes közösséget. Az ember testi szervezetében biológiai egység, biológiai vizsgálódások anyaga; szellemi énjét tekintve belső törvények alatt álló öntet, de testi és szellemi énjének külső megnyilatkozásában, kapcsolatos jelentkezésében, mint élő lény, azaz életviszonyaiban társaságos, társadalmi viszonyoknak alanya, társadalmi törvényszerűségeknek hordozója és tárgya. Ezzel a ténnyel magyarázható meg a társadalom mibenléte, adható meg fogalma s ebből látható a más módon vizsgálódó elméletek egyoldalúsága s így tarthatatlansága, vagyis az, hogy az emberi társadalom se nem szellemi egység, minthogy életközösség, az életnek pedig anyagi feltételei vannak, se nem organismus, mert nem biológiai kapcsolat, hanem olyan csoportja az embereknek, a mely az életviszonyok egymástól feltételezettsége, egymással kapcsolatos természete következtében együttes életre van utalva. Az életviszonyok egymástól való függősége függőséget, tagozódása tagozódást, azonossága azonosságot, ellentétessége ellentéteket, kapcsolatos voltak kapcsolatokat, lefolyásuk s kielégülésük szabályai szabályokat létesítenek az emberek között. Minden élőnek magatartását és életmódját életviszonyai határozzák meg. Az emberek életmódja is ennél fogva életviszonyaitól feltételezett s minthogy ezen életviszonyok egymással kapcsolatosak, egymástól feltételezettek, egyesülést kívánók, az embereket társulásra, közösségre, társaséletre kényszerítik. Ezen kényszerállapot, kényszerű magatartás alapja a társadalom hatalmi természetének, annak, hogy társadalom csak uralmi formában lehetséges s hogy a társadalom mindig államnak ad léteit.

Az, hogy egyes írók a társadalomban biológiai törvények uralmát s az emberek egyesüléseiben azoknak organicus egységét látják, teszi lehetetlenné a társadalom erejének, hatalmának magyarázatát. Egységet, törvényszerűséget, kényszerűséget csak ott látva és tételezve fel, a hol az összefüggés organicus, azaz az organismusban, a természeti törvényeknek csak egyik körével, a biológiai törvényekkel egynek veszik az összes társadalmi jelentkezések törvényét, holott a társadalmi életben azoknál általánosabb, egyetemesebb, könnyebben érthető alaptörvények uralkodnak, az erő és erőegyesítés törvényei. A láthatóság, érzékelhetőség, tehát a természeti értelemben vett létezés szempontjából erőforrás

az, a mi erőhatásokra képes. Maga az erő, mint abszolút érték, mint belső lényeg, ismeretlen s csak jelentkezésében megismerhető. Az erő jelentkezését jelenségnek nevezzük. Minden jelenség bizonyos energia, erőösszeség hordozója gyanánt szerepel, mely más jelenségekkel, mint szintén erőhordozókkal szemben érvényesülni, hatni törekszik, tehát köztük bizonyos feszültségi állapot, kiegyenlítődési folyamat keletkezik, ha ellentétesek, együttesség, egyirányúság, egyesült hatás, ha azonosak. Ezen az általános, egyszerű törvényen épül fel a társadalom hatalma, ereje. Az emberi életviszonyok, életnyilvánulások együttességben, közösségben vetődve fel, egymásra nézve erőforrások gyanánt szerepelnek, de egyszersmind az emberi életszükségletek, érdekek összeségét alkotják, kielégítésük, kiegyenlítődésük tehát érdekkielégülés és érdekkiegyenlítődés. Minthogy pedig több egyidejű, egyirányú és ellentétes erő eredője a legnagyobb erő vagy erőösszeség irányában hat, az államhatalom sem más, mint a legerősebben képviselt érdekek irányában ható érdekek, mint erők eredője. Ezen életjelentkezések, mint erőforrások számát, körét és természetét saját természetünk, fejlettségi fokunk szabja meg.

A társadalom keletkezésének oka s a társadalom lényege más módon meg nem határozható, mint úgy, hogy bizonyos emberi életviszonyok, anyagi és szellemi viszonylatok, mint erőforrások az embereket összeműködésre, együttes cselekvésre kényszerítve, bizonyos csoportját a közös érdekek által összekapcsolt embereknek a legerősebben képviselt érdekek, mint legjobban ható erők irányában való elhelyeződésre, berendezkedésre, szervezkedésre szorítják. A társadalom nem belső, biológiai erők életegységet teremtő összesége, hanem az ember természetének, jellemének megfelelő életnyilvánítások, életviszonyok, mint egyirányú és ellentétes erők egyensúlya, kiegyenlítődése, külső egysége. Ezért nincs a társadalomnak sem egységes, látható teste, sem egységes tudata, öntudata, hanem csak közös szervezete, a mely a ható erők eredőjének megfelelően kialakult intézmények összesége, összefüggő egésze és van közös tudata, közvéleménye, mely ezen, a viszonyok hatása alatt létesült, azoknak megfelelő intézmények, mint tudatos berendezkedések létesítésére és fentartására irányul. E kettő, közös szervezet és köztudat, természettani értelemben is elég arra, hogy egységes, meghatározott életmód álljon fenn az emberek között, hogy azok közösségben éljenek s hogy ez a

közösség, mint kiegyenlítődsre törekvő physikai és szellemi erőhatások eredménye, erőösszeség hatása alatt kialakuló összetettség hatalmi formát, állami alakulatot öltön, a mely azután – éppen azért, mert erőhatások összesége, a részek erőkülönbözeteinek kiegyenlítődsé –, független, önálló, a részek felett álló, uralkodó erőforrásul, központi erő gyanánt jelentkezik. A társadalom tömegekből s így tömegtörvények hatása alatt áll. A tömegnek pedig van közös nehézkedési, úgynevezett súlypontja, a mely azt összetartja s uralkodik felette. A társadalom ezen nehézkedési pontja az államhatalom.

Mihelyt az erők viszonya és iránya megváltozik, megváltozik az együttélés rendje is reformok vagy forradalom útján, a szerint, a mint az erőváltozások mélyrehatók vagy csak kisebb méretűek. Azonban ezen változások az állami rendben nem következnek be mindig és oly gyors egymásutánban, mint az életviszonyokban, az államhatalom szervezettsége és a hatalom összetartó, conservatív ereje következtében. Az állam nem olyan érzékeny mérleg, mely visszatükrözi azonnal a legkisebb súlykülönbözeteket és változásokat s mint a különböző társadalmi körök erőküzdelmének s ellentétes érdekeinek kiegyenlítője, eredője, mint szervezett és megállapodott erő, ellenállást fejt ki a változásokra törekvő irányzatokkal szemben. Sok ellentétes természetű erőforrás lekötve marad az állami rend, mint automatikussá, megszokottá vált s önkéntelenül követett és tiszteletben tartott hatalom ereje által. Sok nézet, vélemény, vágy és törekvés, fel fogás és érdek szétszórta erő, egyéni sajátosság gyanánt hatás nélkül marad az összerővel szemben, nyugalmi helyzetét megtartva, mozgási erélylyé nem változik; sok bármily nagy mértékben elterjedt nézet szétszórtsága miatt és számos egyirányú erő az egyesülés hiánya miatt lekötve marad s nem idéz elő változásokat. Ez is annak bizonyítéka, hogy bizonyos embercsoportnak nincs öntudata, egységes gondolkodása, mert ha volna, azaz, ha a közös nézetek, törekvések egymással mindig egységes egészet, együttes felvetődést eredményeznének és képviselnének, akkor egyesekkel szemben az állam sose léphetne fel, egyesek érdeke, törekvése, magatartása ellen hatalmát nem érvényesíthetné, hanem mindig csak tömegek és tömegek akarata, törekvése ellen. De ez nincs így az állami életben. Sok erő, törekvés, nézet, és magatartás szétszórta, elkülönült, egység híján szervezetlen marad a társada-

lomban s bizonyos nézeteket vallóknak fogalmuk sincs azon erőösszeségről, mint meglevő erőhalmazatról, a melyet a hasongondolkodásúak tömege hordoz és képvisel s így legtöbbször módjában áll ezen önmagára veszélyeseknek tartott törekvésekkel, mint egyesekre vagy kisebb körökre kiterjedően felvetődő erőnyilvánulásokkal elbánni, vagy azokat kiegyenlíteni. Csak hosszabb idő után, az egyformán gondolkodóknak s egyforma törekvésűeknek lassú egyesülése, szervezkedése útján érvényesülnek rendszerint bizonyos irányzatok a fennálló társadalmi rend ellenében s idéznek elő az államhatalom szervezetében reformok vagy forradalom útján a kielégítésre talált érdekeknek megfelelő változásokat. Csak akkor, ha bizonyos nézetek és törekvések egyszerre nagy tömegben lépnek fel s ha sikerül azoknak a tömeg erejével gyorsabb egyesülés folytán hirtelen felvetődniök, következnek be gyorsabb változások az államhatalom szervezetében s lesznek uralkodókká egyes újabb érdekkörök és osztályok. Ez az emberek közti érintkezés könnyebbé válásával, a közlekedési eszközök, mint helyváltoztatást és érintkezést megkönnyítő eszközök tökéletesedésével, az érdekek sokasodásával s mind nagyobbodó halmazatával mindinkább lehetővé válik, tehát egy-egy társadalom fejlettségi foka szoros összefüggésben áll szervezetének gyorsabb vagy lassúbb átalakulásával. A társadalomban a részerők mozgása a testi egység hiányában nincs úgy lekötve az egyesülés irányában, mint az állati szervezeteknél, miért is a társadalmi élet változásai gyorsabbak, több irányúak, külterjesek és szétszórtabbak, rétegenként végbemenők. Ezeknél a változásoknál nem látunk semmiféle biológiai természetű változásokat, sem pedig biológiai változásoknak egyseges eredményét, sem végül azt, hogy természeti tényezők közvetlenül idéznének elő társadalmi helyzeteket és változásokat. A mi a természeti viszonyok hatása alatt a társadalomban helyzet vagy változás alakjában végbemegegy, az mind az egyes emberen keresztül, vele kapcsolatban, tőle elválaszthatatlanul történik, mint a környezet hatása alatt kialakult nézetek, állapotok, magatartás eredménye, melynél az akarat, mint speciális emberi alkalmazkodási képesség és erő jelentkezik. A természeti viszonyokhoz alkalmazkodó emberi magatartás által meghatározott s annak irányában kialakuló életviszonyok hatása alatt keletkeznek és váltakoznak át a társadalmak s nem mint a természeti viszonyok közvetlen hatása alatt létesült, kifejlődő és átalakuló testi egysé-

gek, biológiai szervezetek a maguk egészében, válhatlan egységében. Az egyes érzi a természeti behatásokat s csak az egyes útján, annak életviszonyaként az összeség, a társadalom, a mely azután mint egyesített erő, mint erőösszeség visszahat ugyanezen egyes útján magukra a természeti viszonyokra is, tényezőjévé lesz az egyesek életviszonyainak s a természettel együtt meghatározója, irányítója az egyesek magatartásának. Nemcsak úgy tesz és él az egyes ember, mint a hogy a természet kényszeríti, hogy tegyen és éljen, hanem úgy is, a hogyan az összeség kényszeríti, parancsolja vagy megengedi. Nemcsak a természet irányítja és szabja meg működését, de az összeség is, nemcsak azt teheti, a mi a természet szerint lehet, hanem a mi a társadalom szerint szabad. Mindkettő korlátokat szab működésének, tényezője elhatározásának. S az egyik tényező, a társadalom, nem a természetből állott elő, nem annak egyik közvetlen alakzata, hanem a természet productumainak, az embereknek természetéből kifolyólag létrejött, közvetlenül azzal s a természettel csak közvetve, az emberek útján Összefüggő alakulat, nem természeti tényezőknek, dolgoknak szerves összefüggése, egysége, hanem természeti egységeknek, embereknek összesége, a mely a mint az emberek útján, bennük létesül s ténylegesül, úgy a természetre is csak általuk hat vissza, érvényesül.

A társadalmi élet tehát érdekek, mint erőképviseletek küzdelme és a legerősebb érdekek irányában való kiegyenlítődése, mi által bizonyos erők az összeség érdekében leköttenek, illetve mozgási irányukban a visszaható központi erő által módosíthatnak. A társadalom e szerint mindig bizonyos erőösszeséget képvisel, a mely hatalmi berendezkedésre, önálló szervezkedésre képesíti az illető embercsoportot s mindig a legerősebben képviselt érdekek irányában szervezkedik, alakul ki szervezete hatalommá, állama. Az állam azután, mint szervezett hatalom, erőösszeség a természeti körülmények, viszonyok mellett tényezőjeként szerepel az emberi életnek s a természet mellé és fölé helyezkedik az életviszonyok kialakulásánál.

A társadalom tehát embereknek nem belső egysége, hanem külső összesége, közössége azon emberi életfeltételek és viszonyok közössége alapján, a melyek természetük szerint csak összeműködéssel s közös elvek szerint és azok által meghatározott magatartás mellett elégithetők ki, vagyis bizonyos ember-

tömegnek közös szervezetbe és szabályok alá tartozását tételezik fel. Az az összetartó erő, a mely ezt a szervezetet létesíti és fentartja s az együttélés és összeműködés szabályait megalkotja, maguknak ezen életviszonyoknak, életnyilvánulásoknak, mint erőképviseleteknek és az azok hatása alatt létrejövő nézeteknek, érdekeknek, törekvéseknek, irányzatoknak, tehát anyagi és szellemi tényezőknél, mint erőforrásoknak a legerősebben képviselt érdekek irányában kialakult eredőjeként jön létre s mint a részek felett álló, önállósult, központosult erőösszeség jelentkezik s hatalomként, államszervezet alakjában érvényesül. Az állam hatalma tehát a társadalom részezőinek hatalma, ereje szervezett központiségében, kialakult összetettségében. Minthogy pedig az alapul szolgáló erőhatások organismusok életnyilvánulásai, jelentkezései, az azok közt mutatkozó összefüggések, kapcsolatok életrendi, szerves életbéli kapcsolatok, összefüggések s összeségük, összeilleszkedésük életfolyamatos egységet képez. Ez a központi, ön-szervezkedésre képes, mert szervezetek életrendi kapcsolatát alkotó erőösszeség azután a részekkel, a szétszórt erőkkel szemben, mint azokat összetartó erőmennyiség visszaható erőként hatályosul, tehát a mennyiben a részek magatartása az összeség erejével ellentétben áll, vagy ellentétbe jut, kényszerhatalomként érvényesül, minélfogva az államhatalom mindig kényszerhatalomként, uralomként jelentkezik, mozgási, érvényesülési szabályai a ható erőkkel szemben kényszerjellegűek, azaz jogszabályok. így lesz az államhatalom az összeségnek olyan hatalmává, a melylyel szemben az egyesek vagy egyes körök érdeke csak annyiban jogosult és csak annyiban érvényesülhet, a mennyiben az összeség érdekével nem ellenkezik, lesz az aránylagos kielégülést biztosító központi érdekképviselőtté, lesznek egyes érdekek közérdekekké, egyes akaratok közakarattá s egyes cselekvések köztevékenységgé. Ebben a közérdekekben minden érdek a maga súlya, nagysága, értéke szerint kifejezésre jut, kielégülést talál, minden ezen érdekekkel összefüggő akarat érvényesül a maga értéke arányában s így természetesen a legerősebben képviselt érdekek s azokra irányuló akaratok legerősebben elégtetnek ki, de mégis úgy, hogy a legkevésbé kedvezményezett, mert leggyengébben képviselt érdek és akarat is jobban kielégül, mintha szétszórt, zárt érdek és akaratként s nem egy összeró részeként jelentkeznék. Ez éppen az erőegyesítés következménye és jelentősége,

a mi azt jelenti más szóval, hogy az ember érdekeinek kielégíthetése miatt társas lény, társaságos természetét érdekeinek társaságos természete, azaz társadalomban való kielégíthetése okozza. Most már véglegesen formulázva a társadalom és állam fogalmát, a társadalom olyan embercsoport, a mely az emberi érdekek kielégítésére irányuló emberi (anyagi és szellemi) életjelentkezések mint szerves életfolyamatok által képviselt erőhatások eredőjében, azaz a legerősebben képviselt érdekek irányában egyesülő erősszeségben önálló berendezkedésre, önszervezkedésre és uralomra való képesítettségét bírja s külsőleg azaz hatalomként mint állam jelentkezik, a mely az ellentétes érdekekkel, mint széthúzó erőkkel szemben az összérdeknek megfelelően az összetartó erőt képviseli. A társadalmi tudományok tehát ezen erőhatások különbözőségét, természetét, kapcsolatát vizsgálják, az államtudományok pedig azt, hogy egy-egy állam ezen erőviszonyoknak megfelelően milyen szervezettel bír, mely szervezeten belül, hatalmi egységben foglalják össze az egyesek. A társadalmi tudomány tehát az erők halmazát, mint egyesülésre képes és egyesülésre rendelt összességet vizsgálja, az államtudomány pedig ezeknek a részerőknek, ennek az erőhalmazatnak tényleges egységét, összeilleszkedését, magát az egységes hatalmat, mint szervezetet írja le, tehát tételes jogot, tényleges hatalmat, meglévő szervezetet, fennálló alkatot azaz alkotmányt vizsgál és ismerteti. Az előbbi az érdek fogalmán, az utóbbi a jog és hatalom eszméjén és természetén épül fel. Az egyes államok alkatát, szervezetét a fentebbiekből kitetszőleg tehát mindig az szabja meg, hogy mely érdekek voltak uralkodók s erősebben képviseltek az egyes társadalmakban, mikor a kialakulás vagy átalakulás történt a szervezetre vonatkozólag s hogy az ily módon és irányban kialakult államhatalom, mint erősszeség, képes-e egyes újabb uralkodó nézetekkel, újabban felmerült, vagy előtérbe lépett irányzatokkal, érdekkörökkel szemben a szervezett hatalom fölényével, erejével érvényesülni, hatalmát fenntartani. Ezen egyes irányzatoknak a szervezet átalakulását eredményező uralomra jutása s annak lassúbb vagy gyorsabb bekövetkezése azután azon feltételektől függ, a miket erre vonatkozólag fentebb már kifejtettünk. így keletkeznek azután a bizonyos közös elvek, nézetek és érdekek szerint kialakult különböző (theokratikus, patriarchális, katonai, vérségi, gazdasági stb.) társadalmak és államok. Úgy a társa-

dalom, mint az állam alkata attól függ, hogy mily érdekek és nézetek uralkodók s képesek a kialakulás irányát S ezzel jellegét meghatározni s a különböző iskolák, elméletek keletkezése épen azzal magyarázható, hogy a társadalmi és állami élet egy-egy jellegzetesebb csoportját, uralkodó érdekek, nézetek és irányzatok egy-egy körét vették kizárólagos tényező gyanánt, általában az állam lényegének, fogalmának meghatározásánál s azokat nem csak az ad hoc kialakulás, akkori szervezet tényezői vagy a mutatkozó, általuk is óhajtott és helyeselt kialakulási irányzat képviselői gyanánt tekintették.

A történeti materializmusnak abban igaza van, hogy minden államhatalom, mint erősszeség, mindig az uralkodó társadalmi érdekek irányában, tehát egyes uralkodó osztályok javára alakult ki s hogy ennél fogva az erősebbek az államhatalom erejével, saját érdekeiket jognak állítva, jogszabályokba öltöztetve, a gyengébbeket kizsákmányolni törekednek, de ezzel a ténynyel szemben egyrészt egyetlen uralkodó osztály sem egységes, hanem különböző viszonyok és érdekek szerint tagozott s a többi osztályokkal közös vonatkozások (vallás, politikai nézet, az urak és jobbágyaik közt gazdasági érdekközösség stb.) alapján közöségben álló s ezért bizonyos, az uralkodó osztály egyes rétegeivel ellentétes érdekeinek megvédésére a gyengék támogatására Szorul s ennek fejében azok érdekében, azok fennmaradásának biztosítására is tesz saját érdekében intézkedéseket vagyis más szóval az állam hatalma és ereje nem az uralkodó osztály, hanem az összeség egyesített ereje és hatalma, melyben azonban a legerősebben képviselt érdek, mint erőforrás, legerősebben érvényesül, a mi nyilvánvaló bizonyossága annak, hogy az állami élet nemcsak természetes s így egyedül lehető, de relative legjobb, mert az emberi érdekek együttes kielégítésére relative legalkalmasabb életmód; másrészt az uralkodó osztályok kizsákmányolási törekvése, mint az emberi természetnek megfelelő, éppen annak bizonyossága, hogy az ember életmódjába, a társadalomba egész természetét beleviszi, összes emberi tulajdonságaival, ezek közt önző, kizsákmányoló hajlamával vesz részt az együttes életben, tehát a legtermészetesebb és legteljesebb emberi életmód, mely ennél fogva szabályait, a jogtételeket tekintve, felhatalmazásokból és korlátozásokból, megengedő, tiltó, parancsoló hatalomból áll. Hogy az állam megszűnjön a kizsákmányoló

osztályok hatalmi eszköze lenni, éppen ez a fejlődés, baladás, az emberi együttélés, az állami élet tökéletesedésének kérdése és célja s abból, hogy eddig bizonyos osztályok tényleg felhasználták az összert az egyetemes jó ellenére önző céljaikra, nem az állam, mint természetes és egyedül lehetséges életforma megszűnése, hanem ellenkezőleg annak tökéletesítése s így jobb megszilárdítása következik, mert az, hogy egyes osztályok az államhatalmat mások kizsákmányolására használták fel, csak annak bizonyosága, hogy; az állam emberi s így természetes alakulat s kezdetleges formájában, fejlettsége alacsonyabb fokain a kezdetleges, fejletlen, műveletlen s így önző ember sajátosságait, vonásait szükségképpen magán hordozza, de egyszersmint olyan létforma is, a melyben az erők benső harcza folytán egyedül lehetséges az emberi fejlődés s ezzel karöltve az önzés csökkenése s minden érdek mind nagyobb, teljesebb kielégülése. Az állami lét, mint természetes folyamat önmagát fejleszti, benső erő által javítja oly módon, hogy az erőegyesítés az emberi egyéni fejlődés lehetőségét fokozva a felvilágosodást, az erkölcsök szelidülését, az egymásra utaltság érzetét fejleszti, a jogrend uralma által a lemondani tudást, a mások érdekeinek figyelembe vételére s tiszteletben tartására való képességet és készséget, ezzel az önfegyelmzési erősíti, tehát az emberek életképességét fokozza. Ha nem lett volna s nem volna az állam tökéletlen, fogyatékos, az emberiség nem fejlődhetett volna. A tökéletes életmód a tökéletesedést lehetetlenné tette volna. Nem lehet hát az emberiségnek rendeltetése és érdeke az államtalanság, hanem igenis éppen az állami élet tökéletesedése a kívánatos és természetes processus, a mi a fejlődés folytán mindjobban-jobban tervszerű, öntudatos, belátásos lesz. A közös érdekek szaporodásával karöltve jár az ellentétes érdekek növekedése újabb igénylők és igények keletkezésével; ezen ellentétek aránylagosabb kiegyenlítése, az összes érdekek minél jobb és teljesebb kielégítése éppen az állami élet tökéletesedésének útja és iránya. Ha az állami élet megszűnését, mint a fejlődés célját és állapotát állítjuk előtérbe csak azért, mert az tökéletlen és egyes osztályokkal szemben igazságtalan, éppen magával a sociologia alaptörvényével, a természetes fejlődés és kialakulás törvényével helyezkedünk szembe, minthogy minden életfolyamatnak, így az állami életnek is fejlődése éppen a tökéletlenebb

állapotból a tökéletesebbe való átmenetelt, a nagyobb egységesülést és tagozódást jelenti s a hiányérzet, a tökéletlenség rugója, megindítója éppen a fejlődésnek, ez pedig az embernél természeténél fogva csak társaságos élet mellett lehetséges, a társaságos élet pedig szervezet nélkül fenn nem állhat, *az önmagát a viszony természeténél fogva, azaz szükségképpen szervezi*. Minden önálló életfolyamat a maga alkatában, szervezetében bírja önállóságát, elkülönülését, így hát a társadalom is szervezetében, hatalmi berendezkedésében, uralmi alkatában nyeri élet- és fejlődésképességét, azaz mindig mint szervezett hatalom, uralom, állam jelentkezik s benső fejlődését, tartalmi megváltozását külső változása, az államforma módosulása mutatja.

A társadalom tehát a szervezetüknél, sajátos természetüknél fogva együttes életre utalt embereknek azon csoportját, életviszonyaiknak olyan körü kapcsolatát képezi, a mely már önálló berendezkedésre, hatalmi szerveződésre, jogi uralomra képes, azaz államot alkot. Alapmozzanata a társadalomnak a társulás, az erőegyesítés, a melynek alapján bizonyos érdekezonosságok, életközösségek keletkeznek, a szétszórtságból összetettség áll elő, az atomszerű állapotból molecularis összetételű csoportok válnak ki, együttes életfolyamatok indulnak meg, a melyek együttes kielégülést, azaz kiegyenlítődést követelnek és eredményeznek, azaz bizonyos viszony és mérték szerint folynak le. Ha most már ezen életfolyamatok mint mozgási irányzatok egy, az erők törvénye szerint meghatározott központ, mint közös eredő körül és irányában helyeződnek el, vagyis előáll azon természetes állapot, melyben az egyes mozgások és mozgási irányzatok már mint egy összetett, központi erő által meghatározott erőnyilvánulások jelentkeznek s az összetett erő, mint közös eredő, önálló erőforrás, központból irányító, visszaható erőmennyiség érvényesül, oly összetett életfolyamat áll előttünk, a melyben centripetális és centrifugális irányzatok, összetartó és széthúzó erőmozgások váltakoznak s tartatnak egyensúlyban, a mozgások, életnyilvánulások kiegyenlítődést keresve, egymásra hatásukban egy mozgási központból irányított mozzanatok, a különböző hatásokból előállott mozgási centrum visszaható erejének eredményei gyanánt jelentkeznek, a mikor is ez az összetett erő, mint organismusok életnyilvánulásainak egyesült, concentrált ereje ezen életnyilvánulásokra visszahatva, tehát élet-

működések befolyásolva, irányítva, önálló életfolyamatnak, szerves életegység organikus működésének, az egyes emberi életmozzanatokon felépülő, azok egymásra hatásából előálló összetettség önálló, organicus egészként tűnik fel s ez a felhalmozott erőmennyiség, mint önálló összetartó és fentartó életenergia jelentkezik s ennek folyományaként az összes emberi életműködések egy belőlük előállott, de különálló, magában zárt egységet képező individuum életnyilvánulásainak, a központosult erőösszeség által irányított emberi életfolyamatok valamely organismus életfolyamatos tényeinek látszanak, a központi erő visszahatását közvetítő, az egyes emberi életnyilvánulások körébe azokat irányítólag szétvivő szervezetek nem az egyesekből előállott, alulról felfelé egyesülő, hanem az egészből előállott, az által közvetlenül létesített és fentartott életművek, azaz az egyes functionariusok valamely szervezet orgánumai gyanánt jelentkeznek, szóval úgy, mintha az egyes különleges módon, társaságosan, tehát bizonyos egymásmellettségben, összetettségben, azaz meghatározott rend szerint lefolyó emberi életnyilvánulások, köztevékenységek valamely organismus önálló tényei volnának, organismussal, biológiai egységgel állanánk szemben, a nélkül, hogy az organismusnak jellegzetes, elmaradhatatlan lényeges kellékeit azon felfedezhetnénk, megállapíthatnánk, vagyis a nélkül, hogy az egyes életfolyamatok, életnyilvánulások központi erő által irányítottságán kívül az organismusnak más ismérveit ez az összetettség magán hordozná. Abból, hogy az egyes emberi tevékenységek valamely központi erő hatása alatt, az által irányított, módosított, rendezett hatásokként jelentkezhetnek, hogy az egyes ereje az összeség ereje által megsokszorozottan, annak befolyása alatt érvényesül, hogy a társadalom mozgásán a központi erő hatása, a visszaható erő kényszerhatalma észlelhető s az egyes mozgások ezen központi erőmennyiség irányában helyeződnek el. végül abból, hogy az egyes közfunctionariusok mint az összeség erejének közvetítői, levezetői a központi erő által szervezett és fentartott szervezetekként, azaz valamely életegység orgánumai formájában szerepelnek, még egyáltalán nem következik, hogy az organismus legyen és hogy ezen erő keletkezésének és működésének törvényei biológiai alapon vizsgálattanak és állapíttassanak meg.

A társadalom, mint egy bizonyos erőmennyiséget szervezett

hatalomként képviselő embercsoport ezen szervezett hatalmában nyeri Önálló alanyiságát, jogi személyiségét, szervezetében, kialakult szerveiben az alkotó részekről való elválását, függetlenségét, elkülönült életműködéseit, más szóval a társadalom mindig csak szervezett hatalomként állhat fenn, fogalmától az államiságéi nem különíthető. A területet és az azon élő népösszeséget a főhatalom, mint szervezett erőmennyiség kapcsolja egybe zárt egységgé, önálló egészszé, egységes életfolyamattá, a melyben az egyesek egy felsőbb, felettük álló egész részeiként, az egyes életmozzanatok az összeség erejével irányított, az által megszabott életnyilvánulásokként jelentkeznek, a melyben az egyesek élete az összelet keretében mozgó életjelentkezések összesége gyanánt, az emberi működés helyéül szolgáló terület az egészhez tapadó, ahhoz tartozó földterület gyanánt szerepel, noha a terület tulajdonképpen mindig egyes emberi működések, cselekvések színtere.

Az emberi életközösségeknek most már minden olyan köre, a melyben az egyes életműködések egy szervezett hatalom által irányított életmozzanatok gyanánt folynak le: társadalom, vagyis az emberi életközösségek csak akkor társadalmak, ha azok oly körűek és fokozatúak, hogy hatalomra, jogi berendezkedésekre, önszervezkedésre képesek s ennél fogva szervezett hatalmuk ténylő van, azaz államok. Ez azonban nem azt jelenti, mintha a társadalom és szervezett formája, az állam, csak valami későbbi, másodlagos alakulat, tisztán belátásosan létesített összeség lenne, hanem azt, hogy a többi emberi egyesülésekkel szemben azoknak olyan magasabb rendű, mert összetettebb s oly körű foglalata, a mely már elég erővel rendelkezik az önszervezésre, ezen szervezetének erőhatalommal fentartására s az azonos vonatkozások alapján egybeilleszkedő olyan összeséget alkot, a mely összetételének módja szerint különállásra és önerejéből fejlődésre, átalakulásra képes s a melyben a jogrend, azaz az élet-szabályoknak kényszerjellegű rendje megvalósulhat és az emberi nem fennállásának, fejlődésének s ezzel rendeltetésének eszközt, létszervét képezi. E szerint a társadalom mindig az emberi élet-köröknek olyan csoportja, a melynek alkata és terjedelme folyton változó, hely és idő szerint kisebb vagy nagyobb körű, a viszonyoknak, környezetnek, külső és belső életkörülményeknek megfelelő s bizonyos embercsoportnak speciális, határozott, mással

nem pótolható életmódja. Az ember természeti állapotánál, helyzeténél s belső természeténél fogva mindig ily zárt egészet képező hatalmi csoportozatokban élt és él, de ezek a csoportok a fejlettségi foknak, az életszükségletek számának, terjedelmének s kielégülési módjának megfelelően szűkebb vagy tágabb körűek, tagozottabbak vagy kevésbé tagozottak, egyszerűbb összetételűek, kevésbé jellegzetesek, jobban szétfolyók s könnyebben széthullók vagy ellenkezőleg heterogénebb, bonyolultabb összetételű, complicitább szervezetű, speciálisabb, kialakultabb, határozottabb formájú egészesek. A fejlődés mindig a szervezet tökéletesebb és bonyolultabb összetételű kialakulását, az egyéni sajátosságok erőteljesebb érvényesülését, az egyedi jelleg mind határozottabb kiformalódását jelenti; így az állami életben is a haladás nem jelent mást az erő törvénye szerint, mint a szervezet tökéletesedését, a nemzeti jelleg kidomborodását, a főhatalom megszilárdulását, mert több erő egyesülését és szövevényesebb összetételét és nem fordítva, mint némelyek állítják, az állami keretek gyengülését, széthullását. A fejlődés folyamán folyton változó, egymással egyesülő vagy éppen újabb irányzatok, érdekek szerint széthulló társadalmakban az egymásra következett, egymásra reáboruló társadalmak bizonyos rendben helyeződnek el s a fák gyűrűiként a fejlődés fokozatait, a történeti egymásutánat mutatják s a családi, vérségi, községi stb. alakzatok, mint egykor társadalmi erejű egyesülések, a melyek azonban később más társadalmi érdekköröknek engedték át az uralmat, bizonyos keretekben, összetettségekben továbbra is fennmaradhatnak s hozzáidomulva, hozzásimulva az uralkodó társadalom szervezetéhez, annak körébe beilleszkedve, bizonyos szükségletek, nézetek és érdekek képviselőiként, körei gyanánt tovább élhetnek, sőt bizonyos állandó vagy még fennálló szükségleteket kielégítendő, az uralkodó társadalom, az állam munkájában, a közélet intézésében megfelelő fokon és körben, többnyire helyi alakzatokként, az önkormányzat formájában, közvetlenül résztvehetnek.

Állam és társadalom közt tehát a kifejtettek szerint lényegi különbség nincs, csupán alakí, vagyis csak annyiban, hogy az összetétel vagy az egység szempontjából tekintjük-e azt az emberi összeséget?! Ha azt nézzük, hogy mily erők, miféle érdek-kapcsolatok szerint van összetéve az az embercsoport, a mely már önállóan képes szervezkedni vagyis ha a ható erők halma-

zatát vesszük, társadalom, ha pedig azt nézzük, hogy ezen embercsoport a birtokában levő képességek szerint hogyan van szervezve, az erők összesége mily módon és irányban alakult ki, azaz ha azt nézzük, hogy az az embercsoport hogyan él tényleg a visszaható központi erő, a főhatalom nyomása, hatása alatt, az állami életet vizsgáljuk. A társadalom mindig bizonyos felhalmozott erőmennyiséget, az állam mindig bizonyos egységesült, központosult, visszaható erőmennyiséget képvisel, az egyik egységek összesége, a másik összeségek egysége, az egyik erők tömege, a másik tömegek ereje, az egyik egymásmellettség, koordináltság, a másik összetettség, compositio, amaz az egységek sokasága, emez a sokaság egysége, vagyis egységes sokaság, az egyik erők összesége, a másik erők egyensúlya, az egyik az egységesülő tömeg, a másik az egységesült tömeg, amaz az egyesülés menete, emez annak állapota; a társadalomban azt látjuk, hogy mily erők törekednek érvényesülni, az államban pedig, hogy azok hogyan érvényesülnek, az egyik a sokaság különböző viszonyait tárja fel, a másik a tömeg életmódját mutatja; szóval mindkettő egy és ugyanazon összeség, embercsoport meghatározása, csak hogy az egyik gyűjtő néven, a másik concret megjelölése ugyanannak a viszonynak a szerint, a mint az összetettségéből vagy az egységéből indulunk ki a meghatározásnál, az egyik a sokaság összefoglaló meghatározása, a másik a tömeg faji megnevezése. Milyen sokaságból álló tömeg az állam? Társadalomból! Milyen tömeget alkot a társadalom? Államot!

Most már az a kérdés, hogy az az erőösszeség, a melyet a társadalom képvisel s a mely az állam hatalmát adja, milyen természetű?

Azt láttuk, hogy a társadalom nem biológiai egység, nem organismus, az emberek között biológiai összefüggések, organicus kapcsolatok nincsenek, úgy hát azok az erők, a melyek őket egybekapcsolják, a társadalmat összetartják, nem természettani (biológiai) erők, mert ha azok volnának, azonos törvények uralma alatt biológiai egységet eredményeznének. Viszont azonban kapcsolatok, természetes és szükségképpen összefüggések, életfolyamatos függőségek vannak az emberek közt s azok bizonyos összetartozandóságot, összetettséget, külső egységet hoznak létre s tartanak fenn. Társadalom és állam tényleg van, illetve az emberek mindig és mindenütt bizonyos összefüggő csoportokban

élnek, egymástól elkülönült s az egyesektől független, önálló összességeket alkotnak, a melyek élő, természeti valóságok összességei, tehát az anorganicus összességekhez sem tartozhatnak, a külső természeti világ physikai törvényei sem lehetnek azok az összetartó erők, a melyek az államokat létesítik és fentartják, mert azok a jelenségek, a melyek a társadalmak életében lefolynak, életcélokat, létérdekeket megvalósító, életfolyamatos jelentkezések s az összesség és részei, valamint a részek között fennálló kapcsolatok, függőségi viszonyok, az organikus létezésnek, az életnek fentartására szolgáló összefüggések azaz életfolyamatok, a nélkül, hogy hatásukban, eredményükben olyan egészet alkotnának, a mely az organismus sajátosságaival bír s a melynél a részek önállósága megszűnnék s a részek csak az egészszel összefüggésben s annak érdekében léteznének. A kérdés lényege azon a tényen sarkallik, hogy az embereknek nem élete, hanem életmódja közös, nem életegységben, hanem életközösségben élnék s azok az életnyilvánulások, a melyek mint erőegységek az összesség erejét adják, az emberek ily módon lefolyó életnek sajátlagos jelentkezései. Nem maguk az emberek állnak közösségben, hanem csak kifelé jelentkező életnyilvánulásai[^] vagyis szükségleteik és azokat az erőket, a melyekből felépül az állam ereje, azok az emberi természetben gyökerező, tőlük elválaszthatatlan, őket elkülönítő, más lényektől megkülönböztető, sajátlagos természeti létezőkké tevő életjelentkezések képviselik, a melyek birtokában és segítségével szükségleteiket együttesen kielégíthetik s ez által életüket fentarthatják, életképesekké lesznek. Ezeket a speciális, faji különállást eredményező életnyilvánulásokat cselekvőségeknek nevezzük.

Nem az emberek alkotnak hát egységes életet, hanem cselekvőségeik olyan természetűek, hogy együtteséget és kiegyenlítődést igényelve egy összefüggő, kapcsolatos mozgási kört, működési tért alkotnak. Hogy ezen cselekvőségek a természeti viszonyokhoz alkalmazkodnak, azok befolyása, kényszerítő hatalma alatt állanak s a szerint irányulnak, csak természetes, mert *hiszen ezen cselekvőségek életfentartó tevékenységek*, azokban az emberi élet jut kifejezésre. Az életosztón az, a mely az embert társulásra, ezen egyedül lehetséges, mert természetileg nélkülözhetetlen, természetszerű s így szükségszerű életmódra kényszeríti. Ezen társas jeletkezések, a cselekvőségek annyifélek, a hány-

félék az emberi szükségletek, melyek pedig az együtt élő embercsoport száma, külső és belső viszonyai, műveltségi foka s természeti körülményei szerint folyton változók, a mellett egy irányúak vagy ellentétesek, tehát erőegyesítést vagy erőkiegyenlítődést eredményeznek s összehatásukban, eredőjükben bizonyos központi erőmennyiséget képviselnek s annak visszahatása alatt állanak.

A társadalmi egyesülés megindítója a család, a mely az állatvilággal közös és legáltalánosabb, legeredetibb természeti tényezőn, a fajfentartási és nemi ösztönön épül fel s már különbségeket, nem és korbelt eltéréseket foglalva egybe életfolyamatos, molecularis mozgásoknak, kapcsolatoknak megindítója, az emberi csoportosulásoknak alapegysége s kezdetleges fokon, bizonyos körben primitív társadalmi egészet alkothat, a melyben az atyai hatalom az összeség erejének, összeműködésének irányítója, a cselekvőség és magatartás meghatározójaként, uralom gyanánt érvényesül s a mely így az állam halvány, kialakulatlan képét mutatja, de egyszersmint a szaporodással karöltve járó nagyobb és újabb szükségletek felvetődésével újabb érdekkörök, kapcsolatok, ellentétek és együttességek keletkezését indítja meg. Kezdetben az egyéni különbség, személyes előny, testi vagy szellemi fölény, bátorság, ravaszság, tapasztaltság tartja meg a tekintélyt és hatalmat s a kiválóbbak érdekei tekintetnek az összeség közös és legfontosabb érdekei gyanánt s a társadalom ereje ezen érdekek irányában szervezkedik, az állam kevesek hatalmának eszköze és biztosítója s egyesek érdekeinek kielégítője, az osztályellentétek nagyobbak, az uralkodó és dolgozó rétegek közt a válaszfal éles és nagy, a tagozódás, összetettség csekély a szükségletek kis köre következtében, a hatalom és tekintély néhány viszonyon épül fel, a belátás alacsony fokának megfelelően nem annyira az érdekekhez, mint inkább az egyesekhez tapad, subjectiv okok, félelem, megszokás, hagyományok tisztelete s az utánozás képezik alapját s nem a belátás magasabb fokával együttjáró objectiv tények. A szükségletek szaporodásával és nagyobb elterjedésével, az igények növekedésével mindinkább több és intenzívebb erő keres kiegyenlítődést, többeknek több érdeke kielégülést; a társadalom összetétele mind bonyolódottabb, szervezete és hatalma mindinkább az érdekeken felépülő, több erőnek egyensúlyává lesz, a társadalom jobban

tagozódik, a közösség nagyobb összesegekre terjed ki, a mint általánosabb és több, jobban érzett szükségletek alapján mind nagyobb s összetettebb köröket felölelő társadalmak keletkeznek, a melyek közt a háború már költségesebb, többek érdekét érintő s így többek kívánságától függő, nagyobb tömegek harcazat jelentő s így megfontoltabban indíttatik meg, a mi ismét a harcosok tekintélyét csökkenti s viszont a productiv osztályok tekintélyét növeli s azok érdekét mindinkább figyelembe véteti, a hatalom lassankint az egyetemesebb emberi érdekek irányában szerveződik, szóval a társadalom harcos típusát mindinkább a gazdasági típus váltja fel, még erősebb, közvetlenebb, nélkülözhetlenebb érdekeket elégítve ki s ez által szélesebb és maradandóbb alapokra helyezkedve. Ebből tehát világosan az következik, hogy az állam szerepe az emberiség-történetében mindinkább fontosabbá lesz, alapjai mindinkább megszilárdulnak, körei kiszélesednek, a folyton szaporodó érdekkörök és érdekek miatt mindinkább nélkülözhetetlen csoportosulását jelenti az embereknek, létezése az egyetemesebb emberi megvalósítását mindjobban előmozdítja, hivatása ez által mind magasabb rendűvé s így létele mindinkább szükségessé válik, vagyis a fejlődés, a, mely az érdekek ós igénylők szaporodásával együttjár, az állam tökéletesedése s így nagyobb nélkülözhetlensége felé s nem lassú elsorvadása felé vezet.

Abból, hogy a társadalom nem más, mint érdekek harca és kiegyenlítése a legerősebben képviselt érdekek irányában s ebből kifolyólag, hatalmiságát tekintve, emberi működések, azaz cselekvések együttesége s az ezek által képviselt erők eredője, nyilvánvalólag az következik, hogy nem mindenkinek minden érdeke elégített ki egyformán, hogy bizonyos érdekek uralkodók, tehát bizonyos érdekképviseltek, érdekkörök jobban elégíttetnek ki másoknál, továbbá, hogy a társadalmi élet egyesekre, vagy sokakra nézve bizonyos érdekeik tekintetében lemondást vagy korlátozást jelent, áldozatokat követel, a mely áldozatok az összeség, általában az emberi létezés érdekében gyakran egyesek megsemmisülését, elpusztulását jelentik s teljes önfeláldozást igényelnek. Ez különösen a háborúkban válik elsőrendű szükségletté, mikor az egész részei – az állam szervezett hatalma által kényszerítetten, párosulva a hazaszeretettel, azaz a fenmaradásra nélkülözhetetlen életmód, saját énkünk bennünk is élő

létalakzata iránt való ösztönszerű ragaszkodással – az összeség érdekében áldozatul hozatnak. A társadalom és állam az emberi faj fenmaradhatásának egyedül lehető módja és eszköze lévén, fennállása érdekében nélkülözhetetlen áldozatokat követel, egyeseket önfeláldozásra kényszerít. Az emberek bizonyos perzentje feláldozza magát, kell hogy feláldozza vagy hogy feláldoztassék másokért, az összeségért.

A társadalom az összeség egyesült s bizonyos irányban szerveződő, kialakult erejét képviselve, mint erők eredőjével rendelkező összeség, erősebb úgy az egyesek, mint az összeség halmazatos erejénél, mert a tömeg, mint éppen az alkatrészek erejének összehatása, egyesülése által megszilárdult összeség ereje reaktív hatása által lehetetlenné teszi az egyes részek erejének teljes érvényesülését s az összes részek külön-külön erejének teljes értékükben való egyesülését, vagyis a rész az összeségben a visszaható erő hatása alatt a maga eredeti, az egyesülés előtti állapotában nem érvényesülhet, nem jelentkezhetik, helyzete és magatartása megszabott, kényszerű. így az emberben természeténél fogva meglévő ösztönszerű társulási hajlam, a természetes társulás ős együtteség kényszerű, parancsolt magatartás gyanánt jelentkezik a valóságban s az a körülmény, hogy az ember beleszületik a társadalomba, az összeség kényszerű tagjaként él, úgy tünteti fel a dolgot, mintha a társadalom az emberen kívül és felette álló eredeti és önálló egység, külön egész volna s az egyesek születésük által abba belépő, halálukkal abból eltávozó egyszerű alkatelemei volnának, vagyis mintha a társadalom biológiai egység, organismus volna, pedig ezt az egységet az egyesek összesített ereje, az emberi cselekvőségek egymástól függősége, kapcsolatos természete létesíti csupán, az emberek élettevékenységeik társaságos lefolyási módja miatt élnek együtteségben, egymással közösségben, csak cselekvőségeik s azok által megszabott magatartásuk, azaz életmódjuk társaságosak, eredményeznek összefüggő, egymással kapcsolatos összetettséget s nem ők maguk részei 'valami egységnek, nem ők maguk kapcsolatosak egymással, hanem cselekvőségeik; életük nem egységes, de együttes élet, mert életnyilvánulásaiuk mások életnyilvánulásait feltételezők, érintők, befolyásolók. A közös érdekek közös cselekvőségre való hajlamokat, elhatározásokat, nézeteket szülnék, közvélemény s ennek hatása alatt közakarati képződik,

a mely a közhatalmat szervezi s e szervezet által a jogrendet megállapítja és fentartja.

A társadalom tehát együttes életet élő, azaz közös tevékenységet folytató emberek csoportja s feladata alapjának, keletkezésének megfelelően emberi cselekvőségek akadálytalanságának, egymásmellettei lefolyhatásának biztosítása, ereje az emberi cselekvőségekben rejlő erők összessége. Ebből önként következik:

1. Hogy a társadalom és állam nem emberek egysége, hanem egységes életmódja.

2. Hogy az életmód élettevékenységekben, cselekvőségekben nyilvánulván, a társadalom és állam ereje azoknak egyesített élettevékeny ereje, a kik közös életmódot folytatnak.

3. Hogy ez az erő olyan természetű, olyan erőmennyiséget jelent, a milyen módon nyilvánul az emberi erő a maga jelentkezésében. Minthogy pedig az emberi élettevékenység cselekvőségeiben nyilatkozik meg, azaz erejét cselekvőségeiben feje ki. a társadalom ereje emberi cselekvőségek összessége s úgy jelentkezik, a hogy az ember cselekedni szokott. Az emberi cselekvőség két fő, egymással az előkészítés, a módozat megállapítását tartalmazó intézkedés, mint összekötő mozzanat útján összefüggő. egymástól elválaszthatatlan életmozzanatokból áll, ú. m. elhatározásból és véghezvitelből, tehát az állami ereje is akarati elhatározások és azoknak megfelelő véghezvitel összessége, melyet összeköt, egységes egészzé tesz az intézkedés, előkészítés.

4. Úgy az állami akarati elhatározás, mint a véghezvitel szervezett hatalom, azaz közös eredőben kiegyenlítést nyert egyesült erők megnyilatkozása lévén, ez az akarat a közös eredőben visszaható erőt nyert egyes emberi akarat felett áll, arra kényszerítőleg hat vissza, más szóval az emberi akarat az összességben mint a közakarat kifolyása, részszerű megnyilatkozása jelentkezik.

5. Az akarati elhatározás azt jelöli meg, a mit valóságban véghezvinni, a külső életműködéssel megvalósítani fogunk, továbbá azon magatartást és eszközöket, a melyeket majd a véghezvitelnél alkalmazunk s a melyekkel a létesítendő életviszony természetét, szabályait határozzuk meg. Az állami elhatározások sem lehetnek mások, mint az egyes emberi külső életnyilvánulások szabályai, azaz életszabályok, minthogy pedig egy-egy emberi életnyilvánulás másokkal közösségben folyik le, mások élettevékenységével összeköttetésben, viszonyban áll, az állami

elhatározások közös emberi életviszonyok szabályai. Az olyan életszabályt, a mely valamely emberi életviszonyt kötelezőleg, kényszerítőleg szabályoz, jogszabálynak nevezzük. Azonban az állam, mint közéleti képviselő emberi összeség által alkotott szabályok jogszabályok még akkor is, ha valami emberi életviszonyt nem érintenek, pusztán azért, mert állami elhatározás formájában jelentkeznek, minthogy az emberi megismerésnél és meghatározásnál mindig az a forma a döntő, a melyben valamely jelenség felvetődik, előttünk áll.

6. Az emberi elhatározások, ha nem az állami elhatározások formájában jelentkeznek s csak pusztán nézetet, véleményét képviselnek, a mennyiben tömegesen lépnek fel, alkotják a közvéleményt, a mely jogalkotó tényezővé is válhatik vagy úgy, hogy az állam a közvéleményben megnyilatkozó elvet jogerőre emeli, jogelvvé teszi, vagy úgy, hogy a megváltozott vagy az állam által még nem szabályozott életviszonyok lefolyásánál tényleg követetik, alkalmaztatik s mint szokásos jog, jogszokás jelentkezik s ha az állami szervek jogszabály híján maguk is alkalmazzák, mint, usus fori közteknintélyre tesz szert. Az állami elhatározások az összeség egyesített akaraterejének lévén kifo-lyásai, csak természetes, hogy a jogalkotás a közvéleményből táplálkozik s hogy az befolyását, módosító, létesítő, keletkeztető hatását állandóan érezteti.

7. Minthogy az állam ereje a részek, az emberek egye-sített ereje, természetes, hogy az csak úgy nyilatkozhatik meg, mint az emberi erő általában, azaz emberekben s emberek útján. Az állami szervezet e szerint nem más, mint egyes polgároknak, vagy a polgárok részének felhatalmaztatása az állami erő alkal-mazására az összeség részéről. A felhatalmazások egy-egy köre, bizonyos összesége egy-egy intézményt alkot vagyis az állam szervei intézmények s szervezete az intézmények összesége^ össze-függő egésze. A felhatalmazás vagy esetszerű, egyes alkalmakra és esetekre szorítóköző, vagy állandóbb természetű s bizonyos közügyek intézésének kizárólagos jogával van összekötve és a sze-rint tagozódik, a hogyan az emberek élete lefoly, tehát terü-letileg és az életviszonyok, az ügyek különböző csoportjai szerint. Ez alapon tagozódik az államhatalom gyakorlása egyes ágakra, továbbá a hatáskör és terület szerint. Minthogy azonban az egyes emberi életnyilvánulások ugyanazon alany, ugyanazon ter-

mészetes egység életmozganatai és ezért azok egymástól elválaszt-hatatlan, egységes életfolyamatot alkotnak, az államhatalom, mint emberi élettevékeny erőösszeség különböző megnyilatkozásai sem választhatók el mereven egymástól θ azok is egymással benső összefüggésben, életfolyamatos egységben állanak s az egyes szervek tevékenységi köre a hatalmi ágak szerint van ugyan meg-határozva s az állami szervezet főtagozatát a hatalom gyakorlá-sának különböző irányai, ágazatai adják ugyan, de sem ezen ágazatok egymástól, sem az egyes szervek ezen ágazatok szerint éles határvonallal el nem választhatók s mindegyik hatalmi ágban kis körben, nélkülözhetetlen mértékben benn foglaltatik a többi hatalmi ágak körébe tartozó feladatok végzése is.

8. Azt mondtuk, hogy az állami működések annyifélek s olyan természetűek, a hány félek s a milyenek az emberi cse-lekvőségek. Az emberi cselekvőség mint láttuk, két fő és egy összekötő mozzanattól áll: az elhatározásból, a mely a cselek-vőség tárgyának és céljának kitzése, azután az előkészítésből vagyis a cselekvőség körülményeinek és módjának meghatáro-zásából, végül a valóságos véghezvitelből, vagyis a külső válto-zás létesítéséből, melyet az elhatározással az előkészítés köt egybe egységes cselekvőséggé. Az állam erejének megnyilat-kozása is ezt a hármas mozzanatot mutatja. Az első nevezük jogalkotásnak, a másodikat intézkedésnek, a harmadikat végre-hajtásnak. Az intézkedés úgy a jogalkotó mint a végrehajtó szerveknél megvan, mint a cselekvőség két főmozzanatát egybe-kötő mozzanat, de azért vannak egyes szervek, a melyeknek különleges főfeladatát éppen az intézkedés megtétele képezi s ezek közvetítik a jogalkotó és végrehajtó működések és szer-vek közt a kapcsolatot, összeköttetést. Az intéző szerveket ható-ságoknak, legfőbb fokon, központi működésükben kormány-nak nevezük. A kormány feladata tehát a jogalkotó és a végre-hajtó államhatalom között a maguk egészében az összeköttetés létesítése és fentartása, azután az összes többi hatóságoknak irányítása, ellenőrzése s intézkedéseiknek az összeség szempont-jából való felülvizsgálata, szóval az egységes előkészítés és felügyelet. Ezenkívül a kormány az uralkodás tényében is részt vesz s elősegíti annak gyakorlását. Az uralkodás ugyanis nem más, mint az államhatalom egységének külső, alaki jelentkezése. Minthogy pedig az emberi cselekvőségek egysége külsőleg, ala-

világ abban nyilvánul, hogy egy-egy ember tényei gyanánt jelentkeznek, tehát a természeti létezéshez, a természetes személyiséghez tapadnak, az államhatalom, mint emberi hatalom egysége is láthatólag, külsőképen érzékelhetőleg legmegfelelőbbben akkor jelentkezik, ha az egész hatalmának birtokosaként egy fizikai személy, az uralkodó szerepel úgy, hogy az állam erejének minden irányú megnyilatkozása az ő ténye, személyes cselekvősege gyanánt tűnik fel s őt az állami fenség, az állami személyiség szentsége és sérthetlensége, az alaki souverainitás megilleti. Minthogy azonban tényleges souverainitással nem az egyes természetes személy, hanem az összeség bír, az állam hatalma nem az egyes, de az összeség ereje és hatalma, azaz más szóval az uralkodó a souverainitásnak csak alakilag birtokosa, a valóságban tényleg az uralkodó tényei az összeség, az állam egész hatalma alatt kell, hogy álljanak, cselekvősegei kell, hogy valóban az összeség cselekvősegei gyanánt, tehát az által felelősségre vonhatólag jelentkezzenek. Az uralkodó tényeiért a felelősséget a még alakilag sem souverain kormány vagy kormánytagok, kik egyszerű alattvalók, viselik. Még a legkezdetlegesebb, teljesen absolut államokban is az uralkodó tényei az összeség, az állam tényei, csakhogy ott ez a tény nem kifejezetten, nem intézményesen jelentkezik, hanem az összeség félelem, vallási nézet, tisztelet vagy más belső érzületből fakadó hallgatólagos beleegyezése folytán egyéni akarat formájában.

Modern alkotmányos államokban a souverainitás alaki birtokosa az államhatalmat az összeség nevében tényleg az összeség által, intézményesen, az összeség által meghatározott módon és feltételek mellett gyakorolja, tehát úgy, hogy az államhatalom egyes ágainak gyakorlása tényleg az összeség erejének és hatalmának alkalmazása s gondoskodás történik arról, hogy az alakilag souverain tényei helyett a felelősséget nem souverain szervek viseljék. Ez a szerv a kormány. E szerint a kormány feladatai közé tartozik az is, hogy az alaki souverainitás birtokosa helyett a felelősséget viselje s általuk úgy akarjon és úgy tegyen az uralkodó, a mint az összeség akarja, azaz hogy minden cselekvőség látszólag, alakilag az uralkodó, tényleg azonban az összeség cselekvősege legyen. Ezt a felelősséget a kormány az uralkodó tényeiért aláírás, írásbeli nyilatkozat által vállalja el. Alakilag a törvény az uralkodó akaratnyilatkozata,

általa alkotott szabály, alakilag az államhatalom szervezetét az uralkodó alkotja meg, alakilag a végrehajtó államhatalom gyakorlása s az intézkedések megtétele az uralkodó nevében, tehát az ő ténye gyanánt történik, de mindig vagy ellenjegyzés által felelősségre vonhatóim vagy tényleg felelős szervek által gyakoroltán.

9. A szervezés nem más, mint a tömegnek életszabályokkal, jogrenddel, intézményekkel és eszközökkel való ellátása, a központi erő által. A tömeg önmagát sose szervezi, hanem mindig egyesek szervezik. Ez a nagy emberek szerepe a történelemben. A tömeg összeállása, a sok ember tömörülése mindig ösztönszerű, a viszonyok hatása alatt keletkező hajlamok, érzelmek által előálló. A tömeg mindig bizonyos erőmennyiséget képvisel, a mely a legnagyobb erő irányában kialakulni, szerveződni törekszik. A tömeg erejének az eredő irányában való megragadása jelenti a tömegerejének szervezését s ez csak egyeseknek lehet feladata, mert arra csak egyes physikai személyek képesek a dolog természete szerint. A tömeg ereje cselekvőségek összesége lévén, csak emberi cselekvés egyesítheti, szervezheti ezt az erőt. A szervezés csak a legerősebben képviselt érdekek, azaz a legnagyobb erő irányában történhetvén, szervezni csak olyan emberi cselekvés képes a tömeget, a melyik ezen legnagyobb erő irányában akarja és tudja azt eszközölni, vagyis azok az emberek, a kik a tömeget az uralkodó érdekek szerint szervezik. A fennálló társadalmak azaz a már szervezett tömegek szervezése csak újjá szervezés lehet s ez csak vagy forradalmak vagy reformok útján lehetséges. Úgy forradalom, mint reformok útján ismét azok szervezhetik újra a tömeget, a kik ezt a legnagyobb erő, a legerősebb érdekek irányában képviselik; minthogy pedig a szervezés a tömegnek intézményekkel való ellátása, ez pedig nem más, mint a tömeget függőségi viszonyban tartó visszaható erőnek érvényesülését czélzó cselekvőség módjának, azaz szabályainak, eszközeinek és eszközölőinek meghatározása s ezzel a tömeg mozgásának, magatartásának, az emberi cselekvőség mértékének kötelezőleg követendő szabályok útján való megállapítása, azaz a jogrend megalkotása, szervezni tehát annyi is, mint a tömeg és részei mozgásának törvényeit, azaz rendjét meghatározni parancsoló, tiltó és megengedő szabály alakjában. Minthogy pedig az állam ereje ellentétes irányú erők kiegyen-

lítődése, egyensúlya, a hatalom, mint visszaható erő érvényesülése nemcsak a szabály felállításában, a jogrend megalkotásában, hanem annak fentartásában is áll. S ezzel meg van adva az államhatalom egész feladatköre, szerepe és célja az emberiség-életében, hogy t. i. mivel az emberek élete társaságos élet, ezen társaságos élet rendjének biztosítása, azaz a jogrend megalkotása és fentartása az állam kizárólagos rendeltetése, egyedüli feladata. A mozgás törvényeinek megállapítása és fentartása minden erő egyedüli rendeltetése, feladata s így az állam erejének, mint szervezett hatalomnak is.

A jogrend szabályai ennek következtében kétfélék: közjogiak és magánjogiak. Az előbbiek a tömeg, az egész mozgásának, az utóbbiak a közös szervezetbe foglalt részek külön mozgásának szabályai. A tömegerő tényleges jelentkezésének, valószínű mozgásának iránya, feladata is kettős: általa vagy az egész, az összesség érdeke, a fenmaradás, mint eredeti és egyetlen rendeltetése és a közhatalom valósul meg, érvényesül vagy az egyesek érdeke és ereje mozdíttatik el, jelentkezik egy-összerő részeként.

Ezzel az állammal nemcsak létoka, feladatköre, de működési tere és módja is meg van határozva. Létoka az emberi cselekvőségek, mint erőképviseletek társas természetében van. Minthogy pedig több egymásra ható erő kiegyenlítődést keres és talál a legnagyobb erő irányában, azaz több egymásra ható erő eredője bizonyos összetartó, a részek mozgását meghatározó erőmennyiséget képvisel, az emberi cselekvőségeknek eredője is a legjobban képviselt érdekek irányát követi. Feladata ezen erők eredőjének úgy a tömeg, mint a részek mozgásának meghatározása s összetartása, vagyis a jogrend megállapítása és fentartása, működési tere pedig bizonyos embercsoport cselekvőségeinek, élettevékenységének összessége, végül módja az a mód, a hogyan az emberi cselekvőség, a melynek szabályozója, végbemenni szokott.

A mint az erőszervezés, vagyis a mozgás törvényeinek meghatározása és biztosítása az állam összes feladata, úgy tagozódik, oszlik egyes ágakra ezen feladat megvalósításának egyes mozzanatai szerint az államhatalom. Valamely tömeg szervezésének formája mozgási törvényeinek meghatározása lévén, az a tényező, a mely ezt eszközli, a tömeg hatalmát tartja kezében, a tömeg hatalmával rendelkezik, azaz terminologikus kifejezéssel

a főhatalmat bírja és hozza a valóságban kifejezésre. A mozgás függetlenségét, más mozgások felett álló, azokat összetartó erejét, képességét az embertömegnél souverenitásnak nevezzük. Az tehát, a ki ezen mozgás törvényeit meghatározza, a souverenitást gyakorolja. Az államban az gyakorolja (de csak gyakorolja a souverenitás alanya helyett, annak nevében), az képviseli a souverin hatalmat, a ki hivatva van a tömeg mozgásának törvényeit megszabni s ez a törvényhozó hatalom. A törvényhozás így az állam hatalmával való rendelkezés s a törvény a hatalom érvényesülésének, a főhatalom gyakorlásának valamely szabályát, elvét tartalmazza. Az alkotmány lényegében hát nem egyéb, mint annak megállapítása, hogy miféle tényezők, kik jogosítvák a főhatalom gyakorlására, azaz az államhatalom szervezésére, mozgási törvényeinek meghatározására s így a törvényhozó hatalom alkotmányozó hatalom is, mert annak meghatározása, hogy kik gyakorolják a főhatalmat, kik szervezzék az államhatalmat, nem lehet másnak a feladata, mint maguknak azoknak, a kik ezt a főhatalmat tényleg gyakorolják, a tömeg mozgásának törvényeit meghatározzák. Azon tényezőknek különbsége szerint azután, a kik a főhatalmat gyakorolják, azaz a törvényhozó hatalom gyakorlásának különbsége szerint más és más az egyes államok alkotmánya. Az alkotmány mineműsége mindig azon fordul meg, azon sarkallik, hogy kinek a kezében van a törvényhozó hatalom, azaz a tömeg mozgási törvényeinek meghatározhatása. miféle tényezőknél van a legfőbb elhatározás joga. De az állam élete nemcsak ilyen legfelsőbb elhatározásokból áll, a minthogy a cselekvőség nem pusztá elhatározás, hanem a mozgás törvényének meghatározása mellett a mozgásnak lefolytatása, a külső hatás előidézése is. Csakhogy a miként mást nem tehetünk, mint a mit akarunk¹, úgy az állami cselekvőség többi mozzanatát is a törvényhozás szabja meg, mint az elhatározás folytatólagos mozzanatait, az egységes cselekvés másodlagos alkatelemeit. E helyütt közbevetőleg annyit jegyzünk meg, hogy a törvény nem okvetlenül, nem mindig tartalmaz jogelvet, életszabályt, hanem törvény

¹ Itt nem terjeszkedünk ki az akarat keletkezési módjára, az akaratképződés körülményeire és tényezőire, az akarat irányát befolyásoló, módosító tényezőkre, sem az akaratszabadság- és akaratkötöttség kérdéseire. Az akaratot pusztán, mint a tevékenységet megindító, annak első mozzanatát képező momentumot tekintjük.

tormájában bármi megállapítható, minthogy egyrészt, mint azt már fentebb említettük, az állami s általában a külső lét alakszerűségei közt folyván le, a külső alak, a forma döntő valaminek megjelölésénél, másrészt a törvényhozó, mint legfőbb hatalom, a maga külső megnyilatkozásában mindent tehet, magát megszoríthatja tér és időbelileg, vagy az ügyek bizonyos körére nézve, sőt azt is megteheti, hogy a maga hatalmi körének egy részét más tényezőkre ruháztatja, a minnek következtében nem minden törvényt jogszabály s nem minden jogszabály törvény, hanem jogszabályt alkothat a főhatalom képviselőjének kifejezett vagy hallgatóságos beleegyezésével az állam más szerve is. Nem az hát a döntő kérdés, hogy melyik szerv alkot tényleg jogot, hanem hogy melyiknél van a főhatalom, melyik gyakorolja a szervezés jogát legfőbb fokon, a központi hatalom erejével.

Az állami cselekvőség második főmozzanata a jogfentartás, a melyet a jogalkotással az intézkedés, előkészítés köti össze egységes folyamattá. Az intézkedés főleg a kormányzervek feladata, illetve a kormány speciális rendeltetése az intézkedések megtétele. De egyrészt az intézkedési kötelezettségen kívül a kormánynak más feladata is lehet, másrészt meghatározott körben az alárendelt hatóságoknak is van intézkedési joguk, sőt maga a törvényhozó hatalom is tesz nélkülözhetetlen intézkedéseket, mint a végrehajtást biztosító, előkészítő rendelkezéseket, sőt egyes törvények pusztán ilyen intézkedésekből állhatnak és állanak, vagyis az egyes államszervek nem összes, hanem csak főfunkcióik szerint tagozódnak és jelöltetnek meg s az állami hatalom és cselekvőség egysége kifejezésre jut az összes szervek működésében is az által, hogy az összes mozzanatok kisebb-nagyobb mértékben mindegyikben észlelhetők. Modern államban minden állami szerv, működésének általános jellegét tekintve vagy jogfentartó, vagy előkészítő, vagy foganatosító, de úgy, hogy akaratkijelentést, előkészítést és foganatosítást kizárólagosan egyik vagy másik szervekre ruházni nem lehet. Foganatosítás közben is van szükség gyakran újabb akaratkijelentésekre, ha másért nem, a véghezvitel módja tekintetében, a helyi viszonyok és körülmények figyelembevételére alapján, erre szolgál épen az előkészítés, intézkedés, hatóságoskodás. Azonban minél fejlettebb, tagosultabb az állam, annál elkülönültebb, egy irányúbb az egyes szervek működése. De teljesen, minden ponton nem lehet

megvonni a határvonalat az egyes szervek működési iránya s köre közt, mivel azok ugyanazon szerves egésznek életműködését folytató szervezet részei, egységes erőnyilvánulást közvetítenek s akarat és tett egymástól teljesen el nem különíthető, egymásból folyó kettős mozzanata az egységes életfolyamatnak.

A miként az állam a társadalom külszervezete, hatalmi, alakoszerű jelentkezése, úgy a társadalom egyes életnyilvánulásai is bizonyos formában mennek végbe olyként, hogy az illető állami tény mineműségérti a forma lesz a döntő s e tények a szerint neveztetnek, a mint egyik vagy másik szerv által bizonyos formában véghezvitetnek. Így pl. nálunk törvény az, a mit a király által törvényesen összehívott országgyűlés elhatározott, a koronás király szentesített és kellő módon kihirdetett. Bármily tartalmú valamely határozat, ha az ily módon jött létre, törvény még akkor is, ha az tulajdonképen administratív tény volna, pl. a költségvetés megállapítása, felhatalmazás a múlt évi költségvetés alapján való eljárásra, számszéki elnöki állásra való jelölés (feltéve, hogy az a tény becikkelyeztetnék, mint a koronaörválás), a koronázási ajándék, némely államszerződés, törvényhatóságok területének vagy nevének megváltoztatása, stb.

De maga a szervezethez, tagozottság is azt hozza magával, hogy az egyes működések az azokat végző szervek szerint is elkülöníttessenek természetüknek megfelelőleg. Nevezetesen, hogy az alapos körültekintést, megfontolást igénylő, a változatos viszonyokat előlegesen szabályozni hivatott működés, a törvényhozás, viszont a megzavart jogrend helyreállításáról s érvényesítéséről kényszer útján is gondoskodó s szintén bizonyos érett megfontolást, alaposítást megkívánó jogszolgáltatás egymástól s az örökös mozgásban, tevékenységben álló, a perczről-perczre változó életviszonyoknak és szükségleteknek megfigyelését, gondozását, ellenőrzését és irányítását eszközölő s a társadalom viszonyairól, állapotáról a törvényhozó testületet tájékoztató, gyors tevékenységet, folytonos éberséget megkívánó közigazgatástól elkülöníthessék, azaz a jogalkotó és jogfentartó, valamint a jogosult igényeket kielégíteni hivatott állami tevékenység külön orgánumok feladatát képezze, a mi a szervezet sikeres működését s egyensúlyban maradását is biztosítja, az aránylagos, egyenletes fejlődést lehetővé teszi s a polgárok helyzetét is könnyíti, maguktartását a jogrend tekintetéből megfelelőbbé s könnyebben betarthatóvá

teszi, tájékoztatván őket a felől, hogy mily magatartásuk mily eljárást alkalmazni szokott szervek elbírálása alá fog esni, mely ügyeik tekintetében mily szerveknek lesznek alávetve s mily szerveknél találják fel a gondozó, közremunkáló közhatalmat. De az elkülönítés által magának a szervezetnek működése is akadálytalanabb s hatályosabb lesz.

A működés módja, természete szempontjából a többi funkciótól és functionáriusoktól a közigazgatásé különbözik legjobban, mint életelevení tevékenységé, hol egységes vezetésre, gyors elhatározásra és idején alkalmazott cselekvésre van szükség. Az élet jelenségei, viszonyai gyorsan változnak, de e mellett folytonos gondozást, ellenőrzést igényelnek az összeség részéről, e miatt folyton változik a tartalomnak megfelelőleg a forma, melyben azok kielégítést, lefolyási tért nyernek. Ennélfogva állandó alakú és anyagi változások állanak elő. A közérő alkalmazásának, a közintézkedéseknek eme gyorsan felbukkanó és változó viszonyokhoz kell simulniok, minnélfogva a közigazgatás jogi szabályai néni lehetnek olyan határozottak, kizárólagosak, mint a jogrend más valamely vidékén, kivált az ú. n. alakú jogoknál (váltó, kereskedelmi, stb.), ha feladatát, a folytonos gyámolítást sikeresen, az adott viszonyoknak megfelelően akarja megoldani. Az eljáró szerveknek az alkalmazási mód s mérték tekintetében bizonyos fokú szabad elhatározási szabadságot, önállóbb mozgási tért kell adni s működésük szabályait csak főbb vonásokban, irányítólag, tájékoztatókig inkább, mint parancsolólag czélszerű megállapítani. Az élet merev, szigorú szabályokat nem tűr, pedig a közigazgatás az élet, a mindennapi, folyton megújuló élet igazgatása. Az állam életereje, életaktivitása legkifejezettebben nyilvánul közigazgatásában; szervezetének jósága, jogrendjének biztonsága, megfelelő volta itt tűnik ki legjobban, minthogy az erő és energia hatalma, foka tényleges működésében nyilatkozik meg láthatóan.

Az erőtényleges ülés, a jogfentartás három irányban jelentkezik és pedig az ellentétes irányú erőkkel szemben ellentétesen, az azonos irányú erőkkel párhuzamosan érvényesülő hatalomként, azaz vagy a nagyobb erő erejével, kényszerhatalommal vagy a megsokszorozódott erő hatásával, irányítólag, előmozdítólag. A jogrenddel ellentétes, ellenálló erő azután már vagy érvényesült, eredményt ért el, változásokat idézett elő. jogsértés következett

be és pedig akár külsőleg, láthatólag, a külső viszonyok tekintetében, akár csupán a közfelfogásban, belsőleg, a polgároknak a jogrend uralma iránti bizalmában, azok jogérzetében, vagy pedig csak olyan helyzetet, állapotot és irányzatot jelent, a melyből a jogrendre baj, hátrány, sérelem származhatik, tehát közvetlen veszélyt tartalmaz a jogrend zavartalan uralmára nézve. Az a működés, a melynek feladata a már megzavart jogrend vagy jogérzet helyreállítása a baj eltüntetése, a jog érvényesítése, kiszolgáltatása útján, a jog- vagy philosophiai elnevezéssel igazságszolgáltatás, az pedig, a melynek hivatása a jogrendnek fenyegető bajoktól, veszélyektől megóvása, a baj megelőzése, a veszély elhárítása, a rendnek kényszerhatalommal való előzetes biztosítása: a rendőrzés. Ebben a kettős feladatkörében jelentkezik az állam kényszerhatalomként, a jogrend erőhatalmi fentartójaként, olyan szervezett erő gyanánt, a mely erőlegyőzésben, ellenállás leküzdésében mutatja meg fölényét, felsőbbségét s ebben az állam, mint uralom feladata, szerepe ki is merül. Azonban ezzel mégsem a társulás tulajdonképpeni célja, az emberi lét biztosítása s jobb kielégülése elérve nincs, az emberi cselekvőségek, mint életcélzatos s életfolyamatos jelenkezések társas természete s ennek előnye, rendeltetése, életképesítő s az életképességet fokozó hatása kifejezésre hozva s ennél fogva a társulás célja, az állam magasabb rendeltetése elérve nincs, sem pedig az az erőmennyiség, a mely a most említett célból, rendeltetéssel és természeti követelményként az egyesek erőegyesüléséből állott elő, nincs teljesen lekötve, kihasználva, már pedig az erő természeténél fogva hatni, jelentkezni, nyilvánulni törekszik, mozgási energiát képvisel. « Az a működése az államhatalomnak, a mely az ellentétes erők által le nem köttetett, illetve a melylyel nem az állam hatalmi, uralmi jellege jut érvényre s a mely nem a belső ellenállás legyőzésére való, hanem egyirányú az egyesek cselekvőségeivel, tehát erőnövelést, előmozdítást eredményez: a közigazgatás. A közigazgatás tehát az a plus, a mely az állam erejéből szabadon maradó erőmennyiség mozgásából, érvényesüléséből áll s rendeltetése a társadalom szétszórt erőinek egyesítése közös céljaik elérésére. A társadalom ereje közös érdekek mozgási irányzatok, erők gyanánt érvényesüléséből állván elő, annak természetes rendeltetése, keletkezési módjának ós alapjának megfelelő közvetlen célja a részerők fokozása, a közös érdekek kielégí-

tése lehet csupán, a mivel szemben a többi állami működés, – a jogalkotás és jogfentartás – csak mint ezen cél, rendeltetés elérhetésének egyedül lehetséges módja és így eszköze szerepelhet vagyis mint ezen keletkezési alap és cél megvalósításának nélkülözhetetlen, tehát elmaradhatatlan feltétele. A közigazgatás fogalma ennél fogva positiv alakban meg sem határozható, alapja és célja egy az állam keletkezésének és fennállásának alapjával és céljával s mindazt az állami feladatot felöleli, a mi sem nem törvényhozás, sem nem jogszolgáltatás vagy jogrend-őrzés, köre és terjedelme pedig azon erőmennyiségtől függ, a mely a kialakult többi, positiv állami feladatok végzésére nem szükséges, arra lekötve nincs, felesleg gyanánt fenmarad. A közigazgatás közvetlenül a társadalmi érdekek kielégítését célozza s foka a kielégítésre váró érdekek számától, sokféleségétől, tehát a társadalom összetételétől és műveltségi fokától, másrészt a közigazgatási szervezet minemőségétől, tehát a törvényhozás magatartásától függ.

Egy primitív vagy egy katonai vagy egy absolut alkotmányi! államban sose lehet olyan terjedelmű és fokozatú a közigazgatás, mint egy modern, fejlett és gazdasági jellegű államban, mert azokban sok erő fordítatik, köttetik le a kényszerhatalom irányában s az érdekképviseltek, érdekkörök kisebb száma, homogenitása kevés erőtmörülést s ezzel kevés erőfelesleget tesz lehetővé a közigazgatás céljaira. Minél összetettebb valamely erő, az annál magasabb rendű, hatalmasabb s kisebb része van lekötve a forma, a külső egység érdekében s több » marad szabadon a belső összetettség, belső közösség megszilárdítására, a részek érdekében.

Míg tehát a közigazgatási jog alakilag a közjog egyik része, addig lényegét tekintve az nem más, mint az életfolyamatokat fentartó, irányító erőmennyiség valóságos működése részei érdekében, az életműködést végző szervezet tevőleges közrehatása, foganatosítása azoknak az intézkedéseknek, melyek jogszabályok alakjában a közcélok érdekében jöttek létre. E szabályok létesítése, kijelentése maga is szerv útján történik, mely az állami akaratot formulázva kinyilvánítja. Bármelyik szerv bármily elnevezésű szabályt alkosson s jelentsen ki, az mindig az állam helyett és nevében kijelentett akarat, mert az erőnek bármily irányú, vagy tartalmú megnyilatkozása, az összeség akarati elhatározása

mindig magának az illető összeségnek s nem valamelyik, a közvetítést végző szervének nyilatkozata. Az akaratkiképződés és kijelentés módja különböző lehet; jelentkezhetik az egy egyén, az államfő akarataként vagy egy erre hivatott különleges s különös módon összeállított szerv vagy összetett szervek útján, vagy közvetlenül, mint az akkor élő népösszeség akaratnyilatkozata. Az általuk kijelentett akarat mindig állami akarat és formális nyilatkozat.

A mint az akaratkijelentés módja szervezeti s fejlettségi, történeti kérdés, a fejlődés és külső berendezkedés kérdése, alaki, alkati dolog az is, hogy mily szervek mily egymásba illeszkedés mellett végzik az állami valóságos cselekvényeket. A fejlettségi foknak s a társadalom összetételének megfelelőleg mind többféle szerv mindinkább elkülönülten működik közre a társadalmi élet működése érdekében s a szervek számát, működésük körét előlegesen, általános érvénnyel elméletileg meghatározni nem lehet, csak az adott viszonyokra való tekintettel. Az élet teremt, a tudomány rendez, közös vonások alapján rendszert, elméletet állít fel a már meglevő viszonyok számára. A társadalom tények, életviszonyok összessége, a társadalmi tudomány hát csak tények rendszeres ismerete lehet.

Ha a jog az emberi életmód tudománya, a közigazgatási jog a szemünk láttára lefolyó, naponkint megújuló élet tudománya, a folyton jelentkező, állandóan tevékeny, életelevení organismus szervezetének az egymás mellett és gyors egymásutánban felmerülő életviszonyoknak, szükségleteknek kielégítésére irányuló működését feltűntető ismeretkör. A közigazgatás a közügyek közérővel való ellátása, az állami szervezetnek a társadalom életviszonyaihoz alkalmazkodó működése, mint jog pedig ezen működés szabályainak foglalata. A közigazgatási jog e szerint az állam közigazgatási tevékenységére nézve érvényesen fennálló jogrendet jelenti, mely úgy az igazgatottakat, az állampolgárokat, mint működő államhatalom szerveit és közegeit kötelezi. Mint tudomány pedig az állam közigazgatása terén működő szerveknek, ezek alaki rendjének s azoknak a jogszabályoknak rendszeres előadásával foglalkozik, melyek szerint az államnak erre hivatott szervei a közigazgatási ügyeket intézik, így az felölelné mindazt a tevékenységet, mely sem nem törvényhozási, sem nem jogszolgáltatási, sem rendőri s nem ily

szervek által végzett működés. Szerintünk ugyanis a társadalmi célzatú tevékenységi körből eliminálni kell azt a működést is, melyet az állam szervezetének erre elhívandó szervei azon veszélyeknek, károknak és akadályoknak megelőzése és elhárítása érdekében fejtenek ki, a melyek a társadalmi élet szabad mozgását s az erre nézve fenálló szabályok akadálytalan érvényesülését gátolhatnák. Ez a működés teljesen más fajta eljárást, más berendezésű, felhatalmazottságú szerveket igényel, mint a közigazgatás a maga előmozdító, gyámolító vagy lételét, alakját biztosító ténykedésével. De külön szervek kiképződésével is jár, mert a természetes fejlődés útja az, hogy a mindinkább önállósuló, különleges feladattal bíró működés új szervek képződését s mind nagyobb elkülönülését vonja maga után. E helyütt nem foglalkozom bővebben e kérdéssel, csak annak a kijelentésére szorítok, hogy helyes, célszerű s a természetes fejlődés követelménye az, hogy a rendőri működés a közigazgatástól önálló, különleges eljárású szervekre való bízása mellett elkülöníttessék.

De az ily elválasztás után megmaradó tevékenységi tér sem képezi egészében a mindennapi, tulajdonképpen értelemben vett közigazgatás tartalmát. Nevezetesen a közigazgatási tevékenységet öt nagy vidéke, a kül-, had-, pénz-, igazság- és belügyi igazgatási ágak közül a négy első annyira különleges feladatú tevékenységet kifejtő, mint tudomány pedig annyira önállósult, hogy a rendes értelemben vett közigazgatási jog csak a beligazgatás szabályait öleli fel. Ezen működés tisztán a társadalom beléletére, az egyes érdekkörök céljainak előmozdítására irányzott, míg a másik négy inkább magának az államegésznek magatartását, megjelenését, személyes egységként való megnyilatkozását s fenmaradását munkálja és szabályozza, lehetővé téve ezáltal a polgárok érdekeinek zavartalan érvényesülését az illető államkereten, egy önálló és élettevékeny összességben belül.

Ennélfogva a közig. jog ama szabályokat adja elő, melyek szerint az állami keretbe tartozó egyesek az állam erejének felhasználásával, tehát megsokszorozott erővel, az állami szervek támogatása mellett, fejlődésük feltételeit megszerezhetik s ily módon egyéniségüket minden emberi vonatkozásban kifejezésre hozhatják, anyagi és szellemi jólétüket s ezzel kölcsönhatásban

magának az összeségnek javát, előhaladását munkálthatják. Itt tehát az állam tevékenysége nem közvetlenül önmagára, saját hatalmának, alakzatának kifejezésre hozására s biztosítására irányul, mint pld. a had- vagy pénzügynél, hanem közvetlen célja: tagjainak, az egyes társadalmi tagoknak érdeke, egyéni fejlődése, a polgárok társas szellemének kielégítése oly módon, hogy nekik az állami élet előnyeit nyújtja, egyéni céljaik elérhetésére s ez által kielégítvén a polgároknak az állami élethez, a társadalmi állapothoz s a jog uralmához kötött igényeit, megszilárdítja saját létalapját is; a polgárok természetes hajlamát megerősíti a társadalmi állapotban – a meglévő keret mellett – való benmaradásra; a szükségleteknek közérővel való kielégítése folytán visszatartja a polgárokat a különváltan, az állami kereten kívül kielégülésre törekvéstől, mi által a jogszolgáltatás munkáját könnyíti, mert kevesebbíti az annak elbírálása alá kerülő ügyek számát.

Az állam szervezetétől, alkotmányától, a közigazgatás jogi rendjétől függ azután az, hogy mely társadalmi törekvések, célok mily mértékben valósulhatnak meg, a mint az állam szervezetétől függ az is, hogy ki, vagy kik hozzák kifejezésre az állami hatalmát, souverainitását s az hogyan gyakoroltatik. Minél primitívebb a társadalom és kezdetlegesebb, egyszerűbb annak élete, minél kisebb összetettségű, tehát lazább erő áll a társadalom rendelkezésére, annál egyszerűbb, kevésbé tagozott, viszont minél összetettebb, fejlettebb a társadalom, annál tagozottabb és többek közreműködését igénylő annak szervezete, annál több szerv és egyén között oszlik meg a hatalom gyakorlása, tényleges érvényesülése. Primitív, homogén elemekből s így jobban szétszórt, csak néhány irányban felvetődő erőből alakult társadalom csekély közjogi vonatkozásaival szervezetében, a hatalom gyakorlásában kevés vezetőt, csekélyebb számú közreműködőt, kis tagozódást, a közérőnek kezdetleges kialakulását, sok vezetettet, passiv magatartásra utalt érdekeket enged meg, míg ellenben a fejlett, összetett, sok erő egymásra hatásából előálló s így tömörebb, ennél fogva erős közjogi vonásokat fel-tárho társadalmakban nagyobb számú résztvevők, nagy számban és jobban érdekelték s így jobban érvényesülő erők közrehatása mellett működik azok szervezete. A haladás, tökéletesedés a jobb berendezkedés, erőteljesebb szervezet, nagyobb hatalmi

tagozódás oka és eredménye egyszerre. A kapcsolat itt benső és természetes, mert erők természetes egymásra hatásáról, kiegyenlítődéséről és egyensúlyáról van szó. Társadalom és egyesek egymás által és egymás javára fejlődnek s a külső egység, a szervezet benső erők hatása alatt változik, módosul és alakul. Ebben van éppen az erők egyesülésének előnye és egyszerűsége mint a társadalom eredeti rendeltetésének s ezzel természetes keletkezésének és fejlődésének ismertető jele, bizonyosága, a valódi, specialis emberi életnek természetes menete, lefolyási módja, a mely szerint az embereknek önerejükből egyáltalán ki nem elégíthető érdekei, szükségletei közügyek, közszükségletek gyanánt kisebb-nagyobb fokú, az általuk képviselt erőmennyiség értékének megfelelő, de a teljes ki nem elégítésnél mindig jobb, mert bizonyos mértékben mégis lehetséges kielégítést nyernek, közérővel láttatnak el, a köznek képezik gondját, működési célját, mozgási irányát.

A közigazgatás milyenségéből, eredményességéből látszik meg az állam szervezetsége s az egyéni érdekeknek a társadalom s így az állam érdekeivel való szoros, benső összefüggése s az, hogy az állam az egyesek által s viszont az egyes az állam összerajével érvényesülhet, áll vagy esik. Itt látható, a való élet tükrében, hogy az államot polgáraitól, azok életviszonyaitól elkülöníteni nem lehet, egyik a másikban, egyik a másikért létezik, itt tesz nyilvánvaló, hogy az állam nem csinált, belátásos alkotás, hanem történeti alakulat, hosszas fejlődés által kiképzett, kiformalódott társas életünk alakzata, melyet társas ösztönünk létformánkul teremtett, életviszonyaink természete életmódunkká tett, s az abban fejlődésre képessé vált emberi szellem, belátás fejlesztett, tökélesített a megváltozott társadalmi viszonyoknak megfelelőleg.

A belső közigazgatás terén szerepel az egyes, úgy mint állampolgár a valódi élet viszonyai, mindennapi szükségletei közt, szerepel mint egy érte s általa is fennálló nagy közület szerves része, itt kerül folyvást s a legkülönbözőbb érdekmozzanatokban az államszervezettel érintkezésbe, kölcsönhatásuk itt szakadatlan s minden mozzanatban érezhető, kölcsönös teljesítést adnak s fogadnak el. Itt érvényesül, e szerves életfolyamatokat, természetes kapcsolatokat feltáró valóságos életműködés körében az altruizmus a maga tiszta, természetes mivoltában

s tűnik ki, hogy az elkülönültség és egoistikus felfogás éppen nem alkalmas az egyéni érdekek kielégítésére, mert nem természetünknek, életmódunknak megfelelő, minemiségünket, az ember fogalmát megvalósítani képtelen s hogy a társadalmi élet nemcsak eredeti és adott, de a legjobb, mert nélkülözhetetlen, természetes és szükségszerű életfolyamat.

A belső közigazgatás terén, a hol az érintkezés egyes és állam között állandó és rendszeres, látható meg az állam berendezettségének jósága s az, hogy az azt kitöltő társadalomnak helyes és célszerű formája-e, hogy az ide vonatkozó törvényes intézkedések megfelelnek-e a társadalom életviszonyainak, fejlettségi állapotának, vagyis, hogy valóban életszabályok-e, melyek körében az élet mozog, nyilvánul, érvényesül. Itt lehet megvalósítani a jó és célirányos közigazgatás biztosítékait, feltételeit, mert az élet nem tűr el, nem visel el nem megfelelő, bármily hangzatos elveket, elméleteket, kényelmetlenül érzi magát a rosszul szabott ruhában. Minél jobb a belső közigazgatás, minél teljesebben fellelhetik és kielégíthetik az egyesek érdekeiket a közben, az állami létben, annál jobban fognak ahhoz ragaszkodni s így a jó közigazgatás legbiztosabb fentartója a haza szeretetnek is, mely nemcsak az emelkedett lelkű, de még az önzőbb lelkű honfiakat is ragaszkodóvá teszi az emberi szükségletek kielégítésén sikeresen munkáló állami rendhez.

A belső közigazgatás az egyéni életviszonyok támogatásával, előmozdításával foglalkozván, általa az ember teljes személyiségének megvalósulhatónak kell lenni. Az emberi életnek hármias iránya van: a fizikai, a szellemi és a gazdasági. Mind a három kielégítése céltudatos, tervszerű működést igényel az érdekeltek részéről. Az ember testileg létezik, tehát testileg létezni akar. Ez köti őt a természethez, annak törvényeihez, ez adja meg alakját, külső egyediségét, ebben vannak életszervei letéve, életnyilvánulásait ennek útján végzi. De ezen testi élete nem csupán a természet, de saját szellemi ereje, öntudata és akaratára alatt is áll, a mely szellemi erőnek különös megnyilatkozásai, különleges törvényei vannak, melyek különös módon érvényesülnek; sajátosságok tulajdonságai, melyek sajátlagos kielégülési feltételeket, eljárást és intézményeket igényelnek. A kapcsolat testi és szellemi életünk közötti benső és elválaszthatatlan, a kölcsönhatás folytonos és élettani, egyik a másik javára munkál

s egymást kölcsönösen kisegítik, hogy együttműködésükben az embert, mint személyt tegyék megismerhetővé. Eme kettős megnyilatkozása és kifejezésre hozója egyéniségünknek anyagi eszközöket, javakat feltételez úgy a testi, mint a szellemi kielégülés tekintetében, az ember tehát javakat akar szerezni, mely az ő tevékenységének legtágabb tere s állandó eszköze. Sehol az ember tevékenykedhetése nem oly mértékben feltételezett mások közreműködésétől, mely közreműködésnek legsikeresebb módja a szervezett társadalmi közreműködés, sehol sem függ annyira mások lételettől és magatartásától, mint a gazdasági élet terén. Szellemi és testi képesítettségünk itt kapcsolódik élettelen és életfolyamatos egészségre, lesz a kettő együtt az élő én, az emberi egyed megalkotójává, kettős tényezőjévé. Az anyagi szükségletek kielégítésére irányuló emberi működést nevezzük gazdálkodásnak, mely az emberi tevékenységnek a műveltség állapotában is, sőt ekkor még fokozottabb mértékben legjelentékenyebbje, minthogy ez előfeltétele nemcsak a megélhetésnek, de a haladásnak, a civilizációnak is, testi és szellemi életünknek. A jav, mint az emberre jó, cél és eszköz egyaránt, cél mint fizikai létünk biztosítója, eszköz, mint szellemi életünk előfeltétele. A gazdasági élet jelenségei mint tervszerű és célzatos emberi összeműködések: társadalmi jelenségek, melyek úgy osztályozhatók, a mint azok a gazdasági javak körforgásával összefüggnek. Ez tünteti fel s eszközli a társadalom tagozódását is. A modern társadalomban a gazdasági helyzet szerepel fő tényezőként a társadalmi rétegek megalakulásánál. Egyrészt az; állás, melyet valaki a gazdasági tevékenységben elfoglal, másrészt az a portió, mely egynek-egynek a termelés eredményéből jut, dönt elsősorban a fölött, hogy kiki a társadalom melyik osztályához tartozik s miféle szerep jut neki a társadalmi élettevékenységben. De egy nemzet gazdasági élete, viszonyai, feltételei és eredményei adják meg más tényezőkkel (származás, erkölcsök, szokások, nyelv, vallás stb.) egy nemzet hatalmának alapját, természetét, tehát magának az államnak jellegét is.

Innen van, hogy éppen a kultúr államok tesznek sokat a gazdasági élet terén s járnak elöl közigazgatásuk útján a vezetés, irányítás, elősegítés munkájában s jogrendjükben nem csekély részt foglalnak el az anyagi érdekek, gazdasági igények

kielégítését szolgáló rendelkezések és közgazdasági politikájuk fontos részét teszi az államkormányzatnak. A fejlődés mindig a létalaphoz mind teljesebb érvényesülése, a keletkezési ok mind jobban kialakulása, kidomborodása, az eredeti rendeltetés mind nagyobb mérvben való megközelítése. Ennélfogva a közigazgatás szerepe az állami élet eredeti rendeltetésének megfelelően – a mi nem más, mint az emberi szükségletek és érdekek aránylagos, de minél jobb és teljesebb kielégítése az összeség erejével – folyton nő, mindinkább kiviláglik; az egyedül lehető, szükség-szerű életmód, a társaságos élet a fejlődéssel természet-szerű kapcsolatban jobb, tökéletesebb életre, többek érdekeinek mind teljesebb és tökéletesebb kiegyenlítésre vezet. Minél több értelmes, belátásosabb, a közös érdekeknek a saját érdekeivel való összefüggését belátó, tevékenyebb és életképebb emberekből álló tömeg szervezéséről van szó, az erők eredője annál nagyobb s összetettebb erőmennyiséget képvisel s annál több ember közreműködését igényli s több emberi érdek jobb kielégülését jelenti a szervezés és a hatalom érvényesülése s a szerint kisebb vagy nagyobb körű a közigazgatás.

A közigazgatási jog, mint tételes társadalmi tudomány rendszeres felosztása, az anyag rendezése különféle szempontok figyelembe vételével és alapján történhetik. Lehet tárgyak szerint csoportosítani. Ez gyakorlatilag lehet indokolt és helyes, de tudományos szempontból, a rendszeresség tekintetében erős kifogás alá esik, miután a természetes és állandó fejlődés következtében különféle időközökben különféle tárgyak, különböző társadalmi érdekek kerülnek fejlődik ki nagyobb, kiterjedtebb közigazgatási tevékenység, hisz maga az állam is a legjobban képviselt érdekek irányában kialakult erőhatalom, tehát az anyag ily alapon nem volna aránylagosan felosztható.

Lehet a felosztást eszközölni azon társadalmi célok szerint, melyek megvalósítása érdekében fejt ki az állam közigazgatási tevékenységet. Ez már jobb, rendszeresebb s elméletileg is indokolható felosztás, minthogy a közigazgatás egyes intézményei és szervei közös társadalmi cél kielégítésére alkalmas tárgyak körül tevékenykednek, a tárgyak e közös céloknak megfelelőleg csoportosíthatók a cél-tudatos állami valóságos cselekvőség, a közigazgatás körében. Azonban az ez alapon való felosztás sem kielégítő több könnyen érthető okból. És pedig egyik ily ok az,

hogy ugyanazon társadalmi célok helyes megvalósítása különböző időkben különböző feltételektől, eszközöktől függ s különböző időben különböző érdekek kisebb-nagyobb erővel lépnek fel és az egyes emberi életnyilvánulások különböző mértékben és körben érintik mások, a közület érdekköreit, tehát lesz más körű, kiterjedésű a közérő alkalmazásának szüksége és eltérő mértékben igénylik a közszükségletek az állami szervezet támogató, előmozdító működését, tényleges közrehatását. E mellett egy és ugyanazon célra több különböző természetű és eljárást igénylő működés szolgálhat és így egyazon cél alá csoportosítva eltérő jellegű, eltérő szabályozást igénylő s egymással homlokegyenest ellenkező vezéreszmével bíró tárgyak és ezeknek megfelelő működések foglaltatnának egybe, már pedig a közigazgatási feladatok és működések helyes megértése főleg azon eszméknek megértésétől függ, melyek azokat átlengik, azok felett uralkodnak. Az egész fejlődésképes társadalom haladása azon eszméken, elveken nyugszik, melyek az emberi életviszonyokon uralkodnak, azokat áthatják, cselekvőségünket irányítják szellemi valónk megelevenítő fényugaraiként.

Az élet – mint ismeret – szellemünk alkotása, mely azt megteremti, fentartja és fejleszti. Minden életviszonyunkon, mint társadalmi jelenségen is kell hogy az eszmék, alkotó szellemünk erői uralkodjanak, tehát uralkodnak is.

Helytelen továbbá az ily alapon felosztás azért, mert ellenkezik az állam és társadalom természetével s a közigazgatás, mint szervezett életműködés jellegével. Az államszervezet működése, bármennyire tagozott és elkülönült s a szervek önállósítása életfunkciók szerint bármily nagy fokú: teljes függetlenülését az egyes életnyilvánulatoknak s ezeket végző szervezeteknek nem eredményezheti, lévén azok egy egységes erőösszeség nyilvánulásai és képviselői, melyek működése egymást nemcsak feltételezi, de elősegíti, hatékonyabbá teszi. Az állam közigazgatási működése rendszerint valamely életczelt szolgál s így e célok egymást szintén feltételezik és előmozdítják. Végül vannak oly állami működések, melyek közvetlenül semmiféle társadalmi célt nem szolgálnak, hanem csupán arra valók, hogy az állami szervezet működhetését biztosítsák. Ilyen pl. az egész pénzügyi igazgatás, mely e szerint kimaradna a rendszerből.

Részemről leghelyesebbnek tartom a közigazgatásnak vezér-

eszmék szerint való felosztását s az ügyeknek és szerveknek a felettük uralkodó közös vezéreszmék alapján való csoportosítását. Pl. a jogszolgáltatásnál vezérelv a kikényszeríthetőség, ezt a vezéreszmét kell tehát figyelembe venni az erre irányuló közigazgatásnál s az egyes idetartozó ügyeknél. A pénzügynél a gazdasági elv, a külügynél a nemzetközi jog irányító eszméi (viszonosság, eszélyesség), a belügynél a gondozás, előmozdítás elvei érvényesülnek. A társadalmi élet különböző mozzanatai egy-egy eszme szolgáltatásban állanak s bizonyos irányelveket követnek, a mi a szabatos és célirányos működést leszi lehetővé. Ily alapon felosztás mellett a rendszerben minden közigazgatási ág helyet és méltánylást talál s az ügyek benső természetük szerint, természetes vonatkozásaik, mert emberi vonatkozások alapján csoportosíttatnak.

Ez alapon a közigazgatási ügyek úgy csoportosíthatók, a mint az az állam hármias alkotó elemének megfelel. Az állam bizonyos területhez jogilag tartozó embertömeg felett álló s a kettőt egységes élet- és jogközösségbe egyesítő emberi hatalom, főhatalom, melynek ennél fogva az a rendeltetése, hogy ezt a hatalmat, az összeség erejét, a közerőt keletkezési alapjának s ezzel rendeltetésének megfelelően azaz mindhárom alkatelemének, tartalmi tényezőjének érdekében és biztosítására működtesse, érvényesítse. A közigazgatás e szerint vagy a főhatalom, vagy az államterület, vagy az állampolgárok érdekében kifejtett hatalmi működés, köztevékenység s felosztása e hármias tartalomnak megfelelően eszközölhető. A főhatalom érvényesülhetésének, akadálytalan működésének biztosítását célzó közigazgatási tevékenységek; a külügyi, hadügyi, pénzügyi és jogszolgáltatási igazgatás, melyek mindegyike nagy kiterjedésű s eltérő természetű következtében nemcsak más és más módon összeállított s önálló szervezettel látatott el, de jó részt külön tudományágaknak képezik tárgyát. Legszűkebb körű a dolog természete szerint a terület igazgatása s úgy szólván csak az állam területi határainak megjelölésében és megőrzésében áll s ezért annak külön, önálló szervezete nincs is. Legnagyobb körű, változásoknak, módosulásoknak legjobban alávetett a polgárok közszükségeit közvetlenül kielégíteni és előmozdítani hivatott igazgatás, a mely minthogy a társadalom beléletére, belső életviszonyaira vonatkozó köztevékenység, társadalmi vagy belügyi közigazgatás neve alá foglalható.

Említettük, hogy a közigazgatás tulajdonképeni anyagát a belső igazgatás körébe tartozó ügyek képezik, melyeknél ennél-fogva az előmozdítás, gondozás vezérelvei uralkodnak. Ez ismét hz emberi életnek fentebb kifejtett hármas vonatkozása alapján tárgyalható legtermészetesebb s így legcélszerűbb alapon. A tárgyalás módszere, a közigazgatási jog tételes jog lévén, dogmatikus, vagyis olyan, mely a jogelveket és tételeket a fennálló jogrend alapján összefüggőleg, természetes és tételes egymásutánban adja elő. De mivel a jogtételek egymással belsőleg összefüggve – jogintézményeket képeznek, azokat – mint intézményeket célszerű tárgyalni, kifejtve ez intézmények természetét és rendeltetését. A cél fejtegetése, megismertetése a közigazgatási jogban sokkal szükségesebb, mint más pozitív jogokban. Ugyanis a közigazgatási jog azon része, mely annak főanyagát képezi, a belső igazgatás a polgárok tevékenységét saját anyagi és szellemi előhaladásuk érdekében segíti, támogatja, eredményesebbé' igyekszik azt tenni s ezért annak a polgárok változatos tevékenységéhez kell simulnia. Ha pedig az államnak ezen elősegítő, gyámolító tevékenysége ahhoz akar simulni, a közigazgatási jog szabályainak bizonyos rugalmassággal, kiterjedt alkalmazhatási képességgel kell bírni, hogy az illető társadalmi cél, a polgárok bizonyos közös s közérővel megvalósítható érdeke elérhető legyen s a közigazgatás jogi szabványai nem lehetnek merevek, kizárólagosak, kivételt nem, vagy csak kevés kivételt engedők. Az illető közigazgatási szervnek nagyobb szabad elhatározási és cselekvési kör engedendő, melyen belül tevékenységét a polgárok tevékenységéhez alkalmazhatja, nyomon kísérhesse azok változatos és speciális körülményeket, vonatkozásokat feltáró szükségleteit, életviszonyait. De e szabad elhatározási jogát a közigazgatási szerv tartozik azon célnak megfelelőleg alkalmazni, a melynek érdekében neki a szabad tevékenységi tér biztosított. Tehát az intézmények célját, természetét kell ismernie, hogy a helyes irányt és mértéket választhassa.

A közigazgatási jog megalkotásánál és gyakorlati alkalmazásánál egyaránt legfőbb kellék az intézmények természetének s rendeltetésének megértése, felismerése s nem a szabályok merev, rideg értelmezése. Élet van azokban lerakva, életnek szabályai azok, melyeket az intézmények szellemébe behatolt bíráló ész képes helyesen értelmezni és alkalmazni.

Ez az a tudomány, a mely az emberi szükségleteknek minél jobb és tökéletesebb kielégíthetését, közerővel való előmozdítását célzó állami tevékenység intézményeivel és szabályaival foglalkozván, a jövőben a közéletnek és tudománynak egyaránt fő és legfontosabb tárgyát fogja képezni, de hivatva van s ez a magasabb s általános emberi érdekű rendeltetése, hogy a közjót mozdítván elő, az állami élet tartalmát gazdagítja, alapját megszilárdítja, az állami élet hasznos voltát az emberiség fenmaradására és fejlődésére nézve tényekkel bizonyítva, a belátást fokozza s özzel élet veszi, mert helytelenségét s igaztalan voltát a valóság fegyverével kimutatja azon elméleteknek, a melyek az állami élet szükségtelen és káros voltát hirdetik.

A mi a közigazgatási jognak segédtudományait illeti, ilyenekül azon ismeretkörök szolgálhatnak, a melyek a társadalom természetére, beléletére, életviszonyaira és körülményeire, fejlődési irányára és tényezőire s a közigazgatás természetére és feladatára nézve adnak rendszeres felvilágosítást, szóval a melyek a társadalom, mint élettevékeny erőösszeségre nézve nyújtanak ismereteket. Ilyenek az állam tényleges társadalmi viszonyait, állapotát számszerűleg feltüntető statistika, a mely szükséges előfeltétele a tényleges viszonyokat rendező, előmozdító, célirányos közigazgatási tevékenységnek. Ilyen továbbá a múltat, a jelen tükörét, az éltető nemzeti szellemet feltáró oknyomozó és – jogi alakulatról lévén szó – a jogtörténet. Továbbá az államot nyugalmi állapotában, alkatában megismertető köz- (állam-) jog; a helyes közigazgatás elveit egy eszmei szervezetre nézve feltüntető közigazgatási jogtan s az eszélyes kormányzással megismertető politika; azután egyes műveltebb államok, mint megvalósult s követésre méltó eszmények közigazgatási rendszerei: végül ide tartoznak mindazon tudományok, melyeknek tárgyai az állami gondozó tevékenységnek is tárgyait képezik, milyenek az egyházjogtan, nemzetgazdaság és pénzügytan.

Ezen kívül egyes közigazgatási törvények és intézkedések helyességére, az azok által szabályozott, létesített intézmények rendeltetésére élénk világot vethetnek a törvények indokolása, a törvényhozó testület tárgyalásai, az egyes törvénytervezetek és javaslatok, előmunkálatok, statisztikai kimutatások, feltárva a tényleges viszonyokat, helyzeteket, a melyek szabályozása, kielégítése czéloztatott.

Általában a jogásznak, még ha elvontan akar is foglalkozni a társadalmi és állami étellel s nem tételes és tényleges, speciális jelentkezésében, egészen más a szerepe és feladata, mint más tudományok művelőinek. Előtte az élő ember áll sajátos életviszonyaival, társaságos életmódjával, a mely az emberiség körében állandó tagozatokat, hatalmi összeseégeket, sajátlagos alakulatokat teremt, a társas lény képét kell hát megrajzolnia, a társaságos életet s annak törvényeit leírnia. Csak az élőt s az életet tekintse mindig, mindent az emberi élet s annak viszonyai szerint mérlegeljen, bíráljon; a valóság legyen eszménye, emberi igazság; a jog az igazsága, a megfogható, a reális a tudománya, a több én bölcselkedésének tárgya, akkor nem kerget árnyékot, nem a semmit vagy a mást markolja meg s kutatása eredményes, tanítása igaz és hasznos lesz. Az állami életet vizsgálj a s ne általában az életet, az emberek életmódját írja le s ne az összes vagy más létezőkét s fogadja el valóságnak azt, a mi valóság az emberben s összes meglévő, mert megnyilatkozó tulajdonságait, anyagi és szellemi jelentkezéseit vegye figyelembe akkor, mikor az ezek szerint keletkezett, kialakult és folyamatos életmódját, társadalmi életét vázolja. Az ember élete tényleg, a valóságban társadalmi, szükségletei tényleg közerővel elégíthetők ki s ez az erő valóban szervezett hatalom alakjában emberi életnyilvánulások, cselekvőségek, azaz akarati elhatározások és azok szerint végzett működések útján nyilvánul, a társadalom tényleg hatalmi berendezkedés, az állami élet egyedül csak emberek közt található s a közigazgatás kizárólag emberi célokra szolgáló tervszerű és cél tudatos hatalmi ténykedés s a sociologia már tárgyanál fogva sem lehet soha egyszerű biológia, a minthogy nem lehet pusztá elvonás, philosophia, metaphysika vagy theologia sem.

